

Hannah Arendt og det totalitære samfunn

*En analyse av 'totalitarisme' som politisk konsept med utgangspunkt i
Hannah Arendts tenkning.*

Kari Edvardsdal Hansen

Hovedoppgave Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo

Høst 2003

Innhold

1. INNLEDNING: ØNSKET OM Å FORKLARE	5
1.1 PROBLEMSTILLINGER OG OPPGAVENS STRUKTUR	7
1.2 FREMGANGSMÅTE.....	8
1.3 TOTALITARISME SOM ALTERNATIV: DET MODERNE TYRANNI	9
1.3.1 Årsaker til tyrannier.....	10
1.3.2 Totalitære samfunn	12
1.4 IDEOLOGIENES TID: LIBERALISMENS OG DEMOKRATIETS KRISE	14
1.4.1 Massenenes flukt fra friheten.....	15
1.4.2 Den totale tiltrekning	16
1.5 AVSLUTNING.....	18
2. METODISK TILNÆRMING TIL BEGREPET	19
2.1 ANALYSE AV POLITISK KONSEPTER.....	20
2.2 HVORDAN DEFINERE OG MED HVILKEN HENSIKT?	21
2.3 NOEN BEGREPSAVKLARINGER.....	22
2.4 OPPSUMMERING.....	24
3. HANNAH ARENDT OG TOTALITARISME	25
3.1 JØDE OG FILOSOF I EN BRYTNINGSTID: EN KORT BIOGRAFI.....	25
3.2 ELEMENTER I TOTALITARISME	26
3.3 HVA ER ET TOTALITÆRT SAMFUNN I FØLGE HANNAH ARENDT?	28
3.3.1 Et oppløst samfunn.....	29
3.3.2 Massenenes inntreden i politikken: Propaganda og organisasjon	31
3.3.3 Ideologi og terror: En dødelig kombinasjon.....	36
3.3.4 Konsentrasjonsleirene: Den radikale ondskap	38

3.3.5	<i>Utopia: En ny verden med nye mennesker</i>	40
3.4	ARENDTS TOTALITARISMEKONSEPT: EN ILLUSTRASJON	40
3.5	AVSLUTNING: DET TOTALITÆRE KONSEPT	41
4.	'TOTALITARISME' SOM ALTERNATIV: ET NYTT FENOMEN?	43
4.1	DIKTATUR	44
4.2	ABSOLUTISME OG DESPOTI	45
4.3	AUTORITÆR STAT	46
4.4	TYRANNI	48
4.5	SAMMENLIGNINGSMODELL	50
4.6	AVSLUTNING	51
5.	BEGREPETS HISTORISKE UTVIKLING	52
5.1	TOTALITARISME I ITALIA: "ALT FOR STATEN"	52
5.2	'TOTALITARISME' SOM DEFINERT FENOMEN	54
5.2.1	<i>Den tidlige bruken: Mellomkrigstiden</i>	54
5.2.2	<i>Etterkrigstiden: Et kvalitativt brudd</i>	58
5.2.3	<i>Totalitarisme som konsept under den kalde krigen</i>	59
5.3	OPPSUMMERING	61
6.	KRITIKK AV 'TOTALITARISME'	62
6.1	GENERELL KRITIKK AV 'TOTALITARISME' SOM KONSEPT	62
6.2	KRITIKK MOT ARENDT	64
6.2.1	<i>Fascisme og kommunisme: To sider av samme sak?</i>	64
6.2.2	<i>Antisemittisme som sentralt element</i>	67
6.2.3	<i>Regimenes nyttetenking</i>	70
6.2.4	<i>Kritikk av masseteorien</i>	70

6.2.5	<i>Massemobilisering: Skjedde det i Sovjetunionen?</i>	71
6.2.6	<i>Manglende komparativt aspekt</i>	73
6.2.7	<i>Kritikk av reduksjonistisk tilnærming og essensialistisk modellbruk</i>	76
6.3	AVSLUTNING	78
7.	ALTERNATIVE TOTALITARISMETEORIER	79
7.1	TEORETISKE BIDRAG I DEBATTEN	79
7.1.1	<i>Carl J. Friedrich og Zbigniew K. Brzezinski: Det totalitære autokrati</i>	80
7.1.2	<i>Franz Neumann: Det totalitære diktatur</i>	84
7.1.3	<i>Juan Linz: Totalitære regimer</i>	87
7.2	SKJEMATISK FREMSTILLING OG SAMMENLIGNING AV TEORIENE	89
7.2.1	<i>Forskjeller</i>	90
7.2.2	<i>Likheter</i>	94
7.3	HVILKE FØLGER HAR FORSKJELLENE MELLOM TEORIENE?	97
7.4	AVSLUTNING	98
8.	FORSØK PÅ OPERASJONALISERING	99
8.1	HVORDAN OPERASJONALISERE 'TOTALITARISME'?	99
8.1.1	<i>Polmodellen</i>	100
8.1.2	<i>Eksempel på operasjonalisering : Det totalitære partiet</i>	101
8.1.3	<i>Behovet for operasjonalisering</i>	104
8.2	OPERASJONALISERINGENS BETYDNING FOR TOTALITARISMEDEBATTEN	105
9.	KONSEPTET I PERSPEKTIV	107
9.1	HANNAH ARENDTS TOTALITARISMEKONSEPT: ET TILBAKEBLIKK	107
9.2	KONSEPTETS UTVIKLING	109
9.3	SAMMENLIGNING AV TEORIENE OG KONSEPTETS FRUKTBARHET	110

9.4	AVSLUTTENDE KOMMENTARER.....	112
-----	------------------------------	-----

10.	LITTERATUR.....	113
-----	-----------------	-----

Forord:

Nå når oppgaven, som markerer slutten på en lang studietid, er ferdig, er det noen som fortjener en spesiell takk fordi de har gjort prosessen lettere:

Veilederen min, Bernt Hagtvvet, fortjener en takk for de utallige referansene og tankerekkene han har bidratt med. Også takk til alle studiekamerater som gjennom mange år og til forskjellige tider har gjort studietiden til en fin tid.

Foreldrene mine fortjener en stor takk for at de alltid har trodd at det var en mening med det jeg drev med. Det har gitt meg motivasjon til å forsette.

Takk til korrektur- og gjennomlesningskorpset: Ellen, Trond, Anders og Maja.

En spesiell takk til går til min mann, Trond.

Nå begynner fortsettelsen.

Kari Edvardsdal Hansen, Oslo, november 2003.

1. Innledning: Ønsket om å forklare

"I seek in vain for an expression that will accurately convey the whole idea I have formed of it; the old words despotism and tyranny are inappropriate: The thing itself is new, and since I cannot name it, I must attempt to define it."

Tocqueville¹

Med den første verdenskrig falt den dominerende europeiske orden sammen. Det er på bakgrunn av denne katastrofens brutalisering av politikk og livsførsel man må se de totalitære bevegelsenes fremvekst i mellomkrigstiden. *"Mot slutten av 1930-årene syntes fremtiden å tilhøre de massemobiliserende bevegelsene til høyre og til venstre, med demokratiet som en dødende historisk form"* (Hagtvet 11.03.02). Totalitarisme ble i 1930-årene en betegnelse på en reaksjon mot parlamentarisk demokrati til fordel for en allmektig stat uavhengig av juridiske og moralske bindinger. I dag er begrepet en betegnelse på regimelighet mellom moderne diktaturformer, og hovedsakelig mellom stalinisme og nazisme. Denne moderne formen for diktatur kjennetegnes ved den allmektige statens utbredte bruk av moderne teknologi og massemobilisering.

Debatten rundt definisjonen av totalitære regimer var spesielt intens i kjølvannet av andre verdenskrig og under tidlige faser av den kalde krigen. Etter at følgene av nazistenes herjinger kom for en dag, var det mange som hadde behov for å forsøke å forklare hvordan et slikt regime kunne vokse frem midt i det moderne og siviliserte Europa. I sin bok *The Origins of Totalitarianism* presenterer Hannah Arendt sin teori om hvordan disse regimene utviklet seg, samtidig som hun forklarer hvorfor hun ser på disse regimene som et nytt historisk fenomen. I boken, som kom ut i 1951, trekker hun opp sterke paralleller mellom regimene i Tyskland fra 1933 til 1945 og Sovjetunionen fra 1930 til 1951. I *Origins* identifiserer Arendt en rekke kjennetegn som hun mener må være tilstede for at stater skal kunne karakteriseres som totalitære.

---

¹ Sitatet er hentet fra *Democracy in America* (1966), vol. 2, s. 666.

Hun hevder videre at kombinasjonen av disse kjennetegnene er unik, og at regimer som har disse derfor ikke dekkes av de allerede eksisterende definisjonene av ikke-demokratiske regimer. Fagdebatten i etterkrigstiden dreier seg i hovedsak om hvilke karakteristika som må være til stede for at en stat skal kunne få benevnelsen 'totalitær'.

I ettertid må man anerkjenne Tocquevilles fremsynthet. Det skulle faktisk oppstå en type politisk system som ikke kunne bli dekket av tidligere regimebenevnelser, og som derfor kan sies å representere et nytt politisk fenomen. De første eksemplene på slike regimer vokste frem med fascisme og kommunisme som styrende ideologier. Disse ideologiene ble sett på som parallelle angrep på det liberale demokratiet og den borgerlige individualismen. I følge Hannah Arendt var det kommunistiske regimet i Sovjetunionen under Stalin og det nazistiske regimet i Tyskland manifestasjoner av samme politiske fenomen. Hvordan skilte disse to regimene seg fra tidligere tyrannier? Hvordan kunne de vokse frem midt i det moderne Europa? Hvorfor fikk de så bred oppslutning fra sine respektive befolkninger? Det er blant annet slike spørsmål teoriene om totalitære regimer søker å gi svar på. En av de mest omfattende er Hannah Arendts teori.

Denne oppgaven er en analyse av det politiske konseptet 'totalitarisme' slik det vokste frem i det 20. århundre som alternativ til etablerte regimebetegnelser. Hovedformålet er å vise hvordan konseptet har oppstått og endret seg i takt med historiske hendelser, den politiske utviklingen og fagdebatten. Samtidig skal kjerneelementene i denne nye regimetypen identifiseres gjennom sammenligning av forskjellig totalitarismeteorier. 'Totalitarisme' ble første gang brukt i mellomkrigstiden, og det er her analysen av begrepet starter. Hovedvekten i oppgaven ligger på Hannah Arendts teori om totalitære stater slik hun gjør rede for den i *The Origins of Totalitarianism*, del tre "Totalitarianism"². Etterkrigstidens bruk av begrepet kan sees på som en utvidelse av og dypere definisjon av begrepet, med

---

² I oppgaven bruker jeg en utgave fra 1976.

Hannah Arendt som målbærer. På 1950- og 1960-tallet vokste det frem en debatt rundt denne nye regimebetegnelsen, og i oppgaven blir noen av de teoretiske bidragene i debatten presentert, og satt i kontrast til Hannah Arendts analyse.

Til grunn for valg av oppgaven ligger en kombinert interesse for historie og komparativ politikk. Ved å ta for meg teorier om totalitære regimer samt ved å belyse begrepets fremvekst innenfor faget, har jeg fått muligheten til å forene mine interesser i hovedoppgaven.

1.1 Problemstillinger og oppgavens struktur

Oppgaven gjør rede for og drøfter fremveksten av 'totalitarisme' som begrep innenfor komparativ politikk i løpet av det 20. århundre. Jeg har valgt å ta utgangspunkt i tre problemstillinger som er formulert som spørsmål. Disse skal lede frem til svar på ulike sider av konseptets utvikling og bruk. Den første problemstillingen er oppgavens overordnede problemstilling. De andre problemstillingene skal belyse andre sider ved konseptet.

- 1) Hva innebærer 'totalitarisme' som politisk konsept i følge Hannah Arendt?
- 2) Hvordan oppstod 'totalitarisme' som politisk konsept?
- 3) Hvordan har Hannah Arendts beskrivelse blitt kritisert?

Oppgaven har en tredeling hvor den første delen inneholder en kort historisk gjennomgang av de økonomiske og sosiale forholdene i Europa i mellomkrigstiden. Formålet med dette er å vise hvordan forholdene var da de to regimeene som oppgaven henter eksempler fra, vokste frem. Det er også med disse historiske tendensene i bakhodet at Hannah Arendt utviklet sin teori om totalitære samfunn. Denne delen inneholder også en gjennomgang av Arendts teori, som hele oppgaven er bygget opp rundt. I andre del av oppgaven ønsker jeg å vise på hvilken måte 'totalitarisme' skiller seg fra tradisjonelle regimebetegnelser, hvordan begrepet har vokst frem og utviklet seg som politisk konsept og hvordan det fremstår som noe historisk unikt. Siste del av oppgaven er en drøfting av totalitarisme som politisk konsept slik det

fremstår hos Arendt i forhold til andre teoretikeres syn på fenomenet. De teoretikerne jeg bruker er Franz Neumann, Carl J. Friedrich, Zbigniew K. Brzezinski og Juan Linz. I denne delen blir det også gjort et forsøk på å operasjonalisere konseptet.

1.2 Fremgangsmåte

For å vise hvordan bruken av 'totalitarisme' har utviklet seg, tar jeg først fatt i den tidlige bruken av begrepet og de tidligste definisjonene jeg kan finne. Hypotesen jeg tar utgangspunkt i er at definisjonene har blitt mer konkret og spesifisert på grunnlag av de erfaringene man fikk fra andre verdenskrig. Jeg forventer dermed et brudd med mellomkrigstidens bruk av begrepet i etterkrigstiden. Måten jeg gjør dette på er å søke svar på spørsmålene:

- A) Hvordan var de tidligste definisjonene (fra mellomkrigstiden) av begrepet, og hvilke forhold i den virkelige verden ble lagt til grunn for denne betydningen?
- B) Hvordan har definisjonen og begrepsbruken utviklet seg, og hvilke forhold er det som i etterkrigstiden har blitt lagt til grunn for betydningen av begrepet?

Disse to underproblemstillingene er spesifikasjoner av de problemstillingene som er nevnt over.

Videre skal jeg se på hvilke elementer andre teoretikere legger i konseptet 'totalitarisme'. Her blir Hannah Arendts teori utgangspunktet som de andre teoriene sammenlignes ut i fra. Hvilke "properties" tillegges de forskjellige teoretikerne konseptet 'totalitarisme'? Spørsmålene jeg da søker svar på er:

- C) Hvor er de største avvikene mellom teoriene?
- D) Er disse avvikene av en slik grad at de ulike tilnærmingene i realiteten beskriver forskjellige fenomen?
- E) Hvordan kan 'totalitarisme' operasjonaliseres?

Oppgaven bygger på en personlig tolkning av tekster. Den er altså en analyse av 'totalitarisme' som teoretisk konsept. Det er derfor de *teoretiske* elementene som er i fokus, og empiribruken er svært begrenset. De regimene som er mest sentrale å forholde seg til i en oppgave om den moderne formen for tyranni som vokste frem i det 20. århundre, totalitarismen, er Hitlers Tyskland fra 1933 til 1945 og Russland under Stalin fra 1930 til 1953³. Det er fra disse regimene de empiriske eksemplene til oppgaven er hentet. Årsakene til at jeg velger å konsentrere meg om disse regimene er at Hannah Arendt brukte dem som empirisk grunnlag for å utlede sin teori om det totalitære samfunn. Det er også disse to regimene som har gitt de groveste eksemplene på hva maktmisbruk innenfor en moderne stat kan føre til. Totalitarisme er altså en moderne form for tyranni. Hva er det som skiller denne regimetypen fra tidligere tyrannier?

1.3 Totalitarisme som alternativ: Det moderne tyranni

Tyranni er maktmisbruk, og regimer hvor de styrende har misbrukt sin makt overfor befolkningen er ikke et nytt historisk fenomen. Teorier om slike regimer finnes helt tilbake til antikken. I *Theories of Tyranny, from Plato to Arendt* (1996:30) skriver Roger Boesche at den ideelle stat hos Platon, som er basert på filosofkongens kunnskap, forfaller til tyranni hvis herskeren ikke lenger har tilstrekkelig visdom til å styre. For Platon er tyrannen en person styrt av begjær, en som følger sine lyster uavhengig av det felles gode. Daniel Chirot hevder i boken *Modern Tyrants. The Power and Prevalence of Evil in our Age* (1996) at tyranniet utvikles som et resultat av et overdrevent behov for frihet, og at et slikt frihetsbehov også er et kjennetegn ved demokratiet. Demokratiet åpner for de fattiges opprør mot de rike, og som et resultat forsøker de rike å styrte det demokratiske regimet for å beskytte seg selv og sine interesser (1996:128). Resultatet blir at massene blir drevet i hendene på populistiske ledere som ender opp med å kontrollere sine undersåtter. Følgelig er tyranniet et resultat av et korrupt samfunn (Ibid.). Aristoteles skiller i *Politikken*

---

³ Hos Arendt går analysen bare frem til 1951, mens den hos de andre teoretikerne fortsetter til og med Stalins død i 1953.

mellom monarki og tyranni. Begge er eneherredømmer, hvor tyranniet er det perverterte monarki. I et monarki styrer herskeren til det beste for folket, mens en tyrann styrer kun til sin egen fordel (Ibid s.35). I *Totalitarianism* (1972:90) tar Leonard Schapiro for seg Aristoteles' forståelse av en tyrann. Hovedmålene til en tyrann er i følge Aristoteles 1) å skape mistro mellom undersåttene, 2) å gjøre det umulig for undersåttene å gjøre opprør, og 3) å knuse undersåttenes moral og initiativ. Tyranniene involverte sjelden massene i større grad enn å sikre at de hadde små muligheter til å gjøre opprør. Denne regimetyper er, i tillegg til totalitarisme, den som i størst mulig grad begrenser menneskenes frihet, og hindrer den naturlige utviklingen for menneskelige evner og egenskaper. Selv om maktmisbruk ikke er noe nytt, har graden av maktmisbruk økt i takt med samfunnets kompleksitet. *"The step towards the creation of political tyranny, the systematic abuse of power by those in position of authority, was the creation of the state"* (Chirot 1996:3). Slik sett er det altså innenfor den moderne stat de groveste eksemplene på tyrannisk styre har funnet sted. Det 20. århundrets erfaringer underbygger et slikt syn. Den samfunnsmessige og teknologiske utviklingen hadde lagt forholdene til rette for at resultatene av tyrannisk maktmisbruk skulle bli verre enn historien noen gang tidligere hadde vært vitne til. Teknologien gjorde det mulig å skape og opprettholde total kontroll. En slik grad av statlig kontroll er unik i historisk sammenheng. Man stod overfor en helt ny regimetype. *"If the old-fashioned type of tyranny that still exists in the twentieth century would have been recognized by Plato or Aristotle, the newer kind, the tyranny of certitude and revolutionary idealism, would have been unfamiliar to them"* (Chirot 1996:17).

1.3.1 Årsaker til tyrannier

Daniel Chirot hevder i sin bok at *tidlige tyrannier* i den premoderne verden kan forklares på tre måter. For det første at det ikke var noen annen måte å opprettholde eliter på enn at de kunne undertrykke og utnytte sin befolkning. For å oppnå økonomisk vekst måtte de trekke alle mulige ressurser fra undersåttene, og for å opprettholde orden i et slikt system måtte de ty til brutale metoder. Slike herskemetoder er derimot ikke nødvendig innenfor et moderne industrielt system. Her

kan økonomisk vekst finne sted uten undertrykkelse (1996:14). En annen årsak til maktmisbruk i premoderne tider var en ekstrem konsentrasjon av makt på få hender, og maktoverføring gjennom arv. For å kunne beholde makten, måtte man tøyte og undertrykke all motstand (Ibid.). I en moderne stat finnes i liten grad slik maktmisbruk, fordi konger og andre som får sin posisjon gjennom arv i stor grad har begrenset innflytelse innenfor et demokratisk system hvor konstitusjonen gir utøvende makt til befolkningens valgte representanter. Den siste årsaken til tidlige tyrannier Chirot nevner er korrupsjon (Ibid. s.15). Korrupsjon er muligens det samme som Aristoteles mente med at tyranner styrer til fordel for seg selv, enten økonomisk eller maktpolitisk. Korrupsjon finnes også innenfor moderne stater og kan føre illegitime styrer.

Årsakene til fremveksten av *moderne* tyrannier, som blant annet 'totalitarisme' er et eksempel på, er derimot ikke like lett å identifisere. Debatten rundt totalitære stater har i hovedsak dreid seg om hvilke kjennetegn slike stater har og hvordan disse kjennetegnene kan oppstå, og ikke nødvendigvis *hvorfor* de oppstår. De direkte årsakene kan være ulike i forskjellige historiske og samfunnsmessige sammenhenger, men kjennetegnene på totalitære stater i forskjellig tid og rom må være sammenfallende for at det skal kunne være en kategori som er klar nok til å karakterisere en bestemt regimetype. Oppgaven søker derfor ikke å identifisere teorier om årsaker, men teorier om omkringliggende forhold og kjennetegn. Totalitarismeteorikeren Carl J. Friedrich skriver i slutten av sin artikkel "The Unique Character of Totalitarian Society", at man ikke vet hvorfor totalitære stater oppstår: "*The totalitarian societies are basically alike, and they are historically unique: but why they are what they are we do not know (...) That is why the disputes over the origins of totalitarianism is at once so sharp and so inconclusive (...)*" (1964:60) Arendts tittel på boken *The Origins of Totalitarianism* er dermed misvisende i den forstand at det ikke er direkte *årsaker* til totalitære samfunns fremvekst hun redegjør for, men heller omstendigheter som gjør det mulig for dem å vokse frem og kjennetegn på en utviklet totalitær stat. Boken gir altså en redegjørelse for de historiske elementene som "krystalliserte" seg i form av totalitære regimer.

Dette har Hannah Arendt selv påpekt, noe som kommer frem i Peter Baehrs bok *The Portable Hannah Arendt* (2003:158).

1.3.2 Totalitære samfunn

Når man karakteriserer regimer indikerer man først og fremst på hvilken måte statsmakten er organisert. Vi taler blant annet om *diktatoriske stater*, *despotiske stater* og *autoritære stater*. I oppgaven blir begrepet 'totalitær' drøftet i lys av begrepets utvikling og bruk, som et alternativ til de andre regimebenevnelsene. Selv om også despoti, diktatur og autoritært styresett innebærer maktkonsentrasjon og ubegrenset maktutøvelse, er ikke kontrollen over alle samfunnets sider like gjennomgående som i de statene som regnes for totalitære. Det eksisterer fremdeles et skille mellom statens interesser og resten av samfunnets interesser. Dette skillet oppheves innenfor totalitære regimer. Et viktig poeng blir dermed at det er mer fruktbart å snakke om totalitære *samfunn* enn totalitære *stater*⁴. Dette fordi begrepet 'totalitær' involverer mye mer enn bare måten statsmakten er organisert på, det omfatter hele *samfunnets organisering* fordi statsmakten underlegger seg hele samfunnet. Betegnelsen 'regime' vil i oppgaven referere til hvilken måte den politiske beslutningsaktiviteten er organisert på (Østerud 1997). Denne betegnelsen omfatter dermed også praksisen innenfor totalitære samfunn, og er en passende betegnelse. Arendt hevder at den formelle statsorganisasjonen i totalitære regimer er et skalkeskjul for hvor den egentlige makten ligger, nemlig i det enerådende partiet og hos føreren (1951 [1976]:395). 'Stat' er dermed et upresist begrep i denne sammenhengen.

Et samfunn består av så vel politisk organisering og politisk kultur som sivilt liv og tradisjonell kultur. N. S. Timasheff skriver i sitt essay "Totalitarianism, Despotism, Dictatorship" (1964:39-47) at betegnelsen 'totalitært samfunn' kan brukes på to forskjellige måter. Den første måten innebærer en *type* samfunn som har et sett med spesifikke kjennetegn, som blant annet makten samlet på få hender, fravær av individuelle rettigheter til fordel for kollektivet og ubegrenset statlig makt som

---

⁴ I oppgavene vil benevnelsene 'totalitært samfunn', 'totalitært regime' og 'totalitarisme' innebære det samme.

utsletter skillet mellom stat og samfunn. Den andre måten å se 'totalitært samfunn' på, er å vektlegge kun ett av disse kjennetegnene, nemlig den ubegrensede maktutøvelsen. Da karakteriserer man ikke en spesiell type samfunn, men et kjennetegn som mange ulike typer samfunn kan ha. Implikasjonen ved denne siste karakteristikken er at totalitarisme dermed ikke er et moderne, industrielt fenomen, men et fenomen som det finnes tidligere historiske eksempler på (Timasheff 1964:39). Det er derfor begrepet som blir brukt i den første typen definisjon som er tema i denne oppgaven, nemlig totalitarisme som en bestemt type *samfunnsform*. I oppgaven blir det ofte satt opp en kontrast mellom 'samfunn' og 'stat'. 'Samfunn' blir brukt i betydningen alt som ikke er det offentliges anliggende, og som tilhører den sivile eller private sfære. 'Stat' er derimot de offentlige organer og de offentlige interesseområder.

Friedrich (1964) hevder, i likhet med Arendt, at denne totalitære samfunnsformen er historisk unik og at den er *sui generis*, det vil si av sin egen årsak. Han peker videre på at det som gjør at et slikt samfunn kan vokse frem, hovedsakelig er den teknologiske utviklingen, spesielt innenfor våpen og kommunikasjon. "*The citizen as an individual, and indeed in larger groups, is simply defenseless against the overwhelming technological superiority of those who can centralize in their hands the means wherewith to wield these modern arms and thereby physically coerce*" (Ibid. s. 56). Teknologien gjør det dermed mulig å begrense den personlige friheten, og å kontrollere et samfunn på en mye mer gjennomgående måte enn tidligere. Teknologien er et *middel* til å etablere totalitær kontroll og kan dermed sees på som en forutsetning for utviklingen av et totalitært system, men den forklarer ingenting om *hva som* kjennetegner eller hva som er *årsaker* til at slike regimer utvikler seg.

Hvordan kunne Hitler og Stalin etablere regimer med sterk statlig kontroll, minimal individuell frihet, terror og konsentrasjonsleirer i det moderne og industrialiserte Europa? For å finne svar på et slikt spørsmål, og for å kunne legge grunnlag for en velbegrunnet debatt om regimenes karakter og fremvekst, er det nødvendig å ha de rådende historiske forhold in mente. I det følgende avsnitt vil jeg gi en kort gjennomgang av mellomkrigstidens politiske og økonomiske situasjon i Europa.

Dette historiske bakteppet skal vise hvordan de samfunnsmessige forholdene var da de første totalitære systemene ble etablert.

1.4 Ideologienes tid: Liberalismens og demokratiets krise

"Totalitarianism was not the inevitable outcome of the European crisis created by World War I and even less the outcome of the Great Depression. It was one of the possible fruits of modernity; but democracy was another" Juan Linz 2000:13

Mellomkrigstiden var en omveltningstid hvor historien tok en katastrofal vending. Perioden er karakterisert med store fremskritt, etterfulgt av fatale tilbakeslag både økonomisk og psykologisk. Etter første verdenskrig var økonomien i Europa sterkt svekket. Industrien produserte hovedsakelig krigsmateriell, og den internasjonale handelen var på et svært lavt nivå. Som et forsøk på raskt å bygge opp industrien igjen innførte myndighetene i mange land økonomisk liberalisme, som førte til en økonomisk oppgang. Etterkrigsboomen ble derimot kortvarig, og sterk inflasjon førte til en dyp økonomisk krise over hele den vestlige verden. Samtidig eksisterte det store sosiale spenninger. Den gamle overklassen og middelklassen ville opprette tilsvarende forhold som før krigen, mens arbeiderklassen fremmet sterke krav om sosiale reformer.

I et slikt klima vokste de totalitære bevegelsene frem som alternativ til den eksisterende orden. Historikeren Andreas Dorpalen skriver i sin bok *Europe in The 20th Century, A History*: *"Fascism thus sought to appeal to all those who were deeply dissatisfied with the existing political system of parliamentary democracy and its economic correlate of private enterprise capitalism but who were also opposed to the equalitarianism of Socialism and Communism"* (1968:94). Fascismen fremstod altså som et alternativ til det kapitalistiske system som ikke hadde oppnådd sine målsetninger. Arbeidere som hadde mistro mot parlamentarismen og kapitalismen vendte seg derimot mot kommunismen. Europa fikk to sterke bevegelser basert på

folk som ønsket bedre livsvilkår, en sikker fremtid og et brudd med fortiden. Ingen kunne ane omfanget av disse bevegelsenes handlinger, og hvordan de skulle brennmerke det 20. århundrets historie.

1.4.1 Massenenes flukt fra friheten

Første verdenskrig er blitt stående som et vannskille i den vestlige verdens historie. Den gamle verden med imperier gikk i oppløsning, og da støvet la seg vokste mange nye stater frem. Eric Hobsbawm påpeker i sin bok *Ekstremismens Tidsalder. Det 20. århundrets Historie 1914-1919* (1997:116) at krigen ble etterfulgt av en stor demokratiseringsbølge, og for alle de nye statene, med unntak av Sovjet-Russland, var representative forsamlinger den grunnleggende institusjonen. Demokratiet bygget på liberalismen og dens tro på frihet. Liberalismen som doktrine vektla individet og den personlige frihet som innebar alles rett til å følge sin egen oppfatning av det gode liv. Dette skriver Michael Halberstam i sin analyse av mellomkrigstiden i boken *Totalitarianism and the Modern Conception of Politics* (1999:36). Denne friheten muliggjøres innenfor et demokratisk og kapitalistisk system. Innenfor et slikt system skal menneskene i et samfunn få muligheten til i praksis å få være med på å forme det samfunnet de lever i. Den liberale og demokratiske orden ble opprettet gjennom fredsavtalen i Versailles i 1919, som ga Weimarrepublikken en demokratisk fundert konstitusjon. Den nye orden hadde et kort liv, den måtte gi tapt for det totalitære alternativ. Hvordan kunne et system basert på individuell frihet og medbestemmelse for alle tape for et undertrykkende og diskriminerende regime?

Flere har forsøkt å forklare hvorfor det gikk galt når demokratiet var befestet i en svært moderne og liberal grunnlov. En av årsakene kan være den manglende legitimiteten systemet hadde i befolkningen. I boken *Dark Continent: Europe's Twentieth Century* (1998:1-40) hevder Mark Mazower at anti-liberalisme og anti-demokratiske verdier hadde eksistert fra slutten av 1800-tallet, men hadde aldri fått større spillerom og betydning enn i mellomkrigstiden. Den demokratiske orden ble dermed møtt med skyts fra mange hold. De konservative mente at demokratiet hadde gitt for mye makt til massene, og ville ha den gamle elitistiske og aristokratiske orden

tilbake. Frykt for kommunisme førte samtidig til at mange liberalere gikk mot høyre, mens venstresiden i seg selv var svekket på grunn av indre stridigheter, og klarte derfor ikke å mobilisere tilstrekkelig motstand mot høyresidens tiltrekkingskraft (Ibid. s. 23). Forholdene som rådet i Europa på 1930-tallet var dermed høyst ustabile, og resultatet var at for mange fremstod det radikale høyre som beste alternativ. I Tyskland fikk den radikale høyresiden spesielt stor oppslutning. Psykologen Erich Fromm har skrevet om 'massenes flukt fra friheten' hvor han forsøker å analysere de menneskelige motivene for å vende friheten ryggen og velge total kontroll. Fromms tese er at liberalismen hadde gitt individet frihet, men ikke sikkerhet. "*Selv om friheten har gitt mennesket uavhengighet og rasjonalitet, er han også blitt isolert og dermed bekymret og maktesløs*" (1992:8). Resultatet blir at mennesket blir stilt overfor et valg: Fortsatt realisering av sin frihet til den ytterste grense, eller frivillig underkastelse og avhengighet. Liberalismen og demokratiet ble for individualistisk i en kollektiv alder, og det endte med seier for det totalitære alternativ.

1.4.2 Den totale tiltrekning

Europas storhetstid var forbi, og den hadde skapt tre ideologiske motsetninger: marxisme/kommunisme, liberalt demokrati og nazisme/fascisme. Karl Dietrich Bracher skriver følgende i boken *The Age of Ideologies*: "*They were answers to the challenge not merely of the war, but also of the industrial revolution, of modernization, nationalism and imperialism –in short, all those forces which were released in the war*" (1984:89). Utviklingen skulle ikke lenger være en lineær, oppadstigende kurve for demokratiet og kapitalismen. Krigen radikaliserer de eksisterende ideologiene, og kommunismen og fascismen rettet brodden mot demokratiet og kapitalismen. De dårlige økonomiske forholdene på 1920- og 1930-tallet var et viktig element i den nasjonalsosialistiske mobiliseringsprosessen. Nasjonalsosialisme og kommunisme vokste frem som alternativ, som svar på spenningen mellom ideer og realiteter innenfor de demokratiske statene.

Resultatet av denne radikaliseringen var at det etter første verdenskrig vokste frem to idealtyper moderne diktatur: Autoritære og totalitære, som begge hadde front mot det

liberale demokratiet⁵ (Bracher 1984:95). Det er det totalitære alternativet som står i sentrum i denne oppgaven. Bygget på en ideologisk radikalisme mobiliserte disse statene massene i en front mot det etablerte. De skulle være motsatsen til det parlamentariske demokrati og det kapitalistiske system. Propaganda gjennom massemedia var det moderne mobiliseringselementet som samlet massene gjennom en pseudoreligiøs legitimering av et regime med kontroll over alle deler av det politiske og sosiale liv (Ibid. s. 85). Ideologien var ikke en *tro*, men ble fremstilt som en vitenskapelig sikkerhet som i stor grad erstattet det religiøse verdensbildet. Totalitarisme appellerer ikke til et eksternt forklaringselement, som for eksempel en gud, men legitimerer alt ut i fra hva som er til det beste for den totalitære bevegelsen i seg selv (Halberstam 1999:47-48). De totalitære ideologiene eliminerte den frie tanke hos individet, og samlet kollektivet i et felles mål om total dominans basert på en undertrykkende kjerne. Regimene representerte dermed en motsetning til liberalismens idé med individets rett til selv å definere målet med sin tilværelse. Alle de typene frihet som det liberale demokrati bygget på, ytrings-, tanke-, og organisasjonsfrihet, ble avskaffet innenfor det totalitære system. Skillet mellom stat og samfunn, det offentlige og det private, ble forsøkt utslettet. Individet ble erstattet av kollektivet, og kollektivet ble mobilisert i en felles marsj mot det som ideologien definerte som målet med den menneskelige eksistens. En felles bevegelse mot et felles mål: Et raserent rike eller et klasseløst samfunn. "*By violating the sovereignty of the individual, totalitarianism violates the very standard of liberal reality*" (Ibid. s. 47).

Chirot identifiserer to trekk ved samtiden som han mener var avgjørende for fremveksten av de totalitære regimene i mellomkrigstiden, nemlig *nasjonalismen* og den sterke troen på at alt kan forklares med *vitenskapelig sikkerhet*. Nasjonalismen erstattet, i følge Chirot, de gamle rammene for identifikasjon: Familien, landsbyen og religionen. Disse elementene som hadde vært sentrale innenfor det tradisjonelle agrarsamfunnet, var blitt svekket ved industrialiseringens og urbaniseringens

---

⁵ Forskjellen mellom autoritære og totalitære diktatur vil bli behandlet i kapittel 4.

fremvekst. Nasjonalismen var dermed en forsvarsmekanisme mot den sosiale og økonomiske oppsplittingen den moderne samfunnsorden hadde brakt med seg. Et resultat av dette var at den ga den næring til en oppfatning om nasjonal overlegenhet (1996:16-23). Chirots vektlegging av nasjonalisme er en motsetning til Arendt, som mente at nasjonalismen på denne tiden var svekket. Dette blir behandlet i kapittel 3.

Darwinismen og marxismen la det vitenskapelige grunnlaget for nasjonalsosialismen og kommunismen, og gjorde at de overbevisende kunne hevde synet om henholdsvis en overlegen rase og oppløsning av klassesystemet. Denne troen på vitenskapen hadde sin forankring i arven fra opplysningstiden. Sammen hadde regimene dessuten en front mot det moderne vestlige samfunnet med kapitalisme og fremtidstro i sin kjerne. Slik sett hadde regimene et motsetningsfylt forhold til modernitet. Nazistene benyttet seg i stor grad av moderne teknologi samtidig som de fremmet agrarromantisk samfunnssyn. Disse kan ikke generaliseres til årsaker til alle totalitære samfunn, men kan ha hatt betydning for utviklingen av de regimene som ble etablert i mellomkrigstiden. Teoriene som brukes i oppgaven legger imidlertid ikke til grunn noen spesifikke årsaker til utvikling av totalitarisme.

1.5 Avslutning

Var denne tidsepoken unik? Hadde det aldri før eksistert tilsvarende økonomiske, sosiale, psykologiske og maktpolitiske forhold? Uansett hva svarene på disse spørsmålene er, så hadde ingen tidligere regimer hatt samme grad av teknologi til rådighet. Den teknologiske utviklingen kan aldri reverseres, og derfor vil tilsvarende forhold igjen kunne vokse frem og totalitære regimer etableres. Formålet med denne historiske gjennomgangen var å klargjøre hvilke forhold som rådet da Sovjetunionen og Tyskland ble konsolidert som totalitære regimer. Denne bakgrunnen er også nyttig i forhold til å forstå noen av de resonnementene Hannah Arendt legger til grunn i *The Origins of Totalitarianism*.

2. Metodisk tilnærming til begrepet

*"To make political concepts suitable for political inquiry,
it seems to me necessary to reconstruct them, i.e.,
provide them with explicative definitions(...)"*
Felix Oppenheim 1981:1

Jeg har gått utenfor den tradisjonelle statsvitenskapelige metoden for å finne en tilnærming til begrepet som omfatter det jeg ønsker å vise i oppgaven. De fleste har en formening om hva 'totalitarisme' som begrep betegner, at det refererer til en bestemt type regime med visse karakteristiske kjennetegn. Likevel hersker det en uklarhet og inkonsistens i bruken av betegnelsen, og mange stater har med urette fått merkelappen 'totalitær'. Oppgavens formål er, som tidligere nevnt, å kartlegge hvordan begrepet er blitt brukt og redegjøre for ulike teorier som har forsøkt å identifisere de elementene som sammen utgjør 'totalitarisme'. Jeg ønsker å vise hvordan de formelle definisjonene har endret seg over tid, og hva som skiller noen av tilnærmingene til begrepet fra hverandre. Det er dermed en *semantisk analyse* av et *politisk konsept* som blir foretatt: Et forsøk på å klargjøre begrepets *mening* og *kjennetegn* på enheter som kan kalles 'totalitær'. Denne tilnærmingen gjelder både min fremgangsmåte i oppgaven, og den fremgangsmåten forfatterne jeg tar for meg har hatt når de skrev sine analyser. Forfatterne jeg bruker i oppgaven har identifisert elementer de mener er nødvendige for at et regime skal kunne kalles totalitært. Jeg skal identifisere og drøfte disse elementene, og dermed klargjøre hva de legger i sine totalitarismekonsepter. Hovedvekten er hele tiden på Hannah Arendts teori. Det er ikke min intensjon å ende opp med en endelig definisjon på begrepet, men gjennom å diskutere Arendts teori i lys av andre teoretikere, vil jeg klargjøre debatten rundt konseptets implikasjoner, og dermed vise uenigheten om hvilke stater som kan kalles totalitære og hvilke som faller utenfor denne kategorien.

2.1 Analyse av politisk konsepter

I sin bok *Semantic Analysis. A Practical Introduction* definerer Cliff Goddard semantikk som studiet av mening (1998:1). Ord er semantiske representasjoner av *konsepter* i den virkelige verden, og de kan referere til konkrete så vel som abstrakte objekter som vi har konstruert vår virkelighet av. I *The Dictionary of Political Analysis* definerer Jack C. Plano (m. fl.) politisk konsept på følgende måte: "A concept is an abstraction to which a descriptive label is attached" (1982:24). Altså er et konsept en abstraksjon som vi mennesker har lært oss å definere ved hjelp av spesielle betegnelser. Samfunnsviteren Giovanni Sartori definerer konsepter som tankeenheter, eller 'units of thinking'. Han skriver: "It can be said that we have a concept of A (or A-ness) when we are able to distinguish from A what is not A" (1984:74). Dette er en indirekte måte å opprette en forståelse av et konsept på. Man vet hva det er, når man har en formening om hva det *ikke* er. I den forstand refererer 'totalitarisme' eller 'totalitært samfunn' til en bestemt måte å organisere samfunnet og staten på, som skiller seg fra andre måter å organisere stat og samfunn på. Denne betegnelsen formidler spesielle kjennetegn som gjør at det gir mening å kalle det 'totalitært' og ikke noe annet. Goddard hevder at det finnes ulike måter å avsløre et begreps mening på, og det som er mest relevant i forhold til denne oppgaven, er *conceptual theories*⁶. Han skriver: "...a meaning of a word is a structured idea, or 'concept' in the mind of the person using the expression" (Ibid. s 7). 'Totalitarisme' eller 'totalitært samfunn' er en idé om forhold i den virkelige verden. Kontroversen er altså om hvordan begrepet skal defineres, i det ethvert konsept vil ha en individuell referanse.

Felix Oppenheim presiserer i sin bok *Political Concepts* (1981:3) at politiske konsepter ikke kan likestilles med ord, og når man skal definere politiske konsepter må dette gjøres på en annen måte enn med ord. Han deler disse konseptene inn i eiendomskonsepter og relasjonelle konsepter⁷. Relasjonelle konsepter indikerer at noe

---

⁶ Sartori kaller semantisk analyse innenfor samfunnsvitenskapen for "concept analysis".

⁷ Min oversettelse fra "property concepts" og "relational concepts".

står i forhold til noe annet. Med eiendomskonsepter mener han begrep som er knyttet til et annet, som for eksempel brukes til å beskrive andre begrep, ”x er lov” eller ”x er Konge av Norge”. Her indikerer ”x er...” eiendom, eller kjennetegn. Ut i fra en slik definisjon blir ’totalitært regime’ eller ’totalitær’ et *politisk eiendomskonsept*. For å definere slike konsepter gjør man derfor rede for hvilke kjennetegn (properties) de har. Han bruker ’demokrati’ som eksempel, og hevder at når man skal definere demokrati gjør vi rede for hvilke kjennetegn en organisasjon har når den er demokratisk, ”x er demokratisk”. Når ”x er demokratisk” er blitt definert, kan man avlede hva som ligger i ”demokrati” (Ibid. s. 5). I samme bås vil dermed ’totalitær’ falle. Når vi vet at ”x er totalitær” vil vi også vite hva som ligger i begrepene ’totalitært samfunn’ og ’totalitarisme’.

2.2 Hvordan definere og med hvilken hensikt?

Når man definerer søker man å klarlegge hvilke forhold som omfattes av begrepet når det brukes slik det er ment. Sartori skriver at den enkleste definisjonen er en ”*declaration of meaning*”, altså en spesifisering av ordets meningsinnhold (1984:29). Nødvendigheten av å definere ’totalitarisme’ oppstod da man så fremveksten av en type samfunnsorganisering som var unik i historisk sammenheng. Det er utbredt enighet om nødvendigheten av å definere dette nye politiske fenomenet, men det har vært en omfattende fagdebatt som i stor grad har dreid seg om hvilke kjennetegn som skal regnes for definerende. Hvilke forhold i den virkelige verden skal omfattes av begrepet? Behovet for en definisjon er derfor tydelig. Hvis man ikke har en klar og entydig definisjon, vil man kunne ha forskjellige meninger knyttet til samme ord, og det ville kunne oppstå uenighet og misforståelser. Hannah Arendt og de andre teoretikerne som blir presentert i oppgaven gir det Arne Næss kaller for *vesensdefinisjoner* (1971:40) av ’totalitarisme’. Slike definisjoner er påstander om noe som er karakteristisk eller vesentlig for en spesiell sak eller ting. Ved å sette opp de kjennetegnene de ser på som spesielle for totalitære samfunn, er det nettopp slike definisjoner de forskjellige teoretikerne gir gjennom sin analyse av konseptet.

Sartori setter i sin bok *Social Science Concepts. A Systematic Analysis*, opp ti regler for hvordan konsepter skal defineres. Regel nummer fire er betegnende for fremgangsmåten i denne oppgaven. Den innebærer at når man skal rekonstruere et konsept må man først samle et representativt utvalg definisjoner og identifisere hva som er spesielt med disse, deretter skal disse karakteristikene organiseres på en meningsfylt måte (1984:64). I oppgaven tar jeg for meg fire teorier som er sentrale i debatten rundt konseptet 'totalitarisme'. De elementene som blir sett på som definerende og typiske kjennetegn for samfunn som skal kunne kalles totalitære, blir dermed identifisert i hver teori og organisert i forhold til hverandre på en måte som gir en spesifikk mening. Teoriene er dermed vesensdefinisjoner fordi de setter opp karakteristiske trekk ved konseptet 'totalitarisme'. Her stopper derimot prosessen slik Sartoris regel beskriver den. Det er ikke innenfor oppgavens område å skape en ny eller sammenfattende definisjon på konseptet.

For å foregripe begivenhetene litt, så finnes det for eksempel faglig uenighet om eksistensen og betydningen av ideologi og terror innenfor totalitære system. For Arendt er disse to elementene avgjørende for at et samfunn skal kunne kalles totalitært, mens for eksempel Juan Linz, mener at det finnes totalitære stater uten terror og ikke-totalitære stater med terror. Dermed har to definisjoner, eller teorier vektlagt ulike elementer som karakteristiske for totalitære stater, og denne ulike bruken av begrepet fører dermed til inkonsekvente karakteristikk av stater. 'Totalitarisme' er et kontroversielt konsept som altså har visse uklarheter i sin definisjon og gyldighetsområde. Hva disse uklarhetene består i vil komme frem når Arendts teori diskuteres opp mot andre teorier i oppgavens tredje del.

2.3 Noen begrepsavklaringer

For resten av oppgaven er det nå nødvendig å klargjøre hva som legges i noen begreper som går igjen i de neste kapitlene. Ideologi er et viktig element i de fleste totalitarismeteorier. Foruten de definisjonene teoretikerne selv presenterer, holder jeg meg her til den definisjonen Martin Seliger setter frem i sin bok *Ideology and Politics* (1976). Han definerer ideologier som sett av trosoppfatninger som relativt permanent

rettferdiggjør en gruppes moralske normer. Denne gruppen baserer sine rasjonelle handlinger på disse trosoppfatningene, med de målene å opprettholde, reformere, ødelegge eller etablere en gitt orden (1976:120). Seliger hevder at politikk og ideologi ut i fra denne definisjonen er uatskillelige siden all politikk er rettet mot et av disse målene. Dette er derfor en passende definisjon av ideologi innenfor totalitære system, slik Arendt og andre totalitarismeteoritikere ser det, fordi slike system rettferdiggjør alle sine politiske handlinger med referanse til en overordnet ideologi.

Med 'totalitarismemodell' som generelt begrep menes det samme som med 'totalitarisme' med alle de kjennetegn som har vært nevnt i forbindelse med konseptet, uavhengig av noen bestemt teori. Det er dermed synonymt med 'totalitarisme' i seg selv. Begrepet blir også brukt i forbindelse med spesielle totalitarismeteorier, og da kommer det frem av sammenhengen hvilken teori begrepet er knyttet til. 'Totalitarismeteorier' er en betegnelse som er knyttet til de ulike forfatterens analyser av konseptet 'totalitarisme'.

I oppgaven er opphevelsen av skillet mellom samfunn og stat regnet som et viktig kjennetegn på totalitarisme. Dette innebærer at de politiske myndighetenes innflytelse også omfatter sivilsamfunnet og den private sfæren. Alle individer og deres handlinger er dermed under myndighetenes kontroll.

En sentral del av oppgaven er å sette forskjellige totalitarismeteorier i kontrast til Hannah Arendts teori, og identifisere forskjellene dem imellom. I forlengelsen av dette blir det diskutert hvilke implikasjoner de avvikene som finnes har for konseptets fruktbarhet. Med 'fruktbarhet' menes her hvor presist et begrepet er, og hvor nyttig det er som betegnelse på regimer. Dette henger sammen med begrepets validitet, altså i hvor stor grad begrepet fanger inn essensen av fenomenet slik det er ment å være. Validiteten har betydning for hvor presist begrepet er i forhold til den forståelsen som er knyttet til det. Denne forståelsen av 'fruktbarhet' har jeg hentet fra professor Arild Underdals diskusjon av modellens fruktbarhet (1984).

Andre begreper defineres fortløpende.

2.4 Oppsummering

Hensikten med den metodiske tilnærmingen er altså å klargjøre hvilke kjennetegn vi tilegner stater som får merkelappen 'totalitær'. Dette konseptet er dermed med på å organisere den virkeligheten vi omgir oss med, og konseptet er en måte å kategorisere en bestemt type stater på. En totalitær stat har andre kjennetegn enn ikke-totalitære stater. Det neste kapitlet presenterer en tolkning av Arendts teori, hvor de kjennetegnene hun mener er vesentlige for totalitære regimer blir identifisert i tråd med en konseptanalytisk tilnærming.

3. Hannah Arendt og totalitarisme

3.1 Jøde og filosof i en brytningstid: En kort biografi

Hannah Arendts liv som tysk jødinne (1906-1975) ble sterkt preget av de store politiske hendelsene som fant sted i det 20. århundre. Hun ble født i Hannover, men vokste opp i Königsberg, hovedstaden i det daværende Øst-Preussen. Under første verdenskrig oppholdt hun seg en kort tid som flyktning i Berlin, men ellers var oppveksten stabil og trygg, i en by hvor antisemittismen ikke var særlig utbredt. Arendt viste tidlig at hun hadde et intellekt utover det vanlige, og allerede i ung alder var hun svært belest. I årene 1924-1929 studerte hun teologi, filosofi og klassisk filosofi i Marburg, Friedburg og Heidelberg under kjente lærere som Martin Heidegger og Karl Jaspers. Begge disse mennene hadde stor betydning for hennes intellektuelle utvikling og filosofiske standpunkt. Heidegger ble medlem av det Nasjonal Sosialistiske partiet, og mistet av naturlige grunner kontakten med Arendt. Jaspers og Arendt gjenopptok derimot kontakten etter krigen, og var venner frem til hans død i 1969.

Etter at Weimarrepublikken og dens demokratiske fundament gikk i oppløsning og Hitler kom til makten i 1933, flyktet Hannah Arendt fra Tyskland. Frem til 1940 oppholdt hun seg i eksil i Frankrike, og i disse årene var hun svært politisk aktiv. I 1940 satt hun en kort periode i interneringsleiren Gurs, men klarte å komme seg unna i kaoset etter Frankrikes kapitulasjon. Ved hjelp av gode venner og en porsjon flaks kom hun og mannen, Henrich Blücher, seg via Spania og Lisboa til USA. I 1950, etter 15 år som statsløs flyktning, fikk Arendt amerikansk statsborgerskap. Hun hadde sitt liv og virke i USA frem til sin død (Young-Bruhel 1982).

The Origins of Totalitarianism er en viktig, men kontroversiell bok om den politiske utviklingen i Europa på 1900-tallet. Den begynner med en del om utviklingen av antisemittismen i Sentral- og Vest-Europa og fortsetter med en del om den europeiske imperialismen fra 1884 fram til utbruddet av første verdenskrig. Den siste delen

omhandler etableringen av de totalitære bevegelsene i Tyskland og Sovjetunionen i mellomkrigstiden, og det er altså denne delen som er grunnlaget for oppgaven. Selv om delene kan leses separat, forsøker Arendt å holde dem sammen og trekke lange historiske linjer for å bidra til en forståelse av en historisk utvikling som gikk i en annen retning enn den mange forutså på begynnelsen av det 20. århundre.

3.2 Elementer i totalitarisme

Før Arendt totalitarismeteorien fra *The Origins of Totalitarianism* blir presentert i avsnitt 3.3, vil jeg først redegjøre for noen elementer i tiden som Arendt så på som avgjørende for at de totalitære bevegelsene kunne vokse frem. Arendts biograf Margaret Canovan skriver i boken *Hannah Arendt- A reinterpretation of her political thought* at bakgrunnen for at totalitarisme som regimetype utviklet seg i Tyskland og Sovjetunionen lå i noen elementer som preget tiden etter første verdenskrig, og at Arendt mente at disse sammen utgjorde en skjult struktur i totalitarismen (1992:28). Disse elementene er antisemittisme, imperialism, rasisme, svekkelse av nasjonalstaten og allianse mellom eliten og mobben. Av disse vurderte Arendt imperialism som det viktigste. Denne typen imperialism som eksisterte innenfor totalitære regimer hadde utviklet seg fra tidligere kolonialisme, men den hadde en idémessig forankring som gjorde at den kunne utvikle seg i totalitær retning. Det ideologiske grunnlaget var en ”ekspansjon for ekspansjonens skyld”, et ønske om å erobre territorier med grunnlag i ideologiens mål om verdensherredømme. Denne moderne imperialismen hadde sitt vitenskapelige utspring i darwinismen og troen på den sterkeste rett, enten de sterkeste var proletariatet eller den ariske rase. Ideologien definerte hvem som var de sterkeste. Samtidig var imperialismen et resultat av at kapitalistiske interesser hadde stor innflytelse, og jakten på råvarer og markeder ble derfor også et drivende prinsipp i politikken. Helge Øverenget skriver i boken *Hannah Arendt* at målet var et globalt herredømme med absolutt og total dominans (2001:109). Totalitarisme kan bare bli endelig fullbyrdet innenfor et verdensomspennende regime hvor én ideologi er det bærende prinsipp. Imperialisme er dermed en nødvendighet for at det utopiske målet om total kontroll og omforming av menneskeheten skal kunne realiseres i full utstrekning.

I følge Hannah Arendt var en naturlig følge av imperialismen svekkelse av nasjonalstaten. Nasjonalstaten er en juridisk og territoriell enhet som støtter grunnleggende humanistiske prinsipper. Slik Arendt bruker begrepene refererer både 'stat' og 'nasjon' til menneskekonstruerte enheter som innbyggerne kan identifisere seg innenfor (Canovan 1992:32). Det utviklet seg en spenning mellom stat som juridisk garantist for rettigheter, og nasjonen som et ekskluderende samfunn. Til slutt ble det slik at bare de som var medlemmer av nasjonen kunne nyte full beskyttelse av staten. Nürnberglovene fra 1935 hvor jødene i Tyskland ble fratatt borgerlige rettigheter og dermed satt utenfor det politiske fellesskap, er et eksempel på dette. De rettighetene som skulle være gitt fra naturens side, ble avhengig av medlemskap av menneskeskapte samfunn (Ibid. s. 34).

Arendt så på antisemittisme som et samlende fenomen, fordi det ble brukt av nazistene til å sammenkople de andre elementene til en totalitær helhet (Canovan 1992:28). Canovan skriver at Arendt mente at nazistenes antisemittisme gikk utover det som hadde med jødiskhet eller germanskhet å gjøre, det var et ideologisk fundert mobiliseringsgrunnlag. Hun skriver videre at Arendt var av den oppfatning at nazistene i noen tilfeller søkte å kopiere jødene. Blant annet gjaldt dette måten de var organisert på (Ibid. s. 43). *"Arendt is not, of course, suggesting that there really had ever been a Jewish world-conspiracy for the totalitarians to emulate, but she does in effect suggest that the Jews' predicament had largely been their own doing, in that they had conducted themselves in certain ways without ever asking what the political implications of their conduct might be"* (Ibid. s. 44). De så blant annet på seg selv som et utvalgt folk, og bidro på denne måten til å etablere en rasistisk tankegang. Antisemittismen og kampen mot jødene som fiender var med på å drive den totalitære bevegelsen fremover mot målet om verdensherredømme.

Ekskluderingen fra rettighetsfellesskapet er det rasistiske elementet som Arendt skriver om. Rasisme er ikke en form for nasjonalisme, men heller det motsatte. 'Rase' er en biologisk term som ikke er avhengig av territorium og kultur. Rasistisk determinisme med rangering av høyere og lavere raser la et godt grunnlag for imperialistisk erobring og passet sammen med darwinismen. Rasismen var

imperialismens ideologi. Nazistene praktiserte rasisme som en form for politisk organisering. *"Racial superiority and divine chosenness between them laid their stress on what a people is rather than what it does (...)"* (Ibid. s. 37). Samtidig blir individuelle forskjeller mellom medlemmer av folkeslaget gjort uviktig, og er dermed med på å utslette individualitet og frihet. De rasistiske strømningene i tiden gjorde det mulig for den nasjonalsosialistiske ideologien å vokse seg sterk.

Alliansen mellom mobben og eliten i det eksisterende systemet, dannet et samarbeid som effektivt fremmet imperialism og rasisme. Mobben benyttet muligheten til å herske over andre som gjennom rasismen var definert som mindreverdige og som darwinismen gjorde det vitenskapelig legitimt å herske over. Elitene tjente på mobbens entusiasme og arbeidsvillighet. Sammen skapte imperialism, rasisme, redusert nasjonalisme og allianse mellom mobb og elite en struktur som en totalitær bevegelse, med et ideologisk mål om verdensdominans, kunne vokse på. Helge Øverenget formulerer Arendts sammenkopling av disse elementene på følgende måte: *"Den tyske nasjonalsosialismen sprang ut i full blomst som totalitær ideologi idet antisemittismen knyttet imperialismen, rasismen og mobben sammen til en fortelling om den ariske rasens overlegenhet i kampen for tilværelsen"* (2001:123). Mellomkrigstidens totalitære bevegelser tjente på sammenfallet mellom disse elementene, og sammen la de grunnlaget for at bevegelsene kunne få et enormt omfang.

3.3 Hva er et totalitært samfunn i følge Hannah Arendt?

"Up to now we know only two authentic forms of totalitarian domination; the dictatorship of National Socialism after 1938 and the dictatorship of Bolshevism since 1930" (Arendt 1951 [1976]:419). Hannah Arendt så på totalitære stater som et nytt politisk fenomen, og mente på denne bakgrunn at det aldri tidligere hadde eksistert stater med de samme kjennetegnene som hun identifiserte hos regimeene til Hitler og Stalin. Disse regimeene gikk dermed ut over det som ble dekket av de gamle regimebetegnelsene. *"Instead of saying that totalitarian government is unprecedented, we could also say that it has exploded the very alternative of which*

all definitions of the essence of governments have been based in political philosophy (...)” (Arendt 1951 [1976]:461).

Arendt beskriver i sin bok *The Origins of Totalitarianism* både politiske og sosiale trekk i mellomkrigstiden som sammen la grunnlaget for fremveksten av totalitære bevegelser, samtidig som hun gjør rede for spesifikke kjennetegn ved konsoliderte totalitære regimer. Hun skriver spesielt, men hennes tanker kan overføres til andre tidsepoker og områder, og kan benyttes generelt. Hvilke psykologiske og samfunnsmessige omstendigheter gjør totalitarisme mulig? Hva gjør at folk tiltrekkes av totalitære ideologier? Hvordan rekrutteres de inn i den totalitære bevegelse? Hvordan bevares støtten når regimets brutalitet utfolder seg? Dette er spørsmål Arendt søker å finne svar på i sin beskrivelse av totalitære bevegelser.

3.3.1 Et oppløst samfunn

Mellomkrigstiden var en tid hvor ingenting var slik det tidligere hadde vært, verken sosialt, økonomisk eller politisk. Forholdene lå til rette for en totalitær utvikling. Den tradisjonelle orden hadde blødd i hjel i skyttergravene under den første verdenskrig, og tilbake satt et Europa hvor nesten en hel generasjon unge menn var utslettet, og hvor folk var blitt revet opp med roten og flyttet over landegrenser, fjernet fra sin familie og tradisjonelle levemåte. Hannah Arendt hevder at et samfunn hvor en totalitær bevegelse kan vokse frem og få oppslutning, er et samfunn bestående av atomiserte og isolerte individer som ikke føler tilhørighet til noen grupper (1951 [1976]:323). Isolasjon er den tilstanden mennesker blir fordrevet til når den politiske sfæren de tilhører, hvor de har handlet sammen med andre ut av felles interesser, forsvinner. Isolasjonen fører i sin tur til ensomhet.

En totalitær bevegelse krever absolutt lojalitet fra sine medlemmer, og slik lojalitet kan bare bli forventet av individer som er sosialt isolert, det vil si som er løsrevet fra familie, venner, kamerater og til og med bekjentskaper. Bevegelsen gir en slik person følelsen av tilhørighet i et samfunn fylt av andre tilsvarende isolerte individer. Dette kan skje innenfor såkalte *klasseløse samfunn*. De tradisjonelle grupperingene i slike samfunnet er oppløst, og klassene blir forandret til masser. Det er disse massene som

er de totalitære bevegelsenes rekrutteringsgrunnlag. Massene har ikke noen karakteristiske fellestrekk, men kjennetegnes av en følelse av å være overflødige som en følge av overbefolkning og arbeidsløshet. *"The term masses applies only where we deal with people who either because of sheer numbers, or indifference, or a combination of both, cannot be integrated into any organization based on a common interest (...)"* (1951 [1976]:311). Hovedkjennetegnet på masse mennesket er isolasjon og mangel på normale sosiale relasjoner (1951 [1976]:317). I følge Hannah Arendt var det en slik oppløsning som kjennetegnet det tyske samfunnet i mellomkrigstiden, og dette la grunnlaget for den totalitære bevegelsens mobiliseringssuksess.

Arendt skriver at i Sovjetunionen og Tyskland førte oppløsning av klassene til at partisystemet gikk i oppløsning (1951 [1976]:314). De tradisjonelle partiene hadde hovedsakelig vært interessebaserte partier med sosial forankring i spesifikke klasser. Da klassene forsvant var det ikke lenger noen felles interesser å forsvare. De totalitære bevegelsene plasserte seg på utsiden av det etablerte partisystemet og var en motsats til det. Slik fanget de opp dem som ikke lenger følte seg representert av den etablerte orden i tillegg til dem som aldri hadde vært aktiv innenfor systemet.

Et av kjennetegnene på den politiske utviklingen i det 20. århundre er nettopp massenes inntreden i politikken, både som aktører og som maktgrunnlag (1951 [1976]:305-320). I Tyskland skjedde denne omformingen av samfunnet som et resultat av historiske omstendigheter. I Sovjetunionen, derimot, måtte Stalin aktivt omforme samfunnet for å skape et identitetsvakuum som den bolsjevistiske bevegelsen kunne fylle, og deretter rekruttere massene til kamp for kommunismen.

Totalitære bevegelser har evne til å rekruttere ikke bare tallmessig stor mengde, men også flere typer befolkningsgrupperinger. Arendt poengterer også, som tidligere nevnt, alliansen mellom *elitene* og *mobben*. Mobben består også av ensomme og sosialt isolerte individer *"(...) men mens massene omfatter medlemmer av en klasse som ikke lenger har noen klasse å tilhøre, er mobben et slags bunnfall fra alle klasser"* (Øverenget 2001:120). Det er massene som er det sentrale elementet for de totalitære bevegelsene. De er resultatet av det industrielle samfunnets individualisering, kommersialisering og urbanisering som har fratatt individene det

felles identifiseringselement. Alle stilte de seg til disposisjon for den totalitære bevegelsen. Totalitære bevegelser fyller altså et identifikasjons- og tilhørighetsbehov i tider hvor store økonomiske og sosiale omveltninger finner sted.

3.3.2 Massenes inntreden i politikken: Propaganda og organisasjon

De totalitære bevegelsene som vokste frem i mellomkrigstiden benyttet seg altså av at folk var ensomme og trengte en gruppering å identifisere seg med. Denne tiden kjennetegnes med massenes inntog i politikken. Massene ble grunnlaget som de totalitære bevegelsene utviklet seg på, og som gjorde at de kunne omfavne samfunnet i den utstrekning som de gjorde. Massene flyktet fra virkeligheten, fra realismen og fornuften til en ideologisk konstruert virkelighet hvis rammeverk ikke var basert på rasjonalitet (1951 [1976]:352). Et av hovedkjennetegnene på massene er at de i større grad tror på de sammenhengende og logiske argumentene de møter gjennom propagandaen enn de tror på sine egne sanser. De har ikke lenger faste rammer som deres virkelighetsoppfatning reguleres av, og i følge Arendt blir massene rammet av en åndelig og sosial hjemløshet som blir temmet innenfor den totalitære bevegelse som gir svar på hva som var målet for deres eksistens. De totalitære bevegelsene i etterkrigstiden ga massenes aggresjon retning og begrunnelse. Margaret Canovan har skrevet flere biografier om og tolkninger av Arendt, og hun forklarer hennes tanker på dette område på følgende måte: *"She explains this mass flight from reality into fiction by reference to the experience of masses in this century- an experience of disorder, rapid change, political and economic collapse, chaotic happenings which undermined the stable social relations necessary to sustain common sense and enable us to distinguish what is plausible from what is not"* (1974:21).

Hvordan ble så massene rekruttert, og hvordan kunne en slik sammensatt masse uten gjennomgående fellestrekk, annet enn at de alle var individer uten tilhørighet i en sosial gruppe, samles om en felles sak? Hva var saken? Svaret er i følge Hannah Arendt å finne i en kombinasjon av propaganda, indoktrinering og terror.

Propaganda

Mobben og elitene kan bli tiltrukket av bevegelsen ut i fra bevegelsens vesen og det totalitære elementet i seg selv, men massene overvinnes gjennom *propaganda* (Arendt 1951 [1976]:341). Rekrutteringen av massene i Hitler-Tyskland skjedde gjennom strengt regisserte propagandaforestillinger. Slik propaganda forutsetter et visst teknologisk utviklingsnivå, og teknologi er dermed en forutsetning for utvikling av totalitære regimer. I følge Arendt eksisterer det et skille mellom ideologisk doktrine for de innvidde og propaganda for dem som står utenfor bevegelsens organisasjon (1951 [1976]:343). Innad blir dessuten indoktrineringen koblet sammen med terror. Terroren fortsetter selv om de psykologiske målene blir nådd, og propagandaen forsvinner når terroren er perfekt. Propagandaen er dermed et viktig element i den ikke-totalitære verden, først innad og så ut over landegrensene. Formålet med propaganda og terror innad er total dominans og underkastelse. Propagandaen inneholder ikke elementer som man kan ha objektive meninger om, men hevder å formidle en sannhet som ligger utenfor massenes umiddelbare fatteevne. Massene vil derimot aldri bli så indoktrinert at de ville lide martyrdøden dersom den totalitære bevegelsen forsvinner. Et typisk kjennetegn på masse mennesket er nettopp at bevegelsen gir et identifikasjonselementet det i sin ensomhet trenger, men hvis bevegelsen forsvinner, vil massene igjen falle tilbake til en tilstand av isolasjon (1951 [1976]:363) Som en følge av dette må terroren opprettholdes når propagandaen tar slutt.

Propagandaen brukt av Stalin og Hitler var "vitenskapelig" underbygget og blandet med profetier om hva som ville skje når bevegelsen kom til makten. Eller kanskje heller, hva som ville skje dersom de ikke kommer til makten. Lederne av totalitære bevegelser fremsetter sine politiske mål i form av profetier, og deretter streber de etter å få spådommene til å gå i oppfyllelse. Gjennom ideologisk avledede forutsigelser forsøker de å forme verden slik at den skal passe til den virkeligheten massene får servert gjennom propagandaen. Propagandaen formidler profetiene og de endelige målene til bevegelsene: "(...) *the method of infallible prediction, more than any other totalitarian propaganda device, betrays its ultimate goal of world conquest, since only in a world completely under his control could the totalitarian leader*

possibly realize all his lies and make true all his prophecies” (1951 [1976]:350). For å legitimere ideologien og det den impliserer, underbygges argumentene med vitenskapelige henvisninger. Drivkraften i ideologiens utbredelse blir dermed det Arendt kaller for en *logiskhet*. Alt blir en logisk deduksjon fra ideologiens vitenskapelig begrunnede premisser. *”Totalitarian propaganda raised ideological scientificity and its techniques of making statements in the form of predictions to a height of efficiency of method and absurdity of content because (...). There is hardly a better way to avoid discussion than by releasing an argument from control of the present by saying that only the future can reveal its merits*” (Arendt 1951 [1976]: 346)⁸. Ideologiene gir dermed de svar som befolkningen trenger i en tid hvor alt ellers er usikkert.

I kjernen av den nazistiske propagandaen lå teorien om en verdensomspennende, jødisk konspirasjon. Nazistene hadde ikke noen antisemittiske argumenter som ikke hadde blitt fremmet tidligere, men det som var nytt, var kravet om raserenhet for å bli medlem av den nazistiske bevegelsen. Det jødiske lå ikke lenger i den kulturelle praksisen, men i det biologiske, i genene. Nazistenes antisemittisme slik den ble fremsatt gjennom propagandaen var dermed biologisert, noe den tidligere ikke hadde vært. Arendt ser på antisemittismen som et viktig element i den nazistiske ideologi, men den er ikke sentral som en begrunnelse av fremveksten av totalitære bevegelser generelt. Arendt gir i stedet antisemittismen en bestemt historisk rolle innenfor den tyske nasjonalismen, og den blir dermed et samlende element innenfor den totalitære ideologi i Tyskland (Øverenget 2001:121). Bolsjevikene forandret likeledes den marxistiske doktrinen om endelig seier til proletariatet ved å organisere sine medlemmer som ”fødte proletarer”, og gjorde all annen klassetilhørighet til mindreverdige (1951 [1976]:357). Propagandaen skaper en felles identitet for massene og samler dem rundt en felles virkelighetsoppfatning, ideologien.

---

⁸ Ideologier og deres betydning vil bli drøftet i et senere avsnitt.

Førerprinsippet og det totalitære parti

Den totalitære organisasjons oppgave er å skape et samfunn hvor folk lever etter den totalitære doktrine, det vil si etter propagandaens budskap, og hvor dette budskapet kan bli sterkere internalisert gjennom indoktrinering. Organisasjon og propaganda er på denne måten to sider av samme sak (Arendt 1951 [1976]:364-374). Organisasjonen omfatter alle deler av samfunnet fra idrettslag til byråkratiet. På toppen sitter den allmektige og ufeilbarlige lederen. Lederen kan sitte trygt fordi alle rundt ham er overbevist om at uten ham er bevegelsen forlapt, og han har et personlig ansvar for alt medlemmene foretar seg. Lederen identifiserer seg med medlemmene samtidig som han gir dem et legitimeringsgrunnlag for handlingene de utfører. Dette totale ansvaret er et av de viktigste kjennetegnene på *førerprinsippet*: Alt kan spores tilbake til ham. Lederens vilje er i realiteten bevegelsens lov, og alle nivåer i hierarkiet under ham skal i praksis sørge for at hans ønsker oppfylles. Skjer det en feil, kan denne ikke føres tilbake til lederen, for han er ufeilbarlig, og feilen skyldes at andre ikke har utført hans ønsker korrekt. Arendt hevder at hvordan folk forholder seg til en totalitær leders ytringer er avhengig av hvordan deres tilknytning til bevegelsen er. De som først og fremst skal tro lojalt og bokstavelig på ledernes ord er *sympatisørene*. Dette er massene, de som omgir bevegelsen og som hører på og overbevises av lederens profetier. Partimedlemmene forventes ikke å tro på de offentlige uttalelsene til lederen, men propagandaen tilskriver dem kunnskaper som skiller dem fra den omkringliggende ikke-totalitære verden (1951 [1976]:383). Selv om partimedlemmene, den indre kretsen, skjønner at mye av det lederen sier offentlig er usannheter, er de overbevist om at selve ideologien representerer den rette oppfatningen av historien og naturen.

Totalitære regimer har ikke en monolittisk statsstruktur, det finnes til enhver tid to autoritetskilder, staten og partiet. Derimot er regjeringsstrukturen en maktløs fasade som hele tiden dekker til hvor den virkelige makten ligger, nemlig hos partiet (1951 [1976]:395). De totalitære bevegelsenes organisasjon var ny i følge Arendt. Hun beskriver den som en løkstruktur hvor partiet er kjernen som er omgitt av flere 'lag' av frontorganisasjoner og sympatisører, mens spesialgrupper innenfor partiet skilles fra vanlige medlemmer. I Nazi-Tyskland var disse gruppene spesialstyrkene SA og

SS (Canovan 1974:21). På denne måten blir kjernen i bevegelsen beskyttet, og strukturen hindrer samtidig omverdenen i å innse hvor radikale slike bevegelser ofte er (Ibid.). Typisk for totalitære regimer er at det er hyppige skifter av maktsentra. Det eneste sikre med en totalitær stats struktur er at jo mer usynlig og lite viktig et statsbyrå ser ut til å være, dess mer mektig er det. Det er altså til enhver tid vanskelig å identifisere hvor den reelle makten kommer fra, selv om alt til syvende og sist har sitt utspring fra lederen. Denne formløsheten er ideell for gjennomføring av det suverene lederprinsippet fordi det ikke eksisterer en formell beslutningsstruktur. En totalitær stat er altså i følge Arendt ikke hierarkisk, og det er dermed ikke underordnet autoritet som spiller inn i forholdet mellom lederen og befolkningen. *"The will of the Fuehrer can be embodied everywhere and at all times, and he himself is not tied to any hierarchy, not even the one he might have established himself"* (1951 [1976]:405).

Det hemmelige politi og jakten på de objektive fiender

Arendt skriver at totalitære system skiller seg fra andre ettpartisystemer som har sammenfall mellom stat og parti og som fyller alle offentlige roller med partimedlemmer. Disse andre ettpartistatene er bare totale i negativ forstand fordi partiet ved makten ikke tolererer politisk opposisjon. Etter at partiet er kommet til makten har fremdeles andre elementer innenfor statssystemet en begrenset form for autonomi, for eksempel hæren. Det finnes ingen slike autonome enheter innenfor et totalitært regime.

En totalitær revolusjon er mye mer omfattende. Her opprettholdes skillet mellom stat og bevegelse, men all makten ligger innenfor bevegelsen. Staten er bare en utvendig fasade som omverdenen forholder seg til. Bevegelsen har påtatt seg alle statens oppgaver, og det hemmelige politi er kjernen i bevegelsens maktkonsentrasjon. Det hemmelige politiets oppgave er å arrestere regimets fiender, både de reelle og de innbilte. Etter at et totalitært regime er etablert er all reell opposisjon utradert. Samtidig er det viktig for bevegelsen å fortsette kampen mot fiender, mot dem som kan hindre at et verdensherredømme etter ideologiens oppskrift skal vokse frem. Da begynner jakten på de "objektive fiendene": *"The category of objective enemies*

outlives the first ideologically determined foes of the movement; new objective enemies are discovered according to changing circumstances” (1951 [1976]:424).

Objektive fiender har aldri hatt som intensjon å ramme regimet, og de er ikke engang nødvendigvis motstandere av regimet. Likevel blir de definert som fiender fordi de *potensielt* kan utføre handlinger som går i mot regimet. Hvem som defineres som fiender er dermed bestemt av ideologien, og er ikke alltid like tilfeldig. For at de effektivt skal kunne benyttes i propagandaøyemed, må det være troverdig at disse gruppene i fremtiden vil kunne komme til å ramme regimet, og dermed hindre at den ideologiske utopi blir nådd. Samtidig holder denne stadig fornyede kampen mot mulige fiender bevegelsen i bevegelse mot målet: Total verdensdominans. Arendt skriver at det er først når total kontroll er oppnådd at forestillingene om objektive fiender og potensielle forbrytelser opphører. På dette stadiet velges ofrene helt tilfeldig, selv uten ”begrunnelser” om at de er en trussel mot regimet. Disse ofrene utgjør nye grupper av ”uønskede” elementer, og hos nazistene var det blant annet mentalt og uhelbredelig syke som falt inn i denne kategorien fordi de gjennom sin eksistens truet den ariske rasens genetiske renhet. De måtte utryddes for at målet om en raseren verden skulle kunne nås. Et resultat er at denne tilfeldige utvelgelsen, uavhengig av holdning og handling, fratar mennesket friheten mer effektivt enn noe annet element innenfor tidligere tyrannier (1951 [1976]:433). Man kan dermed aldri beskytte seg selv, og aldri være sikker på at en selv ikke i neste omgang vil falle innenfor en kategori som dømmes til utslettelse.

3.3.3 Ideologi og terror: En dødelig kombinasjon

Totalitarisme innebærer en ny form for dominans som ikke noen andre regimer tidligere har oppnådd, nemlig å kontrollere befolkningen innenfra, ved hjelp av utstrakt terror som genererer frykt, som igjen skaper et forutsigbart handlingsmønster. Terror er vold som rammer tilfeldig med den hensikt at omverdenen skal handle på en spesiell måte ut av frykt. Ved hjelp av kombinasjonen terror og ideologisk overbevisning skaper regimene en tilstand hvor individene ikke lenger er frie, verken til å leve eller tenke. *”Totalitarianism is never content to rule by external means,*

namely, through the state and a machinery of violence; thanks to its peculiar ideology and the role assigned to it in this apparatus of coercion, totalitarianism has discovered a means of dominating and terrorizing human beings from within" (1951 [1976]:325). Målet er noe ingen statsstruktur tidligere har hatt, nemlig total dominans over individet i alle livets sfærer.

Innenfor et totalitært system gjennomsyrrer ideologien alt, både det offentlige og det private liv. Arendt definerer ideologi som en idéns indre logikk og ideen er knyttet til historien og dens utvikling. Historien legger grunnlaget for ideologiens fremvekst samtidig som ideologien skal forklare historien. Ideologien skal på samme tid tjene historien ved å fremskynde dens utvikling og dens endelige mål. Ut i fra logisk deduksjon fra ideologiens overordnede premiss forklares alt. Det er dette Arendt kaller for *logiskhet* (1951 [1976]:469). Ideologien er løsrevet fra virkeligheten og erfaringer, og de styrende søker å omforme virkeligheten slik at den passer til ideologien. Alle handlinger er dermed en logisk følge av den ideologiske overbevisning.

Ideologienes sannheter ligger utenfor menneskers sansbarhet, og deres sannhetsgehalt kan dermed ikke utledes fra noen erfaringer. Arendt kaller derfor ideologisk overbevisning for en "sjette sans" (1951 [1976]:470-471). Det er altså når man aktivt går inn for å oppnå ideologienes mål at de blir farlige. Så lenge de ikke er trodd på eller forsøkt satt ut i praksis er ideologiene harmløse og tilfeldige meninger. De blir derimot en trussel så snart man godtar dens premisser ukritisk, og ut i fra dette skaper en vitenskap som virkeligheten skal tilpasses. (1951 [1976]:458). Hvis dette skjer blir positive lover erstattet av terror som skal tilpasse virkeligheten historiens og naturens lover. Terroren er total når den er uavhengig av all opposisjon. *"If lawfulness is the essence of non-tyrannical government and lawlessness in the essence of tyranny, then terror is the essence of totalitarian domination"* (1951 [1976]:464).

Det var først med Hitler og Stalin at man så de store politiske mulighetene som lå i ideologiene (1951 [1976]:468). Arendt hevder at nasjonalsosialismen og kommunismen i seg selv ikke er mer totalitære enn andre ideologier, men at de

inneholdt motesetninger som passet inn i tiden, og fikk dermed større betydning enn mange andre ideologier har fått (1951 [1976]:470).

3.3.4 Konsentrasjonsleirene: Den radikale ondskap

I følge Arendt er det i konsentrasjonsleirene at eksperimentet om total dominans utføres til den ytterste konsekvens. *"The concentration and extermination camps of totalitarian regimes serve as the laboratories in which the fundamental belief of totalitarianism that everything is possible is being verified"* (1951 [1976]:437). Her brytes individet gradvis ned til det til slutt bare er menneske i form, et tomt skall. Denne nedbrytningen av mennesket av er det Hannah Arendt omtaler som "den radikale ondskap".

Total dominans er, i følge Arendt, bare mulig hvis alle individer kan reduseres til et samlet sett av reaksjoner som alle i seg selv er like og forutsigbare. Dette gjør at alle er erstattelige fordi det ikke lenger finnes individuelle forskjeller. På denne måten skaper konsentrasjonsleirene noe som fra naturens side ikke eksisterer, nemlig en menneskelig skapning som i alle aspekter ligner på dyr, og hvis eneste "frihet" består i å opprettholde arten (1951 [1976]:438). Leirene er totalt avskjermet fra den øvrige verden, befolkningen vet at de eksisterer, men de har ingen mulighet til å forestille seg de grusomhetene som foregår der. Fangene er like atskilte fra resten av verden som om de var døde. Terroren fostrer nemlig glemsel. Innenfor totalitære regimer opphører man å eksistere i det øyeblikk man arresteres. Ikke bare opphører man å eksistere, men det er som om man aldri har eksistert. Terroren gjør at det ikke lenger snakkes om disse menneskene, selv blant deres nærmeste, for dette kan føre til at de er de neste som forvinner.

Hannah Arendt tilskriver ikke leirene noen økonomisk funksjon, og det er dette som gjør dem ekstra grusomme (1951 [1976]:445). Hovedformålet er utslettelse av den menneskelige egenart gjennom en trinnvis prosess. Utslettelsen skjer gjennom tre faser. Først utslettes den juridiske personen, det vil si at man fratras alle rettigheter som borger og som menneske, og man kan derfor ikke appellere til noen formell instans fordi man settes utenfor loven (jfr. Nürnberglovene av 1935). Følgelig er ikke

fangene anklaget for noen konkret forbrytelse, men de sitter fanget fordi den gruppen de tilhører ikke anses som fullverdige borgere. Det er dermed ingen handling som fører dem til fangenskap, men en identitet. Dette skiller dem fra andre kriminelle, som dømmes og som må sone en tidsavgrenset straff. *"Criminals do not properly belong to the concentration camps, if only because it is harder to kill the judicial person in a man who is guilty of some crime than a totally innocent person"* (1951 [1976]:448). De kriminelle vet i det minste hvorfor de er internert, og de er ikke satt utenfor det juridiske systemet så lenge de ikke tilhører en av de ideologisk definerte uønskede grupperingene. Arendt hevder at denne utslettelsen av juridiske rettigheter er en forutsetning for å oppnå total dominans over individer (1951 [1976]:451). Den neste fasen for å oppnå total dominans er å drepe individenes moral. Arendt hevder at dette gjøres ved å frata dem muligheten til å bli martyrer. Uansett hva de gjør eller sier kan de ikke komme vekk fra den kategorien deres gener eller kultur har plassert dem i. De kan benekte den, eller de kan forsvare den. Uansett er det ingen vitner igjen til å fortelle hva som skjedde. Døden er dermed ikke et godt alternativ, for den er like meningsløs som livet, den betyr ikke lenger slutten på et fullendt liv, men slutten på en tilværelse som i seg selv er likestilt med døden. Det tredje stadiet i konsentrasjonsleirenes grusomme eksperiment er utslettelsen av den siste rest av menneskelige kjennetegn, individualiteten. Når individualiteten ødelegges, ødelegges også spontaniteten. For Arendt er spontanitet menneskets evne til å begynne på noe nytt ut i fra egne ressurser, og når denne evnen til initiativ og fremtidsvisjoner er borte gjenstår det ikke lenger et menneske som kan reagere i forhold til sine omgivelser. Utslettelsen av spontaniteten er en forutsetning for total dominans. *"Nothing then remains but ghastly marionettes with human faces, (...) which all react with perfect reliability even when going to their own death, and which do nothing but react. This is the real triumph of the system"* (1951 [1976]:455). Denne utslettelsen av visse grupper hadde en *funksjonalistisk* begrunnelse innenfor den nasjonalsosialistiske ideologien. Gruppene måtte utslettes fordi de lå samfunnet til byrde, og ville dermed forhindre en effektiv progresjon mot det ideologisk definerte målet med naturen.

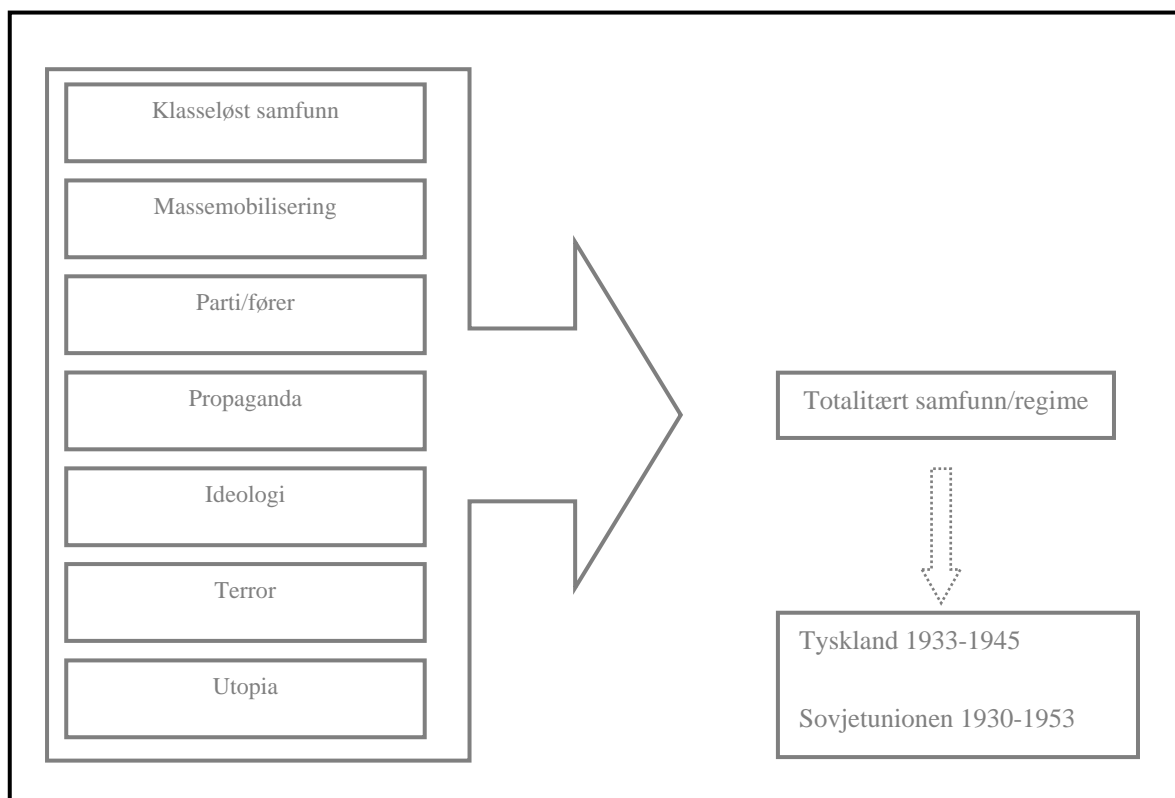

3.3.5 Utopia: En ny verden med nye mennesker

De totalitære regimeners mål er verdensdominans. Regimenes autoritet skal ekspandere og alle steder skal en ny mennesketype opprettes. De totalitære ideologibaserte bevegelsene har altså ikke bare territoriell ekspansjon som mål, men sikter også mot en omforming av selve menneskeheten. Alle de kjennetegn som menneskene besitter skal elimineres og nye 'kollektive individ' skal oppstå. Alle skal være av samme rase eller av samme klasse. Alle skal ha de samme evner og de samme mål. Det var denne tankegangen ideologiene samlet massene om. Individet har ingen plass innenfor den totalitære bevegelse. Mennesket blir sett på som overflødig og erstattelig. *"Totalitarianism strives not toward despotic rule over men, but toward a system in which man are superfluous"* (1951 [1976]:457). At mennesker kan erstattes av andre uten at det har noen betydning for helheten er et resultat av oppfatningen om menneskets overflødighet og om at man lever i en overbefolket verden. Ideologienes mål er å nå total dominans. En menneskehet uten individuelle kjennetegn, uten frihet og spontanitet skal leve i en verden hvor alle ideologiens premisser er oppfylt. Nazismen og marxismen så på enkeltmennesket kun som en plassholder i prosjektet om å skape en verden bestående av den ariske rase eller proletariatet (Øverenget 2001:127)

3.4 Arendts totalitarismekonsept: En illustrasjon

I tråd med den konseptanalytiske tilnærmingen, er nå de kjennetegnene som Arendt ser på som essensielle for totalitære regimer blitt identifisert. Arendts beskrivelse av totalitære stater kan illustreres på følgende måte:

Modell 3.1: Oversikt over kjennetegn som inngår i konseptet 'totalitarisme' hos Hannah Arendt.

Denne modellen illustrerer de elementene eller "properties" som Arendt ser på som karakteristiske for et totalitært samfunn, og fenomenet 'totalitarisme' blir dermed skapt av og definert ved hjelp av disse kjennetegnene. For å rekapitulere til den metodiske tilnærmingen: "x er totalitært", det vil si at x kjennetegnes ved de identifiserte elementene, som sammen utgjør fenomenet 'totalitarisme'.

3.5 Avslutning: Det totalitære konsept

Hannah Arendt beskriver altså hva som for henne kjennetegner en totalitær stat og hvordan denne skiller seg fra tidligere regimebenevnelse. Den totale kontrollen over alle samfunnslivets sider, opphevelsen av skillet mellom den offentlige og private sfære, ideologi, propaganda og til slutt den radikale ondskapens forsøk på å utslette det typiske ved den menneskelige arten, nemlig pluraliteten, har aldri tidligere vært forsøkt. Arendt begrunner dette slik: *"The reason why the ingenious device of totalitarian rule, with their absolute and unsurpassed concentration of power in the hands of a single man, were never tried before, is that no ordinary tyrant was ever*

mad enough to discard all limited and local interests- economic, national, human, military- in favor of a purely fictitious reality in some indefinite future” (1951 [1976]:412). Totalitarisme innebærer en så total dominans at man ikke tidligere har vært i stand til å forestille seg at noe slikt kunne være mulig å oppnå. Ikke noen stat har i full utstrekning vært totalitær da ingen har oppnådd verdensherredømme, som er det ultimate målet for totalitære ideologier. Det nærmeste virkelig totalitarisme var Sovjetunionen under Stalin, og Arendt hevder at Tyskland bare kunne ha oppnådd en tilsvarende totalitarisme hvis de hadde vunnet andre verdenskrig (Payne 1995:206).

Hannah Arendts beskrivelse av fenomenet 'totalitarisme' kan sees som et forsøk på å plassere totalitære stater innenfor konkrete definerende rammer. Selv om dette ikke var hennes bevisste intensjon, og selv om hun er blitt beskyldt for å generalisere likhetene mellom de to regimene hun bruker som utgangspunkt for sin analyse, gir *The Origins of Totalitarianism* en god illustrasjon av forskjellene mellom de tradisjonelle regimebetegnelse og denne nye formen for tyranni. Ved å se vekk i fra de konkrete empiriske eksemplene hun bruker i sin tekst, kan man danne en modell for å sammenligne regimer. Regimer kan meningsfylt drøftes i forhold til kjennetegnene ideologi, terror, propaganda, parti og førerprinsipp. En modell er en teoretisk konstruksjon som virkeligheten ikke nødvendigvis sammenfaller med i sin helhet, men den kan være et nyttig instrument for å forså virkeligheten. For at en modell eller definisjon skal være nyttig, må det være klart hvilke kjennetegn den legger til grunn for at et fenomen skal kunne bli karakterisert i henhold til den.

4. 'Totalitarisme' som alternativ: Et nytt fenomen?

Systemer hvor all politisk autoritet er samlet på få hender er ikke noe nytt i politisk historie. John Morrow skriver i sin bok *A History of Political Thought* at ideer om styre ved en person har vært svært sentralt i den vestlige politiske filosofien (1998:127). Tross likheter har systemene hvor makten er konsentrert hos få personer eller en enkelt person, fått ulike betegnelser avhengig av hvordan makten har blitt utøvet, og hvilken legitimitet de styrende har hatt. Innenfor gruppen av ikke-demokratiske regimebenevnelse ble totalitarisme vurdert som et nytt politisk fenomen fordi det innebar en kombinasjon av kjennetegn som verden aldri før hadde sett. Zbigniew K. Brzezinski skriver i sitt essay "Totalitarianism and Rationality": *"Totalitarianism, (...) has to be considered a new form of government falling into the general classification of dictatorship which includes the ancient autocracies, tyrannies, despotisms, absolute monarchies and traditional dictatorship"* (1956:754). Juan Linz er av samme oppfatning, og skriver som følger: *"(...) my commitment to the concept of totalitarianism is based on the intellectual need to distinguish a particular historical form of regime and society from other nondemocratic polities"* (2000:4). Det var altså stor faglig enighet i etterkrigstiden om at de tradisjonelle regimebetegnelsene ikke var tilstrekkelig til å fange opp det kvalitativt nye ved den totale kontrollen som fant sted innenfor de regimene som vokste frem i mellomkrigstiden. Det var derfor nødvendig å opprette et nytt konsept.

"One of the easiest ways to define a concept is to say what it is not. To do this obviously assumes that we know what something else is, so that we can say that our concept is not the same" (Linz 2000:50-51). I det følgende skal jeg vise hva totalitarisme ikke er, ved å sette opp regimebetegnelser som *ikke* dekker de aspektene som ble sett på som viktige i totalitære regimer. Samtidig avdekker jeg også behovet for å sette opp totalitarisme som alternativ til andre regimebetegnelser, slik Arendt argumenterer for. Jeg skal identifisere ikke-demokratiske regimetyper som jeg setter opp som "det eksisterende begrepsapparatet": Autoritær stat, absolutisme, despoti og

tyranni. Disse kategoriene befinner seg innenfor samlebetegnelsen autokrati. Et *autokrati* er et system hvor herskeren har uinnskrenket makt og hans maktutøvelse ikke er begrenset av noen lover eller andre regulerende mekanismer (Østerud 1997). Friedrich hevder som følger: "(...) *it is now generally agreed that the kinds of autocratic regimes that have sprung out in this century [20th] in the wake of the movements of violent protests against existing political orders are different from past autocracies*" (1969:124). Han ser derfor på totalitarisme som en type autokrati som skiller seg fra de nevnte typene regimer. Jeg forholder meg også til en slik inndeling av begrepene. I det følgende vil jeg gi en beskrivelse av de tradisjonelle ikke-demokratiske regimebenevnelsene med den hensikt å illustrere det teoretiske behovet for å behandle 'totalitær stat' som et eget, moderne politisk konsept.

4.1 Diktatur

I følge Franz Neuman finnes det ingen systematiske studier av diktatur, det vil si, studier som generaliserer fra den opprinnelige betydningen av ordet og opp til det 20. århundre (1957:233). Opprinnelig var 'diktatur' et romersk embete som innebar ubegrenset makt. Det var derimot midlertidig, og innehaveren av embetet var innsatt av befolkningen i en nødssituasjon eller unntakstilstand. Det var klare begrensinger på diktatorens maktutøvelse, han kunne for eksempel ikke forandre konstitusjonen eller erklære krig (Ibid. s. 234). Styret var legitimt, og det kan derfor være misvisende å sammenligne denne formen for diktatur med det som i dag forbindes med styreformen. Dagens forståelse av diktatur omfatter alle typer regimer som ikke er demokrati eller monarki, og kan sees på som et styre av en person eller gruppe som har opphøyet seg selv til en monopolistisk maktposisjon, og som utøver makten uten begrensninger. William Outhwaite (m. fl.) skriver i *The Blackwell Dictionary of Twentieth-Century Social Thought* (1998:158) at maktutøvelsen er undertrykkende og i stor grad tilfeldig. En hvilken som helst styreform kan derfor utvikle seg til diktatur hvis makten blir utøvet på en slik måte at den går ut over de predefinerte rammene (konstitusjonen) og kan oppleves som undertrykkende av befolkningen. En monark kan følgelig være en diktator, det kan også en demokratisk valgt president hvis han går ut over definerte rammene på utøvelse av makt. Ut i fra denne forståelsen kan en

konkludere med at diktatur ikke er en spesifikk regimetype, men *en måte å utøve makt på*. Alle regimetyper kan ”forfalle” til diktatur, avhengig av hvordan makten utøves (Ibid.). Diktatur kan dermed enten tolkes som noe som er kvalitativt forskjellig fra totalitære regimer, eller så kan det være en samlebetegnelse som både autoritære og totalitære regimer kan falle inn under.

Diktatur kan altså bli sett på som en samlebetegnelse for regimer med en utøvende makt som ikke er begrenset av konstitusjonelle, eller andre predefinerte rammer. Det er, som nevnt, måten makten utøves på som skiller ulike diktatoriske former fra hverandre. Totalitære regimer er dermed også diktaturer, men å bare kalle dem for diktaturer vil ikke innebære det samme som totalitarisme, og det er dermed lite fruktbart å kalle totalitære regimer for diktatur. For eksempel formidler ikke betegnelsen ’diktatur’ at massene i samfunnet er mobilisert. Dette er derimot et svært viktig element innenfor de fleste totalitarismeteorier.

4.2 Absolutisme og despoti

Absolutisme innebærer utøvelse av makt uten begrensninger og uten opposisjon. Grunnlaget for legitimitet og fortsatt eksistens er en identifikasjon mellom den styrende og staten. Sartori definerer absolutisme på følgende måte: *”In modern connotation absolutism denotes a power set free from all controls, released for constraints, unlimited power (...)”* (1967:142). For Platon var idealstaten en absolutistisk stat styrt av en opplyst filosofkonge som visste folkets og statens beste. Han var ikke begrenset av lover eller andre hindringer for fri maktutøvelse, fordi han var klokere enn lovene, og ville alltid herske bedre enn et rent lovstyre ville kunne definere. George H. Sabine skriver i *A History of Political Theory* fra 1937, at ingen lover var mektigere enn en opplyst eneherskers kunnskap. For Platon det nest beste å styre ut i fra lover. En videreføring av denne betydningen av absolutisme finnes i utviklingen av Vest-Europas kongedømmer tidlig på 1500-tallet. Denne moderne absolutismen ødela middelalderens institusjoner, som føydalsamfunnet og kirken (Ibid. 333-334). Staten var monarkens personlige eiendom, og han stod fritt i hvordan han ville utøve makten som lå i hans gudgitte stilling: *”Divine right”*. De eneste

karakteristiske kjennetegnene på et absolutt regime, er at den utøvende makten ikke er begrenset gjennom lover, og at herskeren står over de lovene som gjelder for resten av samfunnet. Franz Neuman skriver at det som i hovedsak skiller totalitarisme fra absolutisme er den totalitære statens opphevelse av skillet mellom stat og samfunn og den totale politiseringen av alle samfunnsnivåer (1957:245) I et absolutistisk samfunn utøves makten gjennom det tradisjonelle byråkratiet, mens byråkratiet i et totalitært system bare er et skalkeskjul for hvor de reelle avgjørelsene tas, nemlig hos lederen.

Despoti brukes i dag om lunefull og tilfeldig maktutøvelse (Friedrich og Brzezinski 1966:4). Makten er i et slikt system konsentrert på få hender, og ikke begrenset av predefinerte rammer. I opplysningstiden hadde man 'opplyst despoti', eller enevelde. I dette ligger det at makten ble utøvd på en klok måte, til det beste for staten og befolkningen. Assosiasjonene i dag er mer negative, og forbindes vanligvis med undertrykkelse og misbruk av makt i et ikke-demokratisk system.

Absolutisme og despoti er to svært like regimetyper, og er ikke sammenfallende med totalitarisme. Lederne i totalitære regimer utgir seg ikke for å være innsatt av Gud, og riket er ikke deres eiendom. Platons idealstat vil under moderne forhold bli sett på som uakseptabelt udemokratisk, og opplysningstiden hellige kongedømme mistet sin legitimitet gjennom den franske revolusjon.

4.3 Autoritær stat

I en autoritær stat er de styrendes autoritet basert på egendefinert rettferdiggjøring, og de trenger dermed ikke andres samtykke for å sette sine vedtak ut i livet (Østerud 1997). Det kan i mange tilfeller være vanskelig å se hvor skillet går mellom autoritære stater og totalitære stater, og i noen tilfeller brukes de overlappende. Linz (2000) setter derimot opp klare motsetninger mellom autoritære og totalitære systemer. For det første påpeker han at i et autoritært regime har man fremdeles et skille mellom samfunn og stat. Myndighetene skiller mellom statens interesser og det allmenne samfunnsliv. I et totalitært samfunn er denne avgrensingen opphevet, og myndighetenes kontroll gjennomsyrrer den private så vel som den offentlige sfære.

Graden av kontroll er dermed mye mer omfattende i et totalitært system. Resultatet av dette er at man i autoritære systemer ofte har en begrenset pluralisme. Dette innebærer at myndighetene tillater eksistensen til grupper som kan påvirke politiske beslutninger. Eksistensen er derimot på myndighetenes nåde, derav *begrenset* pluralisme. Et slikt element av opposisjon, enten kontrollert eller ikke, er ikke tilstedeværende i totalitære regimer. Her er all opposisjon utvisket gjennom trusler og terror. En annen forskjell mellom regimetyperne er betydningen av massemobilisering. Massene er ikke et like viktig politisk element i et autoritært system som i et totalitært. Det finnes ingen massemobilisering, og i noen tilfeller har man også sett en tendens til avpolitisering av folket innenfor autoritære regimer. Noe av årsaken til denne forskjellen kan ligge i at autoritære regimer ikke bygger på en like omfattende ideologi som totalitære regimer gjør. Linz skriver at man i slike regimer heller finner en *mentalitet* enn en konkret ideologi med en utopisk målsetting. Mentaliteten er ikke like radikal, den er mer emosjonell enn rasjonell, og har ikke i like stor grad et konkret innhold, som en ideologi (2000:162). En slik mentalitet er heller ikke like bindende overfor myndighetenes handlinger som en ideologi kan være, og maktutøvelsen i en autoritær stat kan derfor være svært tilfeldig. Mangelen på en ideologi kan også gi utslag i det faktum at man i autoritære regimer ikke finner like monopolistiske partier som i totalitære regimer. En tredje forskjell mellom disse regimetyperne er at man i autoritære regimer kun utøver terror i konsolideringsfasen, mens Arendt, blant flere, ser på terror som et definerende og vedvarende element innenfor totalitære regimer. Bracher gir i *Age of Ideologies* (1984:182) en negativ definisjon av autoritære stater. Han skriver at disse rettferdiggjør monarkisk eller oligarkisk maktutfoldelse ved å begrense den politiske pluralismen, og ved at de ikke har en gjennomgripende ideologi, plasserer de seg mellom demokrati og totalitarisme.

Dette viser at totalitære og autoritære stater er organisert ulikt, og at det er en kvalitativ forskjell i myndighetenes kontroll over samfunn og stat som gjøre at disse regimetyperne skiller seg fra hverandre. Totalitære stater er mer ekstrem på alle områder.

4.4 Tyranni

*"The tyrant is the one who pursues in the light of day
those desires the rest of us only dream of at night"*
Boesche 1996:30

I dag forbindes tyranni med en grusom enehersker, men opprinnelig betyr ordet bare enehersker. Aristoteles skilte, som nevnt, mellom monarki og tyranni. Begge var eneherre-dømmer, hvor tyranniet er det perverte monarki. I et monarki styrer herskeren til det beste for folket, mens en tyrann styrer kun til sin egen fordel. Hos Platon forfaller den ideelle stat basert på filosofkongens kunnskap til tyranni, hvis herskeren ikke lenger har tilstrekkelig visdom til å styre. For Platon er tyrannen en person styrt av begjær, og som følger sine lyster uavhengig av det felles gode (Boesche 1996:30). Tyranniene involverte sjelden massene i større grad enn å sikre at de hadde små muligheter til å gjøre opprør. Denne regimetypen er den, i tillegg til totalitarisme, som i størst mulig grad begrenser menneskenes frihet, og hindrer den naturlige utviklingen for menneskelige evner og egenskaper. Aristoteles identifiserer noen kjennetegn ved tyranniet. For det første avpolitiseres individene i staten slik at de blir isolerte og ikke evner å danne opposisjonskoalisjoner. Fritiden blir fylt med underholdning slik at borgerne ikke skal bli opptatt av politikk (brød og sirkus). Videre elimineres praktiske spørsmål av eksistensiell art, slik at folk ikke skal stille spørsmål ved status quo. Staten har monopol på bruk av vold, og gir inntrykk av å være legitim og religiøs, selv om myndighetene undergraver slike prinsipper (Boesche 1996:83). Ut i fra disse kjennetegnene kan det identifiseres flere likhetstrekk mellom en klassisk regimekategori og den nyere regimetypen som totalitære stater ble hevdet å utgjøre. Likevel mangler tyranniet noen av de elementene som ble sett på som karakteristiske for totalitære stater, og som i stor grad forutsetter et høyt teknologisk utviklingsnivå. Oldtidens regimer hadde ikke en gjennomsyrende ideologi som rettferdiggjorde alle statsmaktens handlinger, og det var heller ingen mobilisering av massene mot et utopisk mål. *"The conclusion is that nowhere in the records of mankind can we find a society which exhibits all the characteristic features which were observable in the prototype totalitarian societies"* (Shapiro 1972:95).

Det kan, ut i fra denne gjennomgangen av tyranni, forsvares å kalle Hitler og Stalin for tyranner fordi deres maktutøvelse ikke var begrenset av noen lover, men det er ikke tilstrekkelig å karakterisere regimene deres som tyrannier. Dette fordi regimebenevnelsen er for lite spesifikk, og ikke automatisk gir assosiasjoner til de kjennetegnene som totalitære stater er definert gjennom.

4.5 Sammenligningsmodell

Tabell 4.1: Sammenligning av kjennetegn på ikke-demokratiske regimetyper.

	Legitimitet	Grad av kontroll	Maktutøvelse	Fysisk og psykisk undertrykking	Frihet	Styrings element
Totalitære regimer (Arendt)	Ethvert regime kan utvikle seg i totalitær retning, både legitime og illegitime regimer kan derfor bli totalitære.	Total kontroll både over offentlig og privat sfære.	Ubegrenset, undertrykkende og vanligvis tilfeldig, lover eksisterer, men blir tilsidesatt.	Terror som definerende kjennetegn, terror som mål i seg selv og ikke bare som middel.	Utslettet.	Statsstyrende ideologi, tolket av lederen.
Diktatur	Historisk legitimt og konstitusjonelt, men karakteriserer nå illegitim og personlig opphøyelse til enehersker.	Kontroll over den offentlige sfære, undertrykker opposisjon.	Ubegrenset, undertrykkende og tilfeldig.	Varierende, hovedsakelig for å tøyلة opposisjon.	Begrenset.	Lederens vilje.
Absolutisme/despoti	Legitimitet gjennom identifikasjon mellom den styrende og staten, gudgitt rett til å styre.	Kontroll over den offentlige sfære, riket som eiendom.	Ubegrenset av lover, makt til byråkratiet.	For å hindre dem som utfordrer den guddommelige statsmakten.	Begrenset.	Guds vilje tolket av herskeren.
Autoritær stat	Illegitim egenopphevelse fra alle regimetyper.	Skille mellom stat og samfunn, sterk sentralisert kontroll over staten.	Ubegrenset makt, men tilfeller av begrenset pluralisme.	Terror i konsolideringsfasen, som middel.	Begrenset.	Mentalitet.
Tyranni	Tilsynelatende legitimitet gjennom et monarkisk utgangspunkt.	Kontroll over den offentlige sfære.	Ubegrenset, ingen opposisjon.	For å hindre opprør.	Utslettet.	Herskerens vilje.

Tabellen gir en oversikt over de karakteristiske kjennetegnene ved de forskjellige regimetyperne. Hensikten er å identifisere de områdene hvor totalitære regimer, med de kjennetegnene Arendt tilskriver dem, skiller seg ut. Noe av det mest karakteristiske er at statsmakten innenfor totalitære regimer har kontroll over både den private og den offentlige sfære (Arendt 1951 [1976]:336). Et annet kjennetegn ved totalitære regimer som skiller seg fra de andre regimetyperne er den rollen ideologier spiller innenfor slike system. Alle statens handlinger, og etter hvert også individenes handlinger, er motivert av en ideologisk overbevisning. Arendt beskriver de totalitære regimenes dominans slik: *"Their idea of domination was something that no state and no mere apparatus of violence can ever achieve, but only a movement which is constantly kept in motion, namely the permanent domination of each individual in each and every sphere of life"* (1951 [1976]:326). Det siste kjennetegnet som skiller totalitære regimer, slik Arendt ser dem, fra andre ikke-demokratiske regimer, er den vedvarende bruken av terror, og det faktum at terror ikke bare er et middel, men at den har en verdi i seg selv.

Disse punktene er blant annet med på å støtte opp rundt holdningen om at totalitære regimer er en ny type regimer. Arendt hevder på dette området at disse kjennetegnene er nye, og at de skiller totalitære regimer fra andre diktatoriske, despotiske og tyranniske regimer (1951 [1976]:419). Totalitarisme er dermed nødvendig som alternativ til de gamle regimebetegnelsene.

4.6 Avslutning

I dette kapitlet har jeg forsøkt å illustrere nødvendigheten av å introdusere 'totalitært regime' som et alternativ til de eksisterende og tradisjonelle beskrivelsene av ikke-demokratiske regimer. Disse tradisjonelle regimebetegnelsene er svært generelle og lite spesifikke, og kan dermed ikke brukes for å avdekke de spesielle kjennetegnene som totalitære stater har. Det var derfor nødvendig å opprette 'totalitarisme' som eget politisk konsept.

5. Begrepets historiske utvikling

Hvis det aldri før har eksistert et totalitært samfunn, når begynte man da å forstå at det var nødvendig med et nytt begrep? Hvem brukte begrepet først, og hvordan ble det videreført? Herbert Sprio har formulert seg slik i *The International Encyclopedia of the Social Sciences* fra 1968: "*Totalitarianism is a twentieth-century term that did not come into general academic use until the late 1930s because the political phenomena meant to be described by it had not attracted specific attention until then*" (1968:106). Ikke før i mellomkrigstiden ble det behov for å finne et begrep som passet til en stat som hadde det mål å oppnå total kontroll på alle samfunnsnivåer. Dette tar for seg utviklingen av konseptet 'totalitarisme' fra det oppstod i mellomkrigstidens Italia og fram til tiden etter den kalde krigen.

5.1 Totalitarisme i Italia: "Alt for staten"

Første gang begrepet 'totalitær stat' ble brukt, er i følge Schapiro 22. juni 1925 av Mussolini da han kom til makten i Italia. Stanley G. Payne skriver i *A History of Fascism, 1919-1945* (1995:121) at Mussolini og hans utdanningsminister, filosofen Giovanni Gentile, brukte begrepet "totalitario" for å beskrive strukturen og målene for den nye staten. Staten skulle være som en "organisk enhet", den skulle representere hele nasjonen, og utøve total kontroll for å oppnå nasjonens mål. En slags 'superstat' som skulle inkludere alt. "*Thus was born the original concept of totalitarianism*" (Ibid.).

'Totalitarisme' hadde i Italia tidligere blitt brukt av den anti-fascistiske bevegelsen for å advare mot den ekstreme typen diktatur Mussolinis styre ville føre til, men begrepet ble plukket opp og videreført av den fascistiske eliten (Ibid. s.122). Payne hevder at det i Italia ikke fantes en intensjon om å etablere et komplett politibasert system med kontroll over alle institusjoner. Han mener at den fascistiske bruken av 'totalitarisme' refererte til den ubestridte autoriteten til staten på alle konfliktområder, men ikke til kontroll over dagliglivets aktiviteter. Italia kan dermed heller bli

beskrevet som et politisk diktatur som hersket over et semipluralt institusjonelt system, en *autoritær* heller enn *totalitær* stat. På trettitallet utviklet derimot Sovjetunionen, og senere Tyskland, politiske system med total de facto kontroll over institusjoner, både politiske, økonomiske og sosiale. En slik sentralisering var ikke Italia i nærheten av å ha. I Italia var det fascistiske partiet underlagt staten, og ikke dominant over denne slik NSDAP⁹ var i Tyskland og bolsjevikpartiet var i Sovjetunionen. Store deler av samfunnslivet som nærings- industri- og finanskiv, det juridiske systemet, politiet og kulturlivet, hadde delvis autonomi. Italia hadde heller ikke like utstrakt bruk av organisert propaganda som for eksempel Tyskland, før etter 1937, og da med Hitler som eksempel.

"Everything for the state; nothing against the state; nothing outside the state" var slagordet til Mussolini (Sabine 1937:764). Dette var i kontrast til en svært antistatlig holdning i Tyskland. Mussolini mente at staten skapte nasjonen, mens Hitler mente at staten bare var et redskap for nasjonen. Fascismen i Italia skiller seg også fra nazismen i Tyskland i forhold til den ekspansjonistiske tankegangen: Mussolini ville ha et imperium med kolonier, mens Hitler ville ha et sammenhengende germansk rike, Det Tredje Rike. Likevel er kjernen i tankegangen den samme, at individet må handle til det beste for nasjonen. Alle verdier, økonomiske, moralske og kulturelle er nasjonale verdier, og det er staten som definerer og regulerer dem. Staten definerer også hvilke grupperinger som skal få eksistere innenfor samfunnet, og hvilke premisser disse grupperingen kan eksistere under. Sabine beskrev (1937:765) det totale elementet i disse to regimene på denne måten: *"The implications of the principle of totality for political organization include the destruction of parliamentarism and a free judiciary, and the raising of the executive to a position of dictatorship"*. Dette innebærer en utvidelse av den utøvende makten på bekostning av representative og frie demokratiske forsamlinger. Det som senere skulle vise seg å bli sentralt i begrepsbruken, var at den statlige kontrollen var mye mer omfattende i Tyskland enn i Italia, og begrepet ble derfor mest betegnende for forholdene i

---

⁹ Det nazistiske partiet Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei ,NSDAP.

Tyskland. Arendt mente at Italia ikke ville falle inn under kategorien totalitær, slik hun definerte konseptet. For det første hadde ikke det italienske fascistiske partiet en ledende ideologi selv om Mussolini refererte til historien og den romerske tradisjon. For det andre var regimet heller ikke preget av en vedvarende terror, noe som for Arendt er et svært essensielt element i et totalitært regime. I hvilken grad Italia under Mussolini var totalitært er et kontroversielt punkt gjennom hele totalitarismedebatten. Hvilket standpunkt man tar i saken avhenger av hvilke kjennetegn en legger til grunn for en totalitær stat. I følge Arendt var mellomkrigstidens Italia altså ikke totalitært.

5.2 'Totalitarisme' som definert fenomen

Det var altså i 1930-årene at konseptet 'totalitær' fikk spesielle elementer knyttet til seg, og dets gyldighetsområde ble dermed gradvis klarere avgrenset og spesifisert. Konseptet fikk flere og flere kjennetegn ettersom man fikk historiske erfaringer. Etter andre verdenskrig skjedde det en ytterligere spesifisering av elementene som inngår i konseptet 'totalitarisme'. De følgende avsnittene gjør rede for utviklingen av konseptets betydning i mellom- og etterkrigstiden. Jeg har tatt utgangspunktet i noen engelskspråklige ordbøker fra tiårene før, under og etter andre verdenskrig. Årsaken til denne fremgangsmåten er at de engelskspråklige ordbøkene ofte tidligere tar opp i seg nye fenomen enn for eksempel norske. En annen årsak er at det meste av litteraturen som er skrevet om totalitarisme er skrevet på engelsk.

5.2.1 Den tidlige bruken: Mellomkrigstiden

"The comparative government of the interwar period had two classes of political systems, democracies and dictatorships. Dictatorship was defined in essentially negative terms; it eliminated effective popular participation and representation, the rule of law, division and separation of powers" (Almond 1990:68). Dette skriver Gabriel A. Almond i *A Discipline Divided. Schools and Sects in Political Science*. Kategoriseringen av regimer var grov, og de fleste ikke-demokratiske regimebetegnelse kunne falle inn under diktatur uten å miste noe av sin mening. De første oppføringer av 'totalitarisme' i ordbøker fra mellomkrigstiden skiller seg ikke mye fra tradisjonelle definisjoner av diktatur. Utover i perioden ble definisjonen

gradvis utvidet til etter hvert å være mer spesifikk enn det som tradisjonelt lå i begrepet 'diktatur'. 'Diktatur' som betegnelse var ikke presist nok til å gjøre rede for hva som lå i denne nyere regimetypen. Definisjonen av 'totalitarisme' ble dermed mer detaljert og nevner empiriske eksempler fra sin samtid, nemlig Italia, Tyskland og Sovjetunionen. Om mellomkrigstidens Italia kan klassifiseres som totalitært er et debattert tema, men på dette tidspunktet, før man hadde kjennskap til de særegenhetene Tyskland og Sovjetunionen utviklet, var det vanlig å sette likhetstegn mellom de tre regimene.

I følge Spiro er den første observerte bruken av 'totalitarisme' på engelsk fra *Contemporary Review* fra 1928, hvor det står at "Fascisme frasier seg sin funksjon som totalitært regime". I 1929 skrev *The Times* "en reaksjon mot parlamentarismen...til fordel for en 'totalitær' eller enhetlig stat, være det seg Fascisme eller kommunisme" (1968:106-107).¹⁰ I dette siste tilfellet blir stater som er fascistiske og kommunistiske satt opp som kontraster til parlamentariske demokrati. Disse tilfellene var svært tidlige, og konseptet ble ikke mye brukt før ut på 1930-tallet. *Webster's New International Dictionary* fra 1920 inneholder ingen oppføring av begrepet 'totalitarianism' eller 'totalitarian state/society'. I utgaven fra 1934 står 'totalitarian' som et adjektiv (substantivet er 'totalitarianism') som beskriver en gjennomgående og svært sentralisert statsmakt under kontroll av en liten gruppe som ikke anerkjenner eller aksepterer representasjon av noen andre partier, som i det fascistiske Italia og nazistiske Tyskland. Her gjøres det ingen kvalitativ forskjell på graden av statlig kontroll i Tyskland og Italia, og definisjonen skiller seg heller ikke mye fra det som omfattes av andre ikke-demokratiske regimebetegnelser som tyranni og despoti. I *A History of Political Theory* fra 1937 (s. 764) er "totalitær stat" beskrevet med følgende kjennetegn: total statlig kontroll over alle individer og alle individers handlinger, alle organisasjoner, som politiske parti, fagorganisasjoner og næringslivsorganisasjoner kan bare eksistere med tillatelse fra staten. Både arbeid og

---

¹⁰ Mine kilder oppgir bare disse fragmentene av tekstene, og jeg har ikke kunnet finne originalversjonene. Jeg har likevel valgt å inkludere dem her da det er relevant i forhold til konseptets historie. De samme eksemplene er nevnt av Schapiro i *Totalitarianism*.

fritid kontrolleres av staten, det samme gjør all intellektuell og religiøs aktivitet. Til slutt ødelegges parlamentarismen og det frie juridiske system. Her blir den totale kontrollen beskrevet på en kvalitativt forskjellig måte enn den hadde blitt noen år tidligere. *Alle* aspekter ved samfunnslivet er nå underlagt statlig kontroll innenfor et totalitært system, samtidig som det presiseres at totalitære regimer angriper demokratiske institusjoner. Dette innebærer at representative forsamlinger og det juridiske systemet ikke lenger er fritt i forhold til den utøvende makten. Forutsetningen for å opprette og opprettholde en så utbredt kontroll er *teknologi*, fordi de totalitære bevegelsene er avhengige av en massiv propaganda som når frem til alle lag av befolkningen. Totalitære stater kan dermed bli sett på som *moderne, industrielle* fenomener. Gjennomgangen i *A History of Political Theory* er en tidlig beskrivelse av dybden av statlig kontroll innenfor et totalitært system, og ble skrevet før man hadde sett følgene av slik total statlig kontroll. Definisjonen har derfor ikke søkt å forklare hva som muliggjør slik total kontroll, og hvilke følger den kan ha.

Utenom ordbokdefinisjonene har jeg også funnet to teoretikere som var tidlig ute og forsøkte å analysere 'totalitarisme'. I 1939 holdt The American Philosophical Society et symposium om 'totalitarisme'. Her gjorde Carlton J. Hayes rede for sin oppfatning av konseptet, dette ble senere trykket i foreningens tidsskrift under tittelen "Dictatorships Before and After Totalitarianism". De kjennetegnene han vurderte som karakteristiske for totalitære diktaturer er for det første monopolisert makt på alle områder og styring av alle aktiviteter til individer og grupper. Hele befolkningen blir tvunget til å følge lederens vilje. Videre hvilte de totalitære bevegelsene på støtte fra massene. Denne støtten ble samlet gjennom et effektivt propaganda - og utdannelsessystem. Årsakene til at slike regimer kunne vokse frem så Hayes først og fremst i massenes søken etter politisk innflytelse og den nedgangen av religiøse verdier som hadde funnet sted etter første verdenskrig. Han beskriver fenomenet slik: "(...) *[T]otalitarianism has an almost irresistible allure – it moves people – by reason of the emotional and essentially religious spirit which its leading apostles have infused into it*" (Proceedings of the American Political Society vol. 82, nr. 1, februar 1940 1939:99-100). Styrken og makten til den totalitære staten er ikke bare et middel for å nå et mål, men et mål i seg selv.

Walter Lippmann begynte å skrive sin bok *The Good Society* i 1933, og den ble første gang utgitt i 1936.¹¹ Forfatteren skriver innledningsvis at hans intensjon med boken er å gjøre rede for prinsipper som skulle være rådende i verden etter første verdenskrig. Boken har et eget kapittel om totalitære regimer, og de regimene Lippmann bruker som eksempler er Italia under Mussolini, Tyskland og de tendensene han ser i løpet av de første årene med Hitler ved makten, og Sovjetunionen under Stalin. Lippmann beskriver disse regimene som *kollektivistiske*, stater hvor individuelle interesser ikke har en plass og hvor myndighetene søker å utslette all opposisjon. Alle kryssende interesser skal elimineres. Selv om verden tidligere har hatt en rekke despotier og andre styreformer som ikke har godtatt opposisjon, så hevder Lippmann at forskjellen er at denne tendensen er radikalisert innenfor de totalitære regimene. Han skriver: ”Men aldri før har store nasjoner, hvis borgere er vant til å lese aviser og til å følge med på det som skjer, blitt tatt hånd om av myndighetene som ikke bare vil påvirke opposisjonsdannelsen, men omskape selve deres sjels og ånds karakter” (1933 [1950]:43).

Både Hayes og Lippmann hevdet altså at det var store forskjeller mellom tidligere diktaturer og denne nye regimetypen som de så vokse seg frem på 1930-tallet, men det ble ikke før etter andre verdenskrig klart hva den store kvalitative forskjellen mellom tradisjonell dominans over befolkningen, og den dominansen som ble etablert innenfor de totalitære regimene bestod i.

I alle disse tidlige definisjonene ser man en anerkjennelse av at totalitarisme som regimebetegnelse omfattet en mye større grad av statlig kontroll enn det som tidligere hadde funnet sted, men man så enda ikke klart omfanget av denne kontrollen. Begrepet refererte dermed, i sin strengeste form, til en ettpartistat som ikke åpnet for noen former for opposisjon. Samtidig var det noen som hadde begynt å innse at disse regimene representerte noe som ville bety et brudd med tidligere forståelser av statsorganisering.

---

¹¹ Jeg har brukt den norske versjonen av boken, *Veien til en bedre verden*, utgaven fra 1950.

5.2.2 Etterkrigstiden: Et kvalitativt brudd

I etterkrigstiden vokste det frem en fagdebatt rundt implikasjonene av konseptet 'totalitarisme'. Hvilke elementer som skulle vektlegges vakte stor uenighet i en periode som i større og større grad var preget av sterke ideologiske motsetninger.

I *Webster's International Dictionary of the English Language* fra 1950 inneholder definisjonen ingen elementer som ikke hadde vært nevnt tidligere. Noe av årsaken til dette kan være at debatten rundt konseptet ikke helt hadde startet ennå. *The Origins of Totalitarianism* ble ikke utgitt før i 1951, og denne var med på å starte den teoretiske debatten som har søkt å presisere konseptets referanse. I 1961, derimot, er definisjonen utvidet. I *Webster's Third International Dictionary* fra 1961 defineres "totalitarian" på følgende måte: "*of or relating to a political regime based on subordination of the individual to the state and strict control of all aspects of life and productive capacity of the nation esp. by coercive measures (...)*" Her introduseres to nye spesifiseringer av konseptets implikasjoner: at individet på alle områder blir underlagt staten og at det brukes tvangsmetoder for å oppnå dette. At individet underlegges staten innebærer at skillet mellom stat og samfunn opphører. Alle sivile organisasjoner blir styrt av myndighetene. Den totalitære bevegelse og dens ideologi gjennomsyrrer alle aspekter ved samfunnslivet, og individet er ikke lenger fritt til å tenke og handle selvstendig. Denne totale kontrollen, som ingen andre regimebetegnelser kjennetegnes ved, oppnås ved hjelp av tvang. Det utøves ikke bare tvang ved uttrykt motstand mot regimet, men også for å holde hele befolkningen i tømme og regulere deres liv ved hjelp av statlig styring. Denne kontrollen over individet blir ytterligere presisert i 1989-utgaven av *The Oxford English Dictionary*: "*Of or pertaining a system of government which tolerates only one political party, to which all other institutions are subordinated, and which usu. demands the complete subservience of the individual to the state*". I *Norsk Riksmålsordbok* utgitt av Kunnskapsforlaget i 1983 er adjektivet "totalitær" definert på følgende måte: "(om samfundssystem, samfundsprinsipp, statsform, stat) som underordner alt, så vel materiell som åndelig virksomhet under staten ("den totale stat") i regelen styrt av en diktator og et enkelt politisk parti (fascistisk ell. kommunistisk) i det andre partier er forbudt (ell. søkt eliminert) og staten krever absolutt lydighet og lojalitet av

individet". Den forskjellen som her utpeker seg er at begrepet i etterkrigstiden også omfattet total kontroll over alle samfunnsgrupper og mellommenneskelige relasjoner, og ikke bare et tradisjonelt monopol på makt. Det er altså en kvalitativ forskjell mellom den totale kontrollen slik den ble beskrevet i mellomkrigstiden, og slik den fremstår etter andre verdenskrig. Årsaken til denne utvidelsen i definisjonen er nok at man ble klar over hvordan regimene i Tyskland og Sovjetunionen hadde fungert og at disse regimene hadde hatt en mye mer omfattende statlig kontroll enn det som tidligere hadde eksistert. Dette er i overensstemmelse med hypotesen jeg fremsatte i avsnitt 1.2 hvor jeg gikk ut fra at det vil oppstå et brudd i konseptets gyldighetsområde i etterkant av den andre verdenskrigen. Bruddet består nettopp i at konseptet nå impliserer ikke bare kontroll over den politiske, og offentlige sfære, men også den private.

5.2.3 Totalitarisme som konsept under den kalde krigen

Sovjetunionen var en av seierherrene etter andre verdenskrig, og mange steder stod sosialismen sterkt. Det var derfor vanskelig for dem som var tilhengere av sosialismen og kommunismen å svelge at Sovjetunionen falt i samme bås som Hitlers Tyskland. At merkelappen 'totalitær' ble satt på Sovjetunionen ble oppfattet som et ledd i Vestens svartmaling av kommunismen etter krigen. Historikeren William David Jones hevder i boken *The Lost Debate. German Socialist Intellectuals and Totalitarianism* at begrepet i Vesten representerte den politiske interessen til den liberale høyresiden, mens det i Øst-Europa ble et våpen i protesten mot Sovjetunionens hegemoni i området (1999:4). Stalins død (1953) og den kommunistiske utviklingen i Øst-Europa etter dette gjorde at mange på 1960-tallet stilte spørsmålstegn ved fruktbarheten av å fortsatt kalle Sovjetunionen for et totalitært regime. Samtidig fikk man informasjon om hvordan forholdene hadde vært i landet under Stalin, og mange måtte i lys av denne informasjonen revurdere sin oppfatning av det kommunistiske regimet. Det humanistiske idealet det strebet etter hadde langt fra blitt oppfylt. Tvert i mot.

Tiårene etter Stalin var en periode hvor mange forsøkte å modifisere elementene i totalitarismemodellen. Stanley G. Payne hevder i boken *A History of Fascism, 1914-1945* at man på 1970- og 1980-tallet i stor grad benektet det som lå innenfor begrepet 'totalitarisme'. "*Since theorists of totalitarianism rarely get beyond rudimentary concepts such as single party, the use of terror, and mass mobilization, it is easy to argue either that many different kinds of regimes are totalitarian, conversely that none were perfectly total*" (1995:206). En perfekt totalitær stat har i følge Payne full kontroll over alle nasjonale institusjoner, og han hevder også at verken Mussolinis Italia eller Hitlers Tyskland oppnådde dette. Det kan virke som om Payne her synes at definisjonen er for lite omfattende fordi den bare identifiserer kjennetegn som stater må ha for å kunne kalles totalitære, og at mange er litt totalitære, eller at ingen noen gang har vært helt totalitære. Han hevder at definisjonene alltid har vært vage og at totalitarisme dermed blir et unyttig begrep fordi det er for lite presist (Ibid). Noe av denne kritikken blir behandlet i kapittel 5.

Det har også blitt stilt spørsmål om hvor gyldig totalitarisme som konsept er etter at de kommunistiske regimene i Øst-Europa gikk i oppløsning. Phillip Hansen hevder som følger i sin bok *Hannah Arendt- Politics, History and Citizenship*: "*With the evident end of this Soviet "threat", the concept may well pass out of view once again*" (1993:130). Hansen mente altså at konseptet hadde utspilt sin rolle da den kalde krigen var over. En teoretiker som derimot har forsvart konseptets eksistens i etterkant og mot slutten av den kalde krigen er Karl Dietrich Bracher. Han tilbakeviser i sitt essay "The Disputed Concept of Totalitarianism" kritikken som går på at konseptet er en del av den kalde krigens ideologiske retorikk. Etter hans oppfatning har begrepet en relevans langt utover den trusselen kommunismen var mot den liberale verdensordningen under den kalde krigen. Han formulerer dette poenget slik: "*(...) already in the early twenties critical commentators and analysts compared Fascist and Communist in terms of the concept of totalitarianism. It is therefore incorrectly to say that one deals here with a mere manifestation of the cold war (...)*" (1981:22). Han forsvarer en større elastisitet i begrepsbruken for å løse opp den nesten dogmatiske bruken av konseptet, slik han ser det. På denne måten vil konseptet blir løsrevet fra kald krigs retorikk, og dermed bli en klarere

regimekategori (Ibid. s. 28). Bracher er overbevist om at begrepet fortsatt har relevans. Han hevder at det fortsatt kan oppstå situasjoner i det moderne samfunn som kan føre til at massene blir mobilisert av en sterk leder, og totalitære regimer blir etablert. Han konkluderer som følger: *"To be sure, the classical system of totalitarianism appears to be a part of the past, and history may not repeat itself. But in this age of crisis prone mass democracies, mass movements, and profound social change, some fundamental premises and components of totalitarianism remain of contemporary concern"* (Ibid. s. 32). En slik tilnærming vil bevare konseptets aktualitet selv nå som den kalde krigen er over og verden ikke lenger er delt av en ideologisk akse.

5.3 Oppsummering

Dette kapittelet har vist den tidlige bruken av begrepet slik det vokste frem på 1930-tallet i Italia, og slik det siden har blitt definert som politisk konsept. Definisjonene var først svært snevre og skilte seg ikke mye fra definisjoner av tradisjonelle diktaturer. I etterkrigstiden ble definisjonen utvidet ved at man nå inkluderte statlig kontroll over individene ved bruk av makt. Denne utvidelsen kan være et resultat av de erfaringene krigen brakte med seg. Hypotesen om at det skjer et kvalitativt brudd i konseptets referanse i etterkrigstiden blir dermed bekreftet. Erfaringene fra krigen genererte en debatt på området, som blant annet Hannah Arendt bidro til. Denne debatten har søkt å forklare og spesifisere hva som ligger i konseptet 'totalitarisme'.

6. Kritikk av 'totalitarisme'

'Totalitarisme' som begrep har ikke blitt stående som et ubestridt alternativ til tradisjonelle og historisk innarbeidete regimebenevnelser. Selv om debatten rundt definisjonen var stor blant dem som så nødvendigheten av å utvide begrepsapparatet for å beskrive en ny form for regimetype, var det andre som mente at 'totalitarisme' var en kunstig konstruksjon, og at de generaliseringene begrepet innebar var for grove. I dette kapitlet skal jeg redegjøre for noe av den kritikken som er blitt rettet mot konseptet 'totalitarisme' generelt, og Arendts teori spesielt.

6.1 Generell kritikk av 'totalitarisme' som konsept

Kritikken rettet mot 'totalitarisme' som regimekategori går både på *fruktbarheten* av konseptet i seg selv og på *bruken* av 'totalitarisme' som betegnelse på stater. Denne siste typen kritikk er spesielt knyttet opp mot den ideologiske polariseringen under den kalde krigen og den svartmalingen av Sovjetunionen denne begrepsbruken innebar. Dette redegjorde jeg for i avsnitt 5.2.3. I sin bok *The Nazi Dictatorship, Problems and Perspectives of Interpretation* (1993:31-32) gjør Ian Kershaw rede for to typer kritikk som er blitt rettet mot 'totalitarisme' som konsept. Den første typen kritikk er en kategorisk avvisning av 'totalitarisme' som et nytt fenomen og fruktbarheten av å opprette dette som en ny regimekategori. Dette synet er knyttet opp mot en oppfatning om at bruken av konseptet er ideologisk farget og at det var et antikommunistisk instrument som ble brukt på 1940- og 1950-tallet og som tildels har de samme konnotasjoner i dag. Denne avvisningen bunner også i en oppfatning om at 'totalitarisme' ikke i tilstrekkelig grad skiller seg fra tidligere betegnelser på ikke-demokratiske regimer. En annen innfallsvinkel til avvisningen er at konseptet bare omhandler ytre trekk ved regimer som karakteriseres som totalitære, og dermed overser man den indre variasjonen i regimene. En følge av dette er for eksempel at regimer som bygger på svært ulike ideologiske målsettinger likestilles, og dermed blir en slik kategorisering, i følge Kershaw, lite nyansert.

Den andre typen kritikk mot totalitarisme som Kershaw nevner innebærer ikke en avvisning av konseptet som sådan, men argumenter for *begrensinger* i bruken av 'totalitarisme' som betegnelse på stater. I følge dette synet vil aldri 'totalitarisme' i tilstrekkelig grad dekke alle trekk ved de systemene totalitarismeteorikerne ønsker å kategorisere. Kershaw hevder at "*[t]he totalitarian concept can, in fact, only speak in a general and limited fashion about the similarities of systems, which on closer inspection are so differently structured that comparisons are forced to remain superficial*" (1993:32).

I følge denne kritikken dekker 'totalitarisme' over vitale forskjeller mellom regimer, og er dermed ikke en oppklarende betegnelse, men en tilslørende. Et annet element i denne kritikken mot bruken av 'totalitarisme' er at det ikke forklarer forandring innenfor systemene. Konseptet i seg selv inneholder ingen elementer som kan forklare hvordan endring innenfor totalitære system kan finne sted, og bidrar dermed ikke til å forklare oppløsning eller forandring av totalitære regimers karakter. De totalitære regimene i Sovjetunionen og Tyskland ble oppløst på to vidt forskjellige måter: i Tyskland gjennom ytre erobring og maktbruk, og i Sovjetunionen gjennom en indre endring i det politiske klima. I tillegg til disse manglende forklaringselementene har kritikere også etterlyst en forklaring på de sosioøkonomiske forholdene og de politiske målene innenfor totalitære regimer. Dette fokuset forsvinner til fordel for en vektlegging av teknikk og praktiske måter å utøve makt på, som for eksempel ideologi og mobilisering (Ibid.). Til slutt nevner Kershaw at det finnes en ambivalens i beskrivelsen av reelle historiske regimer og utvidelsen av konseptet til en generell regimekategori (Ibid.). Hvis denne kritikken blir overført til Arendt betyr det altså at det er uklart i hvilken grad hennes teori, som helt og holdent avledes fra kunnskapen hun hadde om Tyskland og Sovjetunionen, kan generaliseres til andre typer regimer på ulikt sted og til forskjellig tidspunkt. Dette skal jeg komme tilbake til i neste avsnitt.

Kershaw hevder videre at totalitarisme som betegnelse på stater er lite fruktbar sett i lys av den kritikken som har blitt rettet mot konseptet. Kritikken er for omfattende i forhold til de fordelene det gir å forholde seg til de definisjonene som foreligger av

konseptet. Han formulerer sin konklusjon på problematikken slik: *"(...) it seems to me that descriptions of Nazism as a "totalitarian system" are best avoided, not simply because of the inescapable political colouring attached to the label "totalitarianism", but because of the weighty conceptual problems which the term poses (...)"* (1993:33).

6.2 Kritikk mot Arendt

Noe av den mest sentrale kritikken som er rettet mot Hannah Arendts teori faller også innunder det som kan regnes som generell kritikk av konseptet 'totalitarisme', og den kan dermed også rettes mot andre teoretikere som har lagt noen av de samme elementene til grunn for sine utledninger som Arendt gjør i *The Origins of Totalitarianism*. Noen av de kritiske punktene som jeg nevner her er dermed ikke bare rettet mot Arendts analyse, men er av mer generell art. Andre av de kritiske elementene går derimot rett på Arendts fremgangsmåte og hennes tankerekker. Det følgende blir en gjennomgang av noen av disse kritiske tilnærmingene, og der hvor kritikken innebærer et tolkningsspørsmål, har jeg ut i fra min egen forståelse av Arendt søkt å utdype og kommentere kritikken. Den kritikken som går direkte på anvendelse av historie, har jeg latt stå ukommentert, da dette ikke er oppgavens fokus.

6.2.1 Fascisme og kommunisme: To sider av samme sak?

Ernst Nolte og François Furet er to historikere som har vært aktive i debatten rundt fascismens og kommunismens likheter og forskjeller. Selv om de er av ulik oppfatning om hvordan de to ideologiene vokste frem, enes de om at det er fruktbart å analysere dem i lys av hverandre, uansett om man vektlegger likheter eller forskjeller. Nolte skrev i et brev til Furet *"(...) one cannot study the two ideologies separately: together they lay out, in a radical fashion, the contradictions of liberalism, and their complementary rivalry has filled our entire century"* (Nolte og Furet 2001:3). Furet på sin side formulerte seg som følger: *"(...) no one can understand one of the two camps without considering the other, so interdependent are they in their representations, passions and historical reality"* (Ibid. s.18). Begge

mener altså at de to regimene med sine respektive ideologier i sentrum har hatt så stor historisk betydning at de må koples sammen for at fenomenet de representerer skal kunne forstås.

Første gang kommunisme og fascisme ble koplet sammen innenfor begrepet 'totalitær' var i engelske aviser 1929, og denne sidestillingen ble mer og mer vanlig ut over 1930-tallet (Kershaw 1993:20). Arendt skriver, som tidligere sitert, at Sovjetunionen etter 1930 og Tyskland etter 1933 var de første genuint totalitære statene noen sinne (se oppgavens s. 28). Etter andre verdenskrig ble denne sammenkoplingen et debattert tema. Var det rettferdig å kople to regimer som bygget på fundamentalt ulike ideologier og som hadde vidt forskjellige mål med sitt styresett sammen og fremstille dem som to sider av samme sak? Kunne kommunisme og den tyske fascismen, realisert gjennom nasjonalsosialismen, sidestilles som ideologier som gjorde samfunnene totalitære?

Sidestillingen av ideologier med vidt forskjellige målsettinger er av mange blitt sett på som en grov generalisering. Denne kritikken er ikke bare rettet mot Arendt, men mot alle definisjoner av konseptet 'totalitarisme' som i likhet med henne vektlegger ideologi. Et av de mest kritiske punktene er sammenkoplingen mellom kommunisme og nazisme slik disse ideologiene ble realisert innenfor Sovjetunionen og Tyskland. Disse ideologiene hadde vidt forskjellige mål, de hadde ulikt menneskesyn og appellerte til ulike deler av befolkningen. Stephen J. Whitfield skriver i boken *Into the Dark. Hannah Arendt and Totalitarianism* at nazismen var inhuman og voldelig av natur. Den innebar en direkte definisjon av noen mennesker som underlegne og uverdige i forhold til andre, og den krevde utslettelse av disse for å holde den ariske rasen ren og for slik å nå målet om et raserent verdensrike. Kommunismen, på sin side, ble ødelagt av den praktiske politikken innenfor den sovjetiske stat, men ideologien i seg selv er human og står for en altomfattende likhet mellom mennesker (Whitfield 1980:33). En annen forskjell som skiller de to ideologiene og som dermed er med på å gjøre regimene i sin natur ulike, er hvilke sosiale grupper ideologiene rettet seg mot og appellerte til. Nazismen mobiliserte store deler av den lavere middelklassen og hvitsnipparbeidere, mens kommunismen rekrutterte sine tilhengere

blant arbeiderne, proletariatet (Ibid. s. 27). Denne ulike appellen understreker forskjellen i ideologienes mål og natur, men forskjellen reduseres ved at ideologiene sidestilles innenfor begrepet 'totalitarisme', og dermed forsvinner nyansene mellom regimene. Kommunismen hadde dessuten et endelig mål om fred, mens hos nazistene var krig og aggresjon en del av verdensoppfatningen (Ibid. s. 28). Videre hadde nasjonalsosialismen rase som drivkraft, mens kommunismen har sosialismen og troen på et mer rettferdig samfunn i bunn. Poenget her er altså at det til en viss grad er satt likhetstegn mellom to ideologier som av natur er svært ulike og som, til kommunismens fordel, ikke fortjener å sidestilles. Stephen J. Whitfield siterer i sin bok Alfred Kazin, som mener at man burde skille mellom: "(...) *one system proclaiming a humanistic ideology and failing to live up to its ideal and the other one living up to its antihumanistic and destructive ideology only too well*" (Whitfield 1980:27). Spørsmålet her blir dermed om regimer basert på ideologier som tar utgangspunkt i forskjellige befolkningslag og som proklamerer ulike mål med tilværelsen, kan sidestilles innenfor en regimekategori. Hvordan man forholder seg til dette er avgjørende i forhold til hvordan man vurderer fruktbarheten av 'totalitarisme' som konsept.

I kjernen av de fleste totalitarismeteorier ligger vektleggingen av en overgripende ideologi som politikk og samfunnsliv styres ut i fra. En mulig tolkning av Arendt er at en av forutsetningene for at en stat skal kunne kalles totalitær, nettopp er denne totale deduksjonen fra en overordnet idé som styrer alle aspekter ved samfunnet. Dette er det hun kaller logiskhet. Arendt hevder at kommunismen og nasjonalsosialismen ikke i utgangspunktet var mer totalitær enn andre ideologier, men at det var historiske årsaker som gjorde at det var akkurat disse som utviklet seg i totalitær retning. De samfunnsmessige forholdene lå til rette for at klassekamp og rasisme kunne bli de store mobiliseringselementene, og det var derfor kommunisme og nasjonalsosialisme som ble de store totalitære ideologiene på denne tiden (1951 [1976]:470). Hun skriver: "(...) *ideologies of the nineteenth century are not in themselves totalitarian, and although racism and communism have become decisive ideologies of the twentieth century they were not, in principle, any more totalitarian than others*" (Ibid.). Videre hevder hun at alle ideologier inneholder totalitære element, men at det

bare er innenfor totalitære bevegelser at disse kan utvikle seg (Ibid.). Totalitarisme er blitt regnet som antitesen til liberalisme og det parlamentariske demokrati (Bracher 1995:123). Liberalismen er individualistisk basert og inneholder organisatoriske og moralske hindringer som gjør at denne ideologien står i sterk kontrast til praksisen innenfor totalitære stater slik Arendt beskriver den. Det er dermed klart at liberalismen ikke kan utvikle seg i totalitær retning. Dette anerkjenner, etter min mening, Arendt fordi også hun ser på totalitarisme som fenomen, som en reaksjon på liberalismen.

Hannah Arendts analyse kan tolkes generelt, og da ser man på fascismen og kommunismen som to *eksempler* på ideologier innenfor to totalitære regimer. Statlig praktisering av en ideologi i kombinasjon med andre trekk gjør at en stat kan kalles totalitær i følge Hannah Arendt. Det er ikke ideologien i seg selv som gjør regimene totalitære. Arendt var ikke ute etter spesielt å lage en kategori som bare passer på Tyskland og Sovjetunionen i mellomkrigstiden, men etter å forklare det politiske fenomenet disse statene representerte. Kommunisme og nazisme er dermed eksempler på ideologier som har blitt redskap for totalitære bevegelser. Den innvendingen som hevder at sammenkoplingen av disse ideologiene ikke er rettferdig overfor ideologiene i seg selv, ser dermed vekk fra at det er i samspill med andre elementer, som for eksempel terror, at de er med på å gjøre en stat totalitær. Hvordan man tolker de forskjellige totalitarismeteorierne er avgjørende for om man ser sammenkoplingen mellom nasjonalsosialismen og kommunismen som fruktbar. Enten kan man tolke dem som *spesielle* tilnærminger som tar sikte på å forklare disse to regimene i seg selv, eller så kan teoriene vurderes som forsøk på å avlede en *generell* definisjon som også skal kunne anvendes på andre stater i andre historiske sammenhenger. Konsekvensen av hvilken tilnærming som velges, er at begrepets referanse er snever ved den første tilnærmingen, og bredere ved den andre.

6.2.2 Antisemittisme som sentralt element

Sentralt i nasjonalsosialismens ideologiske kjerne ligger antisemittismen. Den hadde en enorm mobiliseringskraft gjennom effektiv propaganda. Det var derimot lite

antisemittisme i Sovjetunionen på samme tid (Whitfield 1980:32-33), og det er vanskelig å hevde at den var avgjørende for oppslutningen rundt det kommunistiske partiet og Stalin. *“For however insidious and persistent anti-Semitism has been in Soviet history, it simply did not command the importance that it had in the Third Reich”* (Ibid.). Det er derfor blitt fremmet kritikk av Arendts vektlegging av antisemittisme som et sentralt element innenfor en totalitær stat. Er antisemittisme nødvendig innenfor totalitære stater?

Årsaken til at Arendt inkluderte antisemittisme i sin bok kan tolkes slik at hun søkte de historiske røttene til utviklingen av det totalitære konsept i mellomkrigstiden. Antisemittisme var sentralt for at den tyske totalitære staten skulle utvikle seg, og ettersom den fremstår som en ideatype for totalitære stater, er antisemittisme blitt feiltolket som en nødvendighet. Antisemittismen er en del av den nasjonalsosialistiske ideologi, og var et viktig historisk element for mobiliseringen av massene for nazibevegelsen. Antisemittismen hjalp til å forklare de dårlige økonomiske og sosiale tidene ved å skyldte på jødene. Den ga bevegelsen en drivkraft og et mål, nemlig gradvis utslettelse av den jødiske befolkningen. I denne sammenhengen blir antisemittisme et element som var sentralt innenfor den nazistiske staten, og den er ikke i seg selv en nødvendighet for at en stat skal kunne kalles totalitær. Øverenget har også denne forståelsen: *”Selv om diskusjonen av antisemittisme opptar hele første del av Origins, er det grunn til å hevde at hun ikke mente at antisemittisme var verken en nødvendighet eller en tilstrekkelig betingelse for fremveksten av en totalitær ideologi. Snarere spilte den en bestemt historisk rolle innenfor nasjonalsosialismen”* (2001:121).

Antisemittismen *representerer* derimot et element som Arendt så på som sentralt, nemlig jakten på objektive fiender, og det er denne jakten som er det viktige innenfor et totalitært regime slik jeg tolker Arendt, ikke antisemittisme i seg selv. Disse objektive fiendene kan være andre grupper enn jøder innenfor andre totalitære stater. Whitfield skriver at Stalin planla jødeforfølgelser, og at dette bare ble hindret av hans død i 1953 (1980:32). Martin Amis skriver i boken *Koba the Dread* at en eventuell jødeforfølgelse i Sovjetunionen ville tatt samme form som aksjonene mot

borgerskapet like etter revolusjonen i 1918 (2002:220)¹². Da ble alle drept eller sendt til leirer. Dette illustrerer et viktig poeng hos Arendt, nemlig at en totalitær bevegelse er avhengig av å være i konstant bevegelse mot målet. Fiendekategorien kan dermed aldri tømmes, fordi det er en indre logikk i regimenes natur som utgjør en evig kamp mot imaginære fiender. Terroren tar aldri slutt, og i Sovjetunionen stod jødene for tur. Stalins planer var dermed en følge av logikken i hans regime, men at jødene stod for tur kan regnes som en tilfeldighet. At Arendt setter antisemittisme som en sentral komponent i sin teori, trenger dermed ikke bety at hun prøver å presse antisemittisme inn som et element i Sovjetunionen. Kommunistene hadde jo tross alt bekjempet andre 'fiender', som kapitalister, jordeiere og 'illojale' partimedlemmer som ble dømt gjennom Moskvaprosessene. Det er denne jakten på objektive fiender som er Arendts hovedpoeng. Ingen vet om planene om jødeutryddelser ville bli satt ut i livet hadde Stalin levd litt lenger. Poenget er at totalitære bevegelser er avhengig av et konkret fiendebilde, og i Sovjetunionen var det jødene som stod for tur på 50-tallet. Det er slike fiendebilder som holder bevegelsen i bevegelse på vei mot sitt utopiske mål. Arendt beskriver sin intensjon ved å inkludere antisemittisme på følgende måte i et svar hun skrev til en av sine kritikere: "(...) *What I did (...) was to discover the chief elements of totalitarianism and to analyze them in historical terms, tracing these elements back in history as far as I deemed proper and necessary. That is, I did not write a history of totalitarianism but an analysis in terms of history*" (Baehr 2003:158). Hun inkluderte slik jeg ser det dermed antisemittisme i sin analyse fordi den var av historisk betydning for *de statene hun ønsket å analysere* som empiriske eksempler. Det ville vært svært begrensende og deterministisk for anvendelsen av 'totalitarisme' som konsept å hevde at antisemittisme alltid vil være tilstede innenfor totalitære systemer.

---

¹² Simon Sebag Montefiore er en annen forfatter som har skrevet om Stalins planer om å utrydde de sovjetiske jødene. I boken *Stalin. The Court of the Red Tsar* (2003:567) skriver han at en antisemittisk propagandaaksjon som skulle lanseres gjennom avisen *Pravda* ble holdt tilbake den natten Stalin fikk et kraftig slag som gjorde ham totalt invalid. En ukes tid senere døde han. Det er aldri avslørt hvem som gav ordre om å holde tilbake mediekampanjen, og man vet derfor ikke med sikkerhet om aksjonene ville blitt gjennomført hadde Stalin levd videre.

6.2.3 Regimenes nyttetenking

Arendt utelukker at totalitære regimer er nytteorientert, og hun overser dermed noen viktige trekk ved samtiden til de regimene hun analyserer. Hovedargumentene hennes er konsentrert rundt regimenes organisering og av den ideologiske motivasjonen for alle holdninger og handlinger. Noe av kritikken mot hennes teori går nettopp på denne forenklingen av regimenes og befolkningens handlinger. Det er vanlig for et regime å søke å dekke visse behov hos befolkningen slik at de styrende får støtte og ønske om regimeendring er svakt. Denne dynamikken eksisterer også innenfor totalitære regimer. Jon Hellesnes behandler noe av denne kritikken mot Arendt i sin bok *Maska bak Andletet. Om veremåtar, ideologi og filosofisk antropologi* (2002). Han viser til at stor arbeidsløshet raskt ble snudd til full sysselsetting i løpet av få år etter at Hitler kom til makten i Tyskland. Likeledes ble den Sovjetiske tungindustrien utbygget, helsevesenet forbedret og grunnskoleordningen utviklet i løpet av Stalins styre (s 127-128). Hellesnes mener at det i lys av slike empiriske fakta er grunnlag for å hevde at Arendt i stor grad overser regimenes evne til å løse aktuelle samfunnsproblemer. Mye av oppslutningen fra befolkningens side kan nok ha hatt sitt utspring i at levevilkårene i landene ble forbedret, og alt kan dermed ikke forklares ved ideologisk hjernevask. Regimene kan dermed sies å ha en politisk agenda basert på en nyttemaksimerende tenkning, og dette er et poeng Arendt overser eller utelater. For å forklare et totalitært regimes suksess i å mobilisere massene må man altså også vurdere andre omkringliggende årsaker enn de som passer direkte inn i Arendts totalitarismemodell.

6.2.4 Kritikk av masseteorien

Ikke alle som har studert forholdene som rådet i Tyskland på 1930-tallet er enig i Arendts argumentasjon om at befolkningen ikke hadde grupperinger å identifisere seg med, og at de var isolerte og atomiserte. Massesamfunnshypotesen er omdiskutert, og i boken *Who Were the Fascists? Social Roots of European Fascism* (1980) kritiserer Bernt Hagtvet noen av Arendts resonnementer. Han tilbakeviser her at nasjonalsosialismen trakk til seg dem som ikke lenger passet inn i classesystemet. Han formulerer seg som følger "(...) [A]tomization cannot mean, as Hannah Arendt

claimed, 'the fall of protective class walls'” (1980:67). Hagtvet skriver at masseteori var moderne på 1950- og 1960-tallet, og at det var en del av datidens kritikk av industrisamfunnet. På denne måten ble masseteorien en del av den sosiologiske tilnærmingen til samfunn som totalitarisme kunne utvikle seg innenfor. Masseteorien var derimot ikke en passende beskrivelse av forholdene innenfor Weimarrepublikken. Hagtvet tilbakeviser den empiriske validiteten av masseteorien i forhold til Weimarrepublikken og det samfunnet den nasjonalsosialistiske bevegelsen vokste frem i. Weimarrepublikken var ikke atomisert, klassesystemet eksisterte fortsatt på 1930-tallet, og det var sosiale bånd både innenfor og mellom klassene (1980:78). Tallmaterialet som Hagtvet trekker frem viser at det var stor velgerstabilitet i mellomkrigstiden, noe som også indikerer at folk stemte slik som de tidligere hadde gjort, og man antar at dette i stor grad var klassebasert stemming (Ibid.).

Hagtvet konkluderer dermed med at Arendt ikke hadde grunnlag for å hevde at befolkningen i mellomkrigstidens Tyskland var atomisert og at klassesystemet var oppløst. Han hevder at empiri fra Weimarrepublikken *”(...) undermines the sociological foundation of Hannah Arendt's totalitarianism thesis and destroys the undifferentiated concept of mass”* (Ibid. s. 85). Denne kritikken presenterer en alternativ forståelse av historien, og validiteten av dette skal ikke vurderes her. Kritikerne på dette området mener at deler av Arendts teori ikke er basert på innhentet tallmateriale, men på hennes personlige oppfatning av de forholdene som rådet i Tyskland da nasjonalsosialismen vokste frem som politisk alternativ.

6.2.5 Massemobilisering: Skjedde det i Sovjetunionen?

Arendt vektlegger i sin teori sterkt betydningen av ensomheten skapt av oppløsningen av den tradisjonelle samfunnsstrukturen forut for maktovertakelsen til totalitære bevegelser. De atomiserte og isolerte individene er det grunnlaget de totalitære bevegelsene baserer sin makt på. Dette poenget er trukket i tvil av andre observatører og teoretikere som konsentrerer seg om ‘totalitarisme’. Schapiro hevder for eksempel at dette ikke var tilfellet i Sovjetunionen, og Friedrich har valgt å utelate massemobilisering i sin teori om totalitarisme (Schapiro1972:39). Schapiro benekter

ikke at mobilisering fant sted, men hevder at det ikke er av like avgjørende betydning som Arendt tilskriver det. Andrew Arato skriver i sin artikkel "Dictatorship Before and After Totalitarianism: "(...) *the central role of a totalitarian mass movement – can be applied only in Germany, where there was a Nazi mass movement, (...)*" (2003:480). Han ser her en forskjell mellom Sovjetunionen og Tyskland som går på massebevegelsens rolle innenfor de respektive samfunn, og han mener at den var mer sentral i Tyskland enn i Sovjetunionen. Arendt peker selv på denne forskjellen.

Slik Arendt ser det er forskjellen mellom massesamfunnet i Sovjetunionen og Tyskland hovedsakelig måten det ble skapt på. Hun poengterer at for å aktivt kunne rekruttere massene måtte Stalin selv skape et oppløst og atomisert samfunn. Hun skriver det slik: "*Stalin had first to create artificially that atomized society which had been prepared for the Nazis in Germany by historical circumstances*" (1951 [1976]:318). Spørsmålet her er i hvilken grad dette skal regnes som en avgjørende forskjell mellom de to regimene som gjør at Tyskland kan bli regnet som mer totalitært enn Sovjetunionen. Poenget til Arendt er at når individene ikke lenger har de faste rammene å identifisere seg innenfor, så oppstår det et identitetstomrom som de totalitære bevegelsene kan benytte seg av for å samle individene om en felles ideologi. Om denne oppløsningen av samfunnsstrukturen skjer av ukontrollerte omkringliggende omstendigheter, eller om den er bevisst fremprovosert av de styrende, er lite vesentlig for resultatet. Det forblir det samme, nemlig at befolkningen søker mot bevegelsen som et fast holdepunkt. At Arendt var bevisst denne forskjellen mellom Sovjetunionen og Tyskland styrker, etter mitt syn, hennes teori overfor denne type kritikk. Om årsakene er ulike er virkningen den samme. Dette poenget formulerte Arendt på følgende måte: " (...) *That totalitarian movements depend less on the structurelessness of a mass society than on the specific conditions of an atomized and individualized mass can best be seen in a comparison of Nazism and Bolshevism, which began in their respective countries under very different circumstances*" (Ibid.).

Overforenklingen av virkeligheten som befolkningen ble stilt overfor gjennom propaganda, er et annet element Arendt ser på som svært viktig innenfor totalitære

samfunn. Noen av kritikerne hennes er av en annen oppfatning. Schapiro hevder at propaganda bare fant sted innenfor nasjonalsosialismen, og at kommunistene i Sovjetunionen ikke hadde samme fremgangsmåte (1972:53-54). Han hevder at propaganda i Sovjetunionen ikke var rettet mot massene, men mot en liten kjerne innenfor partiet. Massene ble derimot indoktrinert gjennom "agitasjon" (Ibid.) Han utdyper ikke dette poenget noe videre, og det er dermed vanskelig å vite hva som er den betydningsfulle forskjellen mellom disse to kommunikasjonsformene. Resultatet var nok mer eller mindre det samme i begge regimene. Befolkningen ble utsatt for massiv propaganda og overtalelse om å se på verden på en spesiell måte, og innenfor begge regimene ble dette kombinert med terror. Følgen var at folket fulgte lederen. Denne kritikken er dermed ikke et særlig fruktbart forsøk på å kritisere Arendts totalitarismetese, nettopp fordi resultatet i stor grad var det samme.

6.2.6 Manglende komparativt aspekt

Mye av kritikken av Arendts tilnærming til totalitarisme har gått på hennes anvendelse av historiske fakta, hennes unøytrale måte å ordlegge seg på og på de årsakene hun legger til grunn for fremveksten av totalitarisme. Eksempel på den unøytrale ordbruken er at hun bruker ord som "løgner" om propagandaens innhold, og hun beskriver konsentrasjonsleirene som "helvete". Et av hennes hovedargumenter er at hun ønsker å analysere et fenomen som hun vurderer som historisk unikt og et resultat av utviklingen i det 20. århundre. Hun trekker frem imperialism, antisemittisme, rasisme, nasjonalstatens svekkelse og alliansen mellom elitene og mobben for å forklare hvordan dette fenomenet utviklet seg i Europa på 1930-tallet. Det er altså hevdet at hennes begrunnelse for totalitarisme er for tendensiøs, og at det tidligere har eksistert regimer som har vist de samme kjennetegnene som Arendt hevder Sovjetunionen og Tyskland var de første til å fremvise. Schapiro (1972:20) skriver at mange av disse trekkene kan finnes hos andre regimer både fra tidligere tider og fra samtiden, og han hevder at teknologien, som Arendt mener er helt avgjørende for totalitær praksis, bare representerer en ulikhet i *grad* av politisk praksis, og ikke av *type* regime. Robert Burrows er en annen kritiker av Arendt, og han hevder også at årsaken til at Arendt kan velge å kalle totalitarisme for

historisk unikt, er fordi hun mangler en tilstrekkelig komparativ tilnærming (1968:277). Hvilket standpunkt man ønsker å ta er et spørsmål som er avhengig av hvordan man tolker historiske fakta. Jeg har i et tidligere kapittel forsøkt å vise at andre regimekategorier ikke er like finmasket som de definisjonene av totalitarisme som man i etterkrigstiden forsøkte å utarbeide, og at disse regimebetegnelse dermed ikke egner seg til å få frem det som konseptet 'totalitarisme' er ment å formidle. Gjennomgangen her er derimot ikke et bevis for at slike regimer aldri har eksistert, og avhengig av hva man legger i konseptet 'totalitarisme' kan historien gi ulike svar.

Vektleggingen av ideologi har også vært et ankepunkt mot Hannah Arendts totalitarismekonsept. Etter at mange teoretikere proklamerte "ideologienes død" på midten av 1950-tallet har det oppstått en diskusjon om hvor essensiell den ideologiske komponenten er for 'totalitarisme' som politisk konsept. Tesen om "ideologienes død" innebar at ideologier ikke lenger ble sett på som essensielle innefor det moderne industrisamfunnet. Noe av kritikken går på Arendts poeng om at ideologiene blir brukt av elitene innenfor totalitære regimer, og at ideologiene blir endret i takt med omkringliggende omstendigheter (Friedrich 136:1969). For Arendt var ideologier dermed dynamiske tankemønstre. Dette står i kontrast til en vanlig oppfatning om at ideologier er statiske og uforanderlige. Carl J. Friedrich tilbakeviser et slikt syn, både på vegne av Arendts teori og sin egen totalitarismeanalyse. I sitt essay "The Evolving Theory and Practice of Totalitarian Regimes", tilbakeviser han at ideologier er statiske tankesett. Han skriver at de er handlingsorienterte og at dette medfører at ideologier er i konstant forandring (1969:137). Dette er en funksjonell tilnærming til ideologi, og det er en slik oppfatning av hva ideologi innebærer som ligger til grunn for totalitarismeteoriene (Ibid. s. 138). Han skriver: *"It is therefore a part of the influence of ideologies, and not an argument against it, that the rulers of totalitarian systems are engaged in transforming it"* (Ibid.).

Fordi Arendt mener at de fleste ideologier kan utvikle seg til å bli totalitære, og at alle statstyper kan forfalle til totalitarisme, forklarer hun ikke utvikling i totalitær retning som et resultat av spesielle nasjonale kjennetegn, eller som en følge av en persons

søken om makt (Øverenget 2001:107). Som en følge av dette er det ingen determinisme for utvikling av totalitarisme innenfor en stat. Kritikken mot Arendt på dette punktet er at hun ikke klargjør hva som har gjort at totalitarisme vokser frem noen steder og ikke andre (Hansen 1993:132). Forholdene i mellomkrigstiden med økonomisk depresjon og stor arbeidsløshet skapte motløshet i mange land, ikke bare i Tyskland. Hun forklarer derimot i liten grad hvorfor andre land forble demokratier mens Tyskland ble totalitært, og dette er svært vanskelig å forstå hvis man altså skal se bort fra nasjonale karakteristika. En innvending mot denne kritikken er at Arendt ikke var ute etter å lage en årsaksforklaring, men en vesensdefinisjon. Det var derfor viktigere å legge grunnlaget for en teori som kunne generaliseres, enn å gå i dybden på de empiriske eksemplene.

En annen kritisk innvending mot Arendt, som også kan gå under betegnelsen 'selektiv anvendelse av historien', er at hun ikke forklarer hvordan modernisering og nytenkning kan oppstå innenfor totalitære regimer. Burrows hevder at Arendt ser på Stalins 5 årsplaner, store forfølgelser og lignende, som en måte å omforme klasser til masse på. Burrows selv, derimot, ser på disse hendelsene som Stalins feilslåtte forsøk på *modernisering* (1968:277). Han hevder dermed videre at denne utelatelsen ikke er bevisst, men et resultat av at Arendt ikke maktet å se noen som helst sammenheng mellom totalitarisme og modernisering (Ibid.). Arendt og Burrows har dermed en ulik oppfatning av motivene bak Stalins fremgangsmåte.

Burrows kritiserer også Arendts språkbruk i *The Origins of Totalitarianism*. Han påpeker at den unøytrale måten hun ordlegger seg på er lite vitenskapelig og virker fordømmende. Han skriver: "*Systematic analysis frequently gives way without warning to the vocabulary of outrage and condemnation*" (1968:280). Eric Voegelin har også fremmet lignende kritikk i sin anmeldelse av *The Origins of Totalitarianism* i tidsskriftet *Review of Politics* (nummer 15, 1973). I samme nummer var Arendt invitert til å svare på kritikken¹³. Når det kom til språkbruken påpekte hun at boken

---

¹³ Min kilde er Arendts svar til Voegelin gjengitt i *The Portable Hannah Arendt* redigert av Peter Baehr.

ikke tilhører noen spesiell tradisjon, og at den ikke benytter seg av noen konvensjonelle metodologiske instrumenter (Baehr 2003:158). Hun ønsket ikke å fremme noen vitenskapelig tilnærming til konseptet, men hun mener samtidig at det ikke er mulig å forholde seg nøytralt til de totalitære regimer, fordi følgene av dette styresettet har vist seg å være grusomme. Hun skriver at konsentrasjonsleirene var Helvete, og mente det ikke i overført betydning, men bokstavlig (Ibid. s. 159). Det var ikke mulig for henne å beskrive totalitære regimer med empiri fra Nazi Tyskland på en nøytral måte, og hun formulerte denne problematikken på følgende måte : ”*My first problem was how to write historically about something – totalitarianism – which I did not want to conserve, but, on the contrary, felt engaged to destroy*” (Ibid.).

6.2.7 Kritikk av reduksjonistisk tilnærming og essensialistisk modellbruk

Burrows kritiserer også Arendt for å ha en reduksjonistisk tilnærming til totalitarisme og de statene hvor den vokser frem (1968:278). Argumentet hans er at Arendt er ute etter å forklare hvordan lederne innenfor et totalitært system, med utgangspunkt i ideologien, søker å overbevise befolkningen om at ”alt er mulig” ved deduksjon fra et overordnet ideologisk premiss (Ibid.). At en kompleks enhet som et totalitært samfunn kan forklares ut i fra et overordnet premiss, er i følge Burrows en grov forenkling av virkeligheten. På denne måten gjør Arendt altså det samme som de totalitære lederne hun skriver om, hun forenkler. Det er en vanlig metodisk tilnærming å forklare komplekse sosiale institusjoner ved å dele helheten opp i mindre deler, slik som Arendt gjør når hun trekker ut spesifikke kjennetegn en stat må ha for at den skal kunne kalles totalitær. Kritikken Burrows fremmer er dermed i større grad en kritikk av en metode enn av teorien i seg selv. Teorier og modeller gir dessuten alltid foreklede utsagn om forhold i den virkelige verden. De er instrument man tolker verden ut i fra, og er derfor enklere enn virkeligheten.

Motivet for totalitarismedebatten var å identifisere kjennetegn som var typisk for konseptet ’totalitarisme’. Utgangspunktet var en oppfatning om at dette fenomenet hadde helt spesielle og avgrensede kjennetegn. Fremgangsmåten var å sette opp teorier om sammenkoplingen av visse kjennetegn for å fange opp *vesenet*, det

essensielle som betegnelsen formidler. Arendt og hennes kolleger presenterer derfor sine oppfatninger av konseptet som teorier, som beskriver fenomenet slik de mener det eksisterer i den virkelige verden, på det empiriske plan. Arendts totalitarismeteorik kan settes opp som en modell og ble illustrert i kapittel 3.

Som et siste poeng i kritikken av 'totalitarisme' som konsept, vil jeg presentere en kritisk tilnærming til selve modellbruken innenfor samfunnsvitenskapen. Hensikten er å vise at det ikke er uproblematisk å tenke på en slik forenklet måte. Robert Conquest skrev i 1977 artikkelen "Some Notes on Political Science" i tidsskriftet *Wilson Quarterly* (155-157). Hans hovedargument er at modellbruk er upassende innenfor studiet av politikk og politiske fenomener. Følgene av slik modellbruk er at man låser tankegangen og forenkler virkeligheten, og dermed forutsetter et visst hendelsesforløp. En teoretisk modell vil aldri kunne angi hele sannheten ved det virkelige fenomenet det skal illustrere, og i følge Conquest er det umulig å forutsi hendelsesforløp innenfor samfunnsvitenskapen. Det vil nemlig alltid oppstå omstendigheter som er umulig å tenke ut på forhånd, og disse omstendighetene vil aldri være like i flere tilfeller. Han skriver: "(...) *predictability in the political and social field is unattainable, at any rate by the weak and fallible general theories now in existence*" (1977:157). Denne typen kritikk er en kritikk av en essensialistisk tankegang. Essensialismen er en oppfatning om at det er en 'sann essens' i alle ting, og at det eksisterer faste kjennetegn som kan identifisere kjernen til en gitt enhet (Fuss 1989). Slik sett er vesensdefinisjoner en upassende tilnærming til 'totalitarisme' og lignende konsepter innenfor samfunnsvitenskapen. En slik kritisk tilnærming avviser dermed fruktbarheten av totalitarismeteorier som er laget for å angi faste og definerende kjennetegn av 'totalitarisme'.

Conquest poengterer at politikk er *sui generis*. Det gir sin egen årsak, og kan ikke bestemmes av andre faktorer. Arendt påpeker i *Origins* at totalitarisme er *sui generis*, at det altså er et fenomen som utvikler seg når et sammenfallende sett av kjennetegn oppstår i en historisk kontekst. Slik sett er Arendt inne på noe av det Conquest mener er spesielt for samfunnsvitenskapelige fenomener, men likevel forutsetter hun kjennetegn som hun mener utgjør kjernen av fenomenet, og som alltid må være til

stede for at et regime skal kunne karakteriseres som 'totalitært'. Det er ikke mulig å forene disse to tilnærmingene, fordi de er bygget på grunnleggende ulike oppfatninger av måten å analysere samfunnet på. Poenget her er å vise at den tilnærmingen Arendt og andre totalitarismeteoritikere har, ikke er uproblematisk.

6.3 Avslutning

Kritikken som har blitt rettet mot Arendt fører ikke nødvendigvis til at konseptet 'totalitarisme', slik hun beskriver det, blir mindre fruktbart i en analyse av ikke-demokratiske stater i det 20. århundre. Arendts teori er ment til å sette søkelys på de tendensene i det 20. århundre som resulterte i de totalitære bevegelsene i Tyskland og Sovjetunionen, men har en gyldighet utover disse regimene. Man kan hevde at noe av kritikken er et resultat av en snever tolkning av de premissene Arendt legger til grunn for totalitære stater. Analysen hennes er derimot mest fruktbar hvis man har en bredere tilnærming til den. Dette innebærer at man ser ut over de empiriske eksemplene hun benytter seg av, og overfører resonnementene hennes til andre samfunn med tilsvarende kjennetegn. Med en slik bred tilnærming til analysen ser man også aktualiteten i Arendts resonnementer. 'Totalitarisme' slik hun redegjør for konseptet, er et moderne fenomen. De teknologiske forutsetningene for et undertrykkende regime er ikke blitt redusert siden krigen, tvert i mot. Slik forholdene er i dag, er det like store sjanser for at totalitære stater skal utvikle seg, som at begrepet i seg selv skal miste sin aktualitet. I kapitlet ble det også presentert en kritikk av den essensialistiske tilnærmingen Arendt og andre totalitarismeteoritikere har til konseptet. Denne kritikken avviser fruktbareheten av Arendts analyse med det argumentet at det er umulig å etablere en gang for alle typiske kjennetegn på et samfunnsvitenskapelig fenomen.

7. Alternative totalitarismeteorier

Andre teoretikere i etterkrigstiden ønsket også å se nærmere på hva som var spesielt med Tyskland og Sovjetunionen. *The Origins of Totalitarianism* var en av de første dyptgående analysene som ble skrevet om temaet etter andre verdenskrig, men den ble snart etterfulgt av andre teoretiske bidrag som både støttet opp om, og gikk i mot Arendts resonnementer. I dette kapitlet skal jeg redegjøre for noen av de andre teoretiske bidragene i totalitarismedebatten, og drøfte hva de største avvikene mellom teoriene er.

I den tidlige etterkrigstiden dreide diskusjonen rundt totalitarisme seg i hovedsak om hvilke kjennetegn konseptet innebar. Det var, som tidligere nevnt, en utbredt oppfatning av at regimene til Hitler og Stalin representerte noe historisk unikt, og at det derfor var nødvendig å spesifisere hva som skilte disse regimene fra andre regimer. Diskusjonen rundt begrepet er som nevnt blitt kalt 'totalitarismedebatten', og den strakte seg utover 1950- og 1960-tallet. Det var ikke før ut på 1970- og 1980-tallet at man stilte spørsmålsteget ved fruktbarheten av begrepet og dets bruksområde.

7.1 Teoretiske bidrag i debatten

Debatten engasjerte mange fagfolk, både historikere som med en komparativ tilnærming så nærmere på historiske omstendigheter, samfunnsvitere som ønsket å forklare den indre dynamikken og det unike kontrollaspektet innenfor regimene, og filosofer som konsentrerte seg om det ideologiske fundamentet regimene baserte sitt styre på. Denne interessen genererte en stor mengde litteratur på området, og en støt for på motsetninger mellom de ulike tilnærmingene når en dykker dypere i dette materiale. Jeg har valgt ut fire teoretikere hvis bidrag er med på å belyse Hannah Arendts teori på forskjellige måter. De teoretikerne jeg konsentrerer meg om i dette kapitlet er: Carl J. Friedrich, Zbigniew K. Brzezinski, Franz Neumann og Juan Linz. Årsaken til at jeg har valgt ut akkurat disse er at de er hyppig referert, noe som gjør at de fremstår som anerkjente på fagområdet, samtidig som måten de redegjøre for

‘totalitarisme’ på er i interessant kontrast til noen av de elementene Arendt baserer sin analyse på.

7.1.1 Carl J. Friedrich og Zbigniew K. Brzezinski: Det totalitære autokrati

Friedrich og Brzezinski er to samfunnsforskere som var aktiv i debatten rundt totalitarismekonseptet på 1950- og 1960-tallet. De utga i 1956 sammen boken *Totalitarian Dictatorships and Autocracy*. Boken ble revidert i 1965 og 1966, og det er den tredje versjonen som er lagt til grunn for denne gjennomgangen. Det er her de fremstiller totalitære stater som en ny type autokrati, typisk for det moderne samfunn. Forfatterne ønsket ikke å forklare *hvorfor* totalitære regimer oppstod, men hadde heller en målsetting om å lage en generell modell for totalitære diktatur og det samfunnet disse har skapt. I tillegg var målet å belyse hva et diktatur er, og hvordan det passer inn i kunnskapen om regjeringer og politisk praksis (1966:xi). Friedrich og Brzezinski har altså i stor grad den samme begrunnelsen som Arendt for å skrive sin teori om totalitarisme, og også de vurderer totalitære regimer som et historisk unikt fenomen skapt av forhold spesielle for det 20. århundre. Disse sammenfallende målsettingene er god nok grunn i seg selv til å sammenligne de to teoriene for å finne de avvikende punktene.

Det er, som hos Arendt, det fascistiske regimet under Hitler og det kommunistiske regimet under Stalin, som fungerer som empiriske eksempler i Friedrich og Brzezinskis bok. Forfatterne baserer sin gjennomgang på antagelsen at fascistiske og kommunistiske regimer er nesten like. De legger derimot inn forbeholdet *nesten*, og presiserer at det finnes avgjørende forskjeller, som for eksempel ulike ideologiske mål og ulike historiske forløpere (1966:15, 19-20). Slik sett fremstår teorien som mindre kategorisk enn Hannah Arendts teori, fordi hun i mindre grad henviser til de åpenbare forskjellene mellom regimene. Den mest fremtredende likheten mellom regimene slik Friedrich og Brzezinski ser det, er et identisk mål om total kontroll, noe forfatterne hevder ingen av systemene maktet å oppnå. Selv om de ser på totalitarisme som et nytt politisk fenomen, hevder forfatterne at det har eksistert historiske eksempler på regimer som har hatt samme ønske om å oppnå total kontroll

over alle deler av samfunnslivet. Disse regimeene har vært teokratiske regimer, som puritanske og muslimske, eller filosofiske idealtyper som Platons stat i *Republikken* (1966:17).

Forfatterne setter sin totalitarismemodell opp som seks punkter, eller det de selv kaller for “ a pattern of interrelated traits” (1966:21). Med dette menes at de seks punktene sammen danner en helhet som konseptet totalitarisme består av. De presiserer at de seks punktene ikke kan vurderes isolert. Punktene de setter opp er: Ideologi, ett parti ledet av én person, terrorpoliti, statlig monopol på kommunikasjon og våpen og en sentralisert økonomisk styring. De nevner også ekspansjonisme, men ikke som en del av selve det totalitære konseptet. Fire av de seks punktene som sammen utgjør det totalitære ”syndromet”¹⁴ er knyttet sammen med teknologi, det er bare *ideologi* og *parti* dette ikke gjelder for. Disse to punktene henger derimot sammen med det moderne demokratiet slik forfatterne ser det, og de hevder at totalitære regimer bare kan vokse frem i en verden hvor det eksisterer massedemokrati og moderne teknologi (1966:27). Dette blir dermed forutsetninger for at totalitarisme kan oppstå, samtidig som det indikerer at forholdene aldri før har vært slik at totalitære stater har kunnet vokse frem.

Hovedargumentet deres for å hevde at totalitarisme er et nytt politisk system som aldri tidligere har eksistert, er at det ikke finnes empiriske eksempler på regimer som har hatt denne kombinasjonen av kjennetegn. På dette punktet argumenterer Friedrich og Brzezinski på samme måte som Arendt. Forfatterne hevder at det nye elementet i moderne regimers jakt på total kontroll er teknologien og de organisatoriske mulighetene denne kan bidra med innenfor et regime (1966:17). Det er altså det teknologiske nivået innenfor et samfunn som er avgjørende for om totalitarisme kan utvikle seg. Også hos Friedrich og Brzezinski står lederen, som overhode for et enerådende parti, sentralt innenfor et totalitært regime. Lederen er kilden til all makt, men rundt ham er en effektiv byråkratisk partiorganisasjon, og det er denne

---

¹⁴ Forfatterne kaller selv denne sammenkoplingen av kjennetegn for et syndrom (Friedrich og Brzezinski 1966:21), og kan tolkes som symptomer som sett sammen gir en diagnose, ’totalitær’.

oppbyggingen som gjør at systemet med lederen på toppen kan opprettholdes (1966:35). Partiet innenfor totalitære regimer skiller seg fra alle andre politiske parti. På utsiden kan de se ut til å være ordinære partier, men de har en svært unik indre dynamikk. I stedet for å søke å rekruttere så mange medlemmer som mulig, er medlemsmassen til et totalitært parti svært begrenset. De som ønsker medlemskap må bestå ”tester” for å bli medlemmer. Dette kjennetegnet beskrev også Arendt da hun forklarte at medlemskap i NSDAP var avhengig av at man ikke hadde jødisk avstamning (1951 [1976]:355). På denne måten er det et privilegium for dem som får bli medlemmer, og det virker samlende, samtidig som det klart gir uttrykk for hvem som ikke er fullverdige samfunnsmedlemmer og derfor ikke kan delta i politikken. Innenfor et fullt utviklet totalitært samfunn har partiet en helt annen rolle enn parti har innenfor demokrati. Partiet holder seg ikke bare på den politiske arena, men omslutter medlemmenes liv på alle områder slik at de til slutt mister sin egen identitet (1966:48).

Ideologi er et sentralt element også i denne totalitarismeteorien. Friedrich og Brzezinski definerer ideologier som handlingsrelaterte systemer av ideer om hvordan samfunnet skal forandres og reformeres. En *totalitær* ideologi er opptatt av å bryte ned den eksisterende orden og bygge opp en ny, og er derfor en trussel mot det etablerte (1966:88). Målet med denne ideologisk motiverte revolusjonen, er en ny verden basert på de ideologiske premissene, et Utopia. I kommunismens kjerne lå oppfatningen om at hele historien har vært preget av klassekamp, mens hos nasjonalsosialistene var troen på den germanske overlegenheten drivkraften. De totalitære ideologiene forklarer historiens og naturens gang. Friedrich og Brzezinski påpeker hvordan ideologiene søker å tilpasse virkeligheten til sine forestillinger (1966:103). I likhet med Arendt ser de altså på ideologi som et av hovedelementene innenfor en totalitær stat.

Innenfor det totalitære diktatur henger propaganda og ideologi sammen, og har som hovedmål å skremme massene til konformitet og lydighet. Denne sammenkoplingen er spesiell for totalitære regimer, i følge Friedrich og Brzezinski. Verken propaganda eller terror er i seg selv unike fenomener for totalitære samfunn, men det er den

spesielle dynamikken mellom de to elementene og den frykt og handlig de sammen genererer, som skiller den totalitære praksisen fra andre staters praksis. Forfatterne påpeker i sin gjennomgang at det var et skille mellom 'agitasjon' og 'propaganda' i Sovjetunionen. De imøtekommer dermed noe av den kritikken som har blitt rettet mot Arendt på dette punktet. Propagandaen var mer raffinert utformet, og hadde som mål å overbevise. Agitasjonen, på sin side, var mer direkte og skarp, og var rettet mot massene (1966:130-131). Den massive propagandaen fra myndighetenes side skaper usikkerhet blant massene og de mister evnen til å tenke selvstendig siden de ikke mottar informasjon fra andre kilder. Til slutt oppstår det et vakuum rundt lederen, og Friedrich og Brzezinski anser dette som svært viktig. Blir vakuemet for stort, vil det nemlig undergrave det totalitære system. Vakuemet består i at lederne ikke har kunnskap om hvordan massene tenker fordi det ikke finnes et organ for tilbakemelding. Dette kan tilslutt føre til at den sosiale orden innenfor regimet faller fra hverandre, og isolasjon og frykt blir resultatet. Den eneste måten totalitære regimer kan hamle opp med denne prosessen på er gjennom mer propaganda, mer tvang og mer terror (1966:136).

Innenfor totalitære regimer finnes det som forfatterne kaller "islands of separateness" (1966:280). Dette er grupper av befolkningen som ikke blir påvirket av den totalitære ideologi, og som i det stille handler etter sin egen overbevisning. Noen av disse gruppene finnes innenfor ulike kirkesamfunn eller akademiske, vitenskapelige kretser. Dette er et mindretall. Forfatterne beskriver det store flertallet som isolerte individer, massene. Disse massene lar seg overbevise og følger den totalitære bevegelsen. *"By being thus atomized, the people with many natural subdivisions becomes the 'mass', and the citizen is transformed into a mass man"* (Ibid.). De følger ukritisk partiets doktrine, og er ikke lenger deltakende borgere på lik linje med borgere i demokratiske stater. Dette synet er sammenfallende med Arendts oppfatning av de samfunnsforholdene som råder når totalitære bevegelser etableres.

Forfatterne vektlegger til slutt den sentraliserte kontrollen staten har over økonomi, kommunikasjon og våpen. Dette er ikke elementer som kun finnes innefor totalitære regimer, men de regnes her som en forutsetning for at staten skal kunne etablere den

grad av kontroll som er nødvendig innenfor et totalitært samfunn. Disse poengene skal ikke utdypes ytterligere her, bortsett fra at det skal poengteres at Friedrich og Brzezinski er de eneste av de teoretikerne som blir behandlet her, som nevner disse elementene som definerende trekk ved en totalitær stat. Det er grunn til å tro at de andre teoretikerne forutsetter disse elementene for fremveksten av totalitære samfunn, men at det har valgt å utelate dem fra selve definisjonen av det totalitære konsept. Dette fordi alle aktiviteter innenfor en totalitær stat er sentralstyrt.

Friedrich og Brzezinskis teori har svært mange paralleller med Hannah Arendts analyse. Selv om forfatterne beskriver det totalitære samfunnet som atomisert, altså at individene ikke lenger hadde faste grupperinger å identifisere seg med, så setter de ikke opp dette som et karakteristisk kjennetegn for alle totalitære stater, det er altså ikke en del av deres "totalitære syndrom". I sammenligningsmodellen som presenteres senere i kapitlet, settes derfor deres tilslutning til dette punktet i parentes. Friedrich og Brzezinskis analyse av totalitarisme er svært anerkjent, og er av mange blitt vurdert som mer anvendelig enn Hannah Arendts teori fordi de ikke er like kategoriske i sin vurdering av konseptets implikasjoner. De åpner i større grad enn Arendt for variasjon mellom stater som kalles totalitære, og deres konsept er dermed lettere å anvende på virkelighetens stater.

7.1.2 Franz Neumann: Det totalitære diktatur¹⁵

Franz Neumann analyserte flere regimer og regimetyper, deriblant det nazistisk Tyskland så tidlig som i 1942. Han ønsket også å analysere diktaturformer for å identifisere forskjellen mellom dem. I *The Democratic and Authoritarian state* (1957) tilbakeviser Neumann at det er noen distinksjon mellom diktator, tyrann og despot. Tyrann og despot har ingen presis mening, og det er dermed lite fruktbart å bruke disse betegnelsene (1957:235). I stedet setter Neumann opp tre andre undergrupper av diktatur, som har sin egen helt konkrete og unike referanse. Han skiller derfor mellom

---

¹⁵ Franz Neumann døde i 1954. Litteraturen jeg har brukt til hans teori er *The Democratic and The Authoritarian State*, redigert av Herbert Marcuse og utgitt post mortem i 1957.

ulike typer diktatur som gir en mer presis mening (1957:235-236). Diktaturtypene han skisserer opp er 1) enkelt diktatur, 2) cæsaristisk diktatur og 3) totalitært diktatur. Den første typen diktatur benytter seg for det meste av tradisjonelle former for undertrykkelse, for eksempel gjennom politiet, byråkratiet og lignende etablerte institusjoner. Den andre typen diktatur bygger på støtte fra massene, og er et spesielt personlig styresett. Det totalitære diktaturet kombinerer både undertrykkelse og støtte fra massene, og i tillegg dominerer de alle aspekter ved samfunnet.

Neumann setter opp fem essensielle faktorer for å beskrive det moderne totalitære diktatur (1957:245). En totalitær stat er en 1) *politistat* som helt har gått vekk fra å beskytte innbyggerne mot overgrep fra staten. I stedet søker staten å beskytte seg mot at befolkningen skal skade den. Dette gjøres ved hjelp av terror og et hemmelig politi. All maktdeling innenfor en liberal stat er erstattet av en 2) *sentralisert makt* innenfor et totalitært regime. Denne maktkonsentrasjonen kan variere, men poenget er at det ikke eksisterer maktdelingsprinsipper. Neumann påpeker at politistyring og sentralisering av makt også kan eksistere innenfor absolutte monarkier som ikke er totalitære, det som er særegent for totalitære regimer er det 3) *monopolistiske partiet*. Partiet har en nøkkelrolle innenfor totalitære stater, og har som oppgave å knytte sammen alle de autoritære elementene innenfor staten og samfunnet (1957:244). Partiet hviler på det Neumann beskriver som et ”sosiopsykologisk aspekt” nemlig massesamfunnet. I sin analyse av det nasjonalsosialistiske Tyskland i boken *Behemoth*, hevder Neumann at massene er grunnlaget, ikke en årsak til de totalitære regimene, og som en kontrast til klassene utgjør massene et klasseløst samfunn (1942:297). Regimet baserer seg på massene fordi de ønsker å opprettholde en demokratisk fasade. Han skriver: ”*Since modern totalitarian dictatorships arise, almost without exception, within and against democracies (...), the totalitarian clique has to assume the shape of a democratic movement and retain this facade even after it has come to power*” (1957:244). Neumann skriver at nazistene atomiserte og isolerte individene ved å ødelegge alle tradisjonelle grupper som befolkningen kunne identifisere seg med, for eksempel politiske partier og fagforeninger. Den demokratiske fasaden blir opprettet ved hjelp av massemobiliseringen og

politiseringen av massene. På denne måten gir regimet et inntrykk av at folkeviljen blir realisert.

Det er innenfor partiet at overgangen fra pluralistisk til 4) *totalitær sosial kontroll* finner sted. For å oppheve skillet mellom samfunn og stat, og opprettholde den totale kontrollen, har totalitære regimer utviklet noen spesielle teknikker: Lederprinsippet sikrer kontroll fra toppen, kontroll med sosiale grupperinger fører til at disse tjener staten, opprettelsen av et personlig lederskap med hierarkiske eliter som sørger for manipulering innenfra, atomisering og isolering av individer svekker de tradisjonelle sosiale nettverkene, og til slutt, kultur blir omformet til propaganda (1957:245).

Det siste kjennetegnet på totalitære stater er 5) *terroren*. Neumann hevder at totalitære regimer aldri vil kunne overleve uten volden, men påpeker samtidig at man ikke bare skal karakterisere totalitære regimer som stater preget av vold (1957:245). Det blir for lite nyansert. Terroren er både et middel og et mål i seg selv. Det er terroren som i stor grad opprettholder regimet, fordi den utsletter alle forsøk på opposisjon.

Det som skiller totalitære regimer fra andre regimetyper er, i følge Neumann, altså en *kvalitativ* forskjell i den politiske makten. Makt som gjennomsyrrer alle samfunnsnivåer helt ned til privatlivet, finnes ikke innenfor andre typer absolutistiske regimer (1957:245). Selv om Neumann påpeker at totalitære regimer er industrielle samfunn som har maksimert sine undertrykkende muligheter, utelukker han ikke at totalitære ”eksperiment” har funnet sted tidligere (Ibid.). Han nevner Sparta og Diocletians regimer som historiske eksempler på forsøk på å oppnå total kontroll over befolkningen. Likevel vurderer Neumann de totalitære regimene som vokste frem på 1900-tallet som historisk unike, fordi de i stor grad lyktes i å opprette total kontroll over stat og samfunn. Arendt hevder at det aldri før har vært forsøkt å opprette en slik grad av kontroll. Neumann påpeker derimot at grunnen til at totalitære regimer ikke har vokst frem tidligere, ikke er fordi ønsket om et slikt kontrollerende regime ikke har eksistert, men fordi man aldri har vært i besittelse av de teknologiske hjelpemidlene som muliggjør en slik kontroll. Totalitære regimer er dermed et

resultat av et gammelt ønske om kontroll og det moderne, teknologiske samfunn (Ibid. s. 246).

Franz Neumann bruker aldri begrepet ‘totalitarisme’ i sin analyse. Han er ute etter å redegjøre for kjennetegnene for en moderne diktaturform som han kaller for ”totalitært diktatur”. Jeg har derimot lagt den konseptanalytiske metoden til grunn, og forutsatt at dersom man vet hva som kjennetegner et totalitært regime, så vet man også hva som ligger i konseptet ‘totalitarisme’. Når Neumann har identifisert de elementene han mener kjennetegner en totalitær stat, så har han samtidig redegjort for hva han legger i konseptet ‘totalitarisme’. Det er ut i fra denne tolkningen av Neumann at jeg har vurdert hans kjennetegn på en totalitær stat som sammenlignbare med Hannah Arendt.

7.1.3 Juan Linz: Totalitære regimer

Juan Linz er i dag en svært anerkjent regimeanalytiker. Han skrev sin analyse av totalitære stater første gang i 1973-74, og den versjonen han presenterer i *Totalitarian and Authoritarian Regimes* fra 2000 er en oppdatert utgave av teorien. Den skiller seg dermed fra de andre totalitarismeteorierne, som er presentert her i oppgaven, ved at de er skrevet på 1950- og 1960-tallet som innlegg i den da pågående totalitarismedebatten. Linz har dermed hatt mulighet til å vurdere utviklingen av totalitarismekonseptet, og har derfor en annen historisk ballast enn de andre teoretikerne. De tre hovedelementene i Juan Linz’ totalitarismekonsept er *ideologi*, *parti* og *massemobilisering*. Styrken på disse kan variere, og på denne måten kan det oppstå forskjeller mellom totalitære regimer. En sterk svekkelse av disse elementene fører derimot til at systemet ikke lenger kan regnes som totalitært. Ut i fra disse tre elementene identifiserer han andre kjennetegn på totalitære regimer (2000:70):

- 1) Sterkt sentralisert makt, et monistisk maktsenter. Den organisasjonspluralismen som eksisterer får sin eksistensrett fra maktsenteret.

- 2) En overordnet ideologi som myndighetene manipulerer befolkningen gjennom, og som får de styrende til å fremstå som legitime.
- 3) Krav om deltagelse i, og en aktiv mobilisering til, politiske og kollektive sosiale oppgaver. Oppfyllelse av kravene fører til belønning kanalisert gjennom partiet. (Gjør at bevegelsen fremstår som demokratisk.)

Linz påpeker at disse kjennetegnene må eksistere samtidig for at et regime skal kunne karakteriseres som totalitært. Linz utelater, til forskjell fra de andre teoretikerne, terror fra sin gjennomgang av kjennetegnene på totalitære stater. Årsaken til dette blir behandlet i et senere avsnitt.

Ideologien er kilden til all legitimitet innenfor et totalitært system, og partiet søker å omforme samfunnet til å passe til ideologien. Partiet skal 'politisere' massene gjennom propaganda, tvang og utdanning (2000:91). Alle samfunnsorganisasjoner blir kontrollert av partiet, og partimedlemmene fyller alle viktige samfunnsfunksjoner. Linz påpeker at slike forhold også kan finne sted innenfor andre stater som ikke er totalitære, og at det er bare under helt spesielle forhold at et parti blir totalitært: *"Only when the party organization is superior or equal to the government can we speak of a totalitarian system"* (Ibid. s. 94).

Videre skriver Linz at det er mulig å dele inn totalitære regimer ved å vurdere hvilke elementer som er mest fremtredende innenfor systemet, for eksempel ideologi, parti, legitimitet, politisk utforming og grad av mobilisering (Ibid. s. 114). På grunnlag av dette kan de totalitære regimene deles inn i såkalte "power-centered" eller "party-centered" regimer, hvor den første typen har et dominerende lederprinsipp, og den andre typen er mer byråkratisk oppbygget. Han utdyper denne graderingen videre, med det formål å illustrere at det finnes store variasjoner mellom hva forskjellige totalitære regimer vektlegger i sin organisering. Det er ikke hensiktsmessig å forfølge denne graderingen videre her.

Linz' analyse er mer moderat enn de andre som er presentert her. Han erkjenner at totalitære regimer har mange av de målene som de andre forfatterne identifiserer, for eksempel opphevelsen av skillet mellom samfunn og stat og en omforming av menneskeheten. Han hevder likevel at dette aldri er mulig å gjennomføre (2000: 66-67). Denne tilbakeholdenheten kan være et resultat av etterkrigstidens historiske utvikling og erfaringer. De definerende kjennetegnene på et totalitært system man sitter igjen med etter Linz' gjennomgang er, som nevnt i innledningen av dette avsnittet, ideologi, parti, massebevegelse, og i tillegg, førerprinsippet.

7.2 Skjematisk fremstilling og sammenligning av teoriene

Tabell 7.1: Ulike teoretikeres kjennetegn på konseptet 'totalitært regime' med utgangspunkt i Hannah Arendt.

	Masse-samfunn	Propaganda og massemobilisering	Parti/Fører	Ideologi	Terror	Utopia	Historisk nytt
Arendt	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Neumann	Ja	Ja	Ja	Nei	Ja	Nei	Ja
Linz	Nei	Ja	Ja	Ja	Nei	Ja	Ja
Friedrich og Brzezinski	(Ja)	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja

Tabellen viser forskjellene og likhetene mellom de analysene av konseptet 'totalitarisme' som jeg har tatt for meg i oppgaven, og tar utgangspunkt i modell 1 fra kapittel 3. Forskjellen mellom modell 3.1 og tabell 7.1 er at det i tabellen er lagt til et element som kalles 'historisk nytt'. Årsaken til dette tillegget er at selv om ingen av teoretikerne nevner dette elementet som definerende for deres respektive totalitarismekonsept, så argumenterer likevel alle for at den sammenkoplingen av kjennetegn de presenterer utgjorde et historisk nytt fenomen. Jeg vurderer dette som en viktig likhet mellom teoriene, og dette synet utgjør selve hovedårsaken til at

totalitarismedebatten utviklet seg. Ut over dette er det forholdsvis lett å identifisere ulikheter mellom de forskjellige redegjørelsene med utgangspunkt i Hannah Arendts teori. Ikke alle teoretikerne har argumentert for hvorfor de vektlegger spesielle elementer, og det er derfor bare hos Linz det er mulig å identifisere en klar argumentasjonslinje i forhold til Arendt. Det ser, ut i fra tabellen, ut til at Friedrich og Brzezinski legger akkurat de samme kjennetegnene til grunn for sitt totalitarismekonsept som Arendt gjør for sitt. Dette er en sannhet med modifikasjoner, og disse modifikasjonene vil bli kommentert. I det følgende skal jeg utdype forskjellene der hvor forfatterne har klare begrunnelser for sine valg. På denne måten skal spørsmålet om hva som er de største avvikene mellom teoriene besvares.

7.2.1 Forskjeller

Et viktig formål med oppgaven er å identifisere og drøfte eventuelle forskjeller mellom de totalitarismeteoriene som er brukt i oppgaven og Hannah Arendts teori. De største forskjellene ligger i Linz' avvisning av terror som et definerende kjennetegn, Neumanns utelatelse av ideologi og i Linz', Friedrich og Brzezinskis relative utelatelse av massesamfunnshypotesen som definerende kjennetegn. Som tidligere nevnt er denne hypotesen forsøkt tilbakevist empirisk.

Terror

Linz ser ikke på terror som et definerende kjennetegn på 'totalitarisme'. Han skriver i *Totalitarian and Authoritarian Regimes* at selv om totalitære regimer har bidratt til noen av de største bruddene på menneskerettigheter i det 20. århundre, så er ikke slike handlinger unike for disse regimene. Også andre ikke-demokratiske regimer har utøvet vold mot befolkningen, samtidig som noen totalitære regimer har unnlatt å gjøre dette (2000:25). Linz nevner Cuba som eksempel på en totalitær stat som ikke har utbredt bruk av terror. Linz oppsummerer sitt poeng på følgende måte: "(...) *while terror acquired a unique importance in totalitarian systems, many of its manifestations are not absent in regimes that lack many of the characteristics used by most authors to characterize totalitarianism (...)*" (Ibid. s. 101). På dette grunnlaget utelukker Linz terror fra sitt totalitarismekonsept.

Linz påpeker at det finnes spesielle kjennetegn på den terroren som har oppstått innenfor totalitære regimer, i forhold til terroren som eksisterer i andre ikke-demokratiske regimer. Det er derfor ikke terror i seg selv som er unikt for totalitære regimer, men *typen* terroren slik han ser det. Noen av de kjennetegnene Linz påpeker som karakteristiske for totalitær terror, er at den kan vende seg innover, for eksempel mot elitene, at den er rettet mot sosialt uønskede kategorier av mennesker, at den utvider seg til også å omfatte familien til den som er anklaget for en forbrytelse og at den fortsetter og vokser etter at regimet er konsolidert (Ibid. s. 102). Linz påpeker samtidig at det som gjør at totalitær terror når den eksisterer, skiller seg fra andre staters terror, er at den har sin legitimitet fra den statlige ideologien (Ibid. s. 108). Et annet element ved terroren innenfor totalitære system er at den øker og blir mer institusjonalisert og byråkratisert etter at regimet er konsolidert (Ibid. s. 111). Dette er sammenfallende med Arendts analyse av terror, og illustrerer at i noen tilfeller er terror et mål i seg selv. Det kan altså, i følge Linz, eksistere totalitære regimer uten terror, og ikke-totalitære regimer med terror. Arendt utelukker ikke at terror kan eksistere innenfor regimer som ikke kan karakteriseres som totalitære, men for henne forutsetter bruken konseptet 'totalitarisme' eksistensen av terror innenfor et regime.

Massesamfunn

Juan Linz er også uenig med Hannah Arendt angående et annet punkt som er viktig innenfor hennes totalitarismeteor, nemlig at etableringen av et totalitært system forutsetter et oppløst samfunn med atomiserte individer. Linz hevder at det ikke er nødvendig at alle de etablerte sosiale relasjonene er oppløst og at individet søker nye grupper å identifisere seg med innenfor det totalitære system. Han mener at det ikke rådet slike forhold i Tyskland da den totalitære bevegelsen vokste frem der. Tvert i mot. I følge Linz var svært mange av menneskene som ble med i nazibevegelsen aktive medlemmer i det sivile samfunn (2000:18). Noe av nazistenes suksess bunnet i at de klarte å integrere disse gruppene i sin bevegelse. Linz ser dermed på massesamfunnet som et feilaktig alternativ til klassesamfunnet (Ibid.). Tesen om massesamfunnet kan derimot hjelpe å forklare totalitarismens suksess etter at slike regimer er konsolidert. Da oppløses nemlig det sivile samfunn, de organisasjonene

som er blitt integrert i de totalitære bevegelsene mister sin frihet og partiet tar over styringen. Kontrollen opprettes og opprettholdes av partiet gjennom massemobilisering og manipulering. Som tidligere nevnt, er masseteoriens relevans i forhold til Tyskland et kontroversielt punkt innenfor totalitarismeteorien. Igjen kan en av årsakene til at Linz utelater dette være at han reviderte sin teori, og at nyere empiri tilbakeviser den antatte oppløsningen av sosiale grupperinger i Tyskland i mellomkrigstiden, jfr. oppgavens avsnitt 6.2.4.

Friedrich og Brzezinski setter, som tidligere nevnt, heller ikke opp 'massesamfunn' som et definerende kjennetegn på totalitære regimer, men likevel behandler de temaet, og deres konklusjoner er i stor grad sammenfallende med Arendts. De beskriver individene innenfor totalitære samfunn som atomisert og isolert. Likevel utelates dette punktet fra deres "pattern of interrelated traits". Årsaken til denne utelatelsen er vanskelig å identifisere, men en mulig grunn er at slike forhold blir sett på som selvsagt for at propagandaen skal kunne være effektiv overfor befolkningen. En annen årsak kan være at dette ikke er en absolutt forutsetning, og at de dermed åpner for et hendelsesforløp som det i Sovjetunionen, hvor myndighetene selv aktivt stod for oppløsningen av samfunnsgrupperinger. Samtidig påpeker de altså at det eksisterer grupperinger innenfor totalitære samfunn som driver aktiv motstand, og som ikke lar seg påvirke av den totalitære ideologi. Arendt åpner ikke for noen form for motstand eller opposisjon. All slik virksomhet er helt utslettet innenfor hennes oppfatning av det totalitære samfunn. Selv om Friedrich og Brzezinski ikke har satt dette elementet opp som en del av sitt totalitarismekonsept, har jeg likevel valgt å inkludere dette i modellen, da forfatterne behandler temaet i sin analyse, og nevner det som et særegent kjennetegn for et samfunn hvor totalitære bevegelser kan vokse frem (1966:280).

Ideologi og Utopia

Franz Neumann nevner, i sin redegjørelse om totalitære diktatur, ingenting om betydningen av en statlig ideologi innenfor slike totalitære system. Dette kan tolkes dit hen at han ikke ser det som en nødvendighet for at et totalitært system skal kunne

utvikle seg, eller at det er et kjennetegn totalitære samfunn deler med andre typer samfunn, og at det derfor ikke er unikt for totalitarisme. I boken *Behemoth* (1942) gir Neumann en grundig analyse av Tyskland som totalitært diktatur, men uten at han eksplisitt nevner hvilke kjennetegn han legger til grunn for å kalle en stat 'totalitær'. Han skriver om den nazistiske ideologien, og nevner antisemittisme og rasisme som viktige elementer som nazistene benyttet seg av i sin propaganda (1942:107). Han beskriver videre rasismen som et "ideologisk våpen", men han fremsetter aldri nødvendigheten av en helhetlig ideologi som et definerende kjennetegn og nødvendig mobiliseringsselement innenfor en ideell totalitær stat. Neumann gir heller ikke en definisjon av ideologi, men bruker ofte begrepet "doktrine".

Som en følge av at ideologi ikke er et definerende kjennetegn på totalitarisme hos Neumann, legger han heller ikke vekt på målet med totalitære samfunn og den drivkraften dette genererer innenfor den totalitære bevegelse, nemlig et samfunn hvor ideologiens premisser er realisert til fulle, det som her kalles for Utopia. Selv om Neumann, gjennom sin analyse av det nasjonalsosialistiske Tyskland under krigen, nevner Hitlers territoriale ekspansjonisme som et forsøk på å skaffe områder til sitt raserene tredje rike, så setter han ikke frem en generell teori hvor slik ekspansjonisme og forsøk på å nå et ideologisk definert mål som et overordnet kjennetegn på totalitære regimer.

Uavhengig av årsaken til at han ikke ser på ideologi med utopisk mål som et definerende trekk ved totalitære diktatur, så medfører denne utelatelsen at hans teori avviker sterkt fra andre analyser av totalitarisme. De andre teoretikerne ser på ideologi som svært essensielt for at det totalitære konsept skal kunne realiseres innenfor et politisk system. De andre forfatterne inkluderer ideologi på samme måte, og av samme grunn som Hannah Arendt, nemlig for å forklare hvordan de styrende kunne samle så mange mennesker om et spesifikt mål. Det kan hevdes at det er en svakhet ved Neumanns redegjørelse for totalitære stater at han legger vekt på massemobiliseringen av befolkningen uten at han forsøker å klargjøre hva som kan ligge i kjernen av en slik mobilisering.

7.2.2 Likheter

Med likheter menes her de elementene som alle teoretikerne i min sammenligning inkluderer i sin analyse av konseptet. Det er verdt å legge merke til at disse definerende kjennetegnene, propaganda, parti og fører, er konkrete og direkte observerbare elementer. I tillegg til disse sammenfallende elementene, velger jeg her også å nevne at alle forfatterne påpeker opphevelsen av skillet mellom samfunn og stat, og alle er også av den oppfatningen av at konseptet representerer noe historisk unikt.

Propaganda og massemobilisering

I likhet med Arendt ser Neumann, Linz, Friedrich og Brzezinski en utstrakt bruk av propaganda som et kjennetegn på en totalitær stat. Selv om Neumann ikke vektlegger betydningen av en konkret statlig ideologi, påpeker han at myndighetene innenfor totalitære system søker å påvirke befolkningens holdninger og handlinger på en bestemt måte. Propagandaen skal erstatte den frie tankevirksomhet og gjøre myndighetenes ønsker og mål til befolkningens ønsker og mål. Som en følge av dette får dermed statens handlinger et skinn av legitimitet fordi de ser ut til å følge folkeviljen. Propagandaen forhindrer fremveksten av opposisjonsgrupperinger fordi den er med på å utslette alle andre tankeretninger slik at det budskapet myndighetene ønsker å formidle, blir stående uten konkurranse.

Friedrich og Brzezinski er spesielt opptatt av propagandaens rolle innenfor totalitære regimer. De nevner spesifikt det statlige monopolet på massekommunikasjon som et definerende kjennetegn på totalitarisme. Dette monopolet betyr at myndigheter innenfor slike system kan nå frem til et stort antall mennesker med ensidig informasjon. Denne informasjonen skal temme opposisjonsstrømninger. De skriver: *"For without the possibility of communicating a great deal of information that is beyond the reach of the immediate community, even the causal participation in policy determination which the citizen of the modern state is called upon to perform would be impossible"* (1966:130). Propaganda er derimot ikke noe som bare finner sted innenfor totalitære regimer, men også i mange andre typer høyt utviklede samfunn.

Det som skiller totalitær propaganda fra annen statlig propaganda, er at det er ensidig til fordel for det totalitære partiet og dets leder.

Gjennom propagandaen blir befolkningen mobilisert til støtte for regimet, og dette gjør at myndighetene fremstår som legitime. De styrer etter 'folkets vilje'. Problemet er bare at innenfor totalitære samfunn blir folket fortalt hva som bør være deres vilje gjennom det statlig styrte propagandaapparatet. Selv om Linz ikke mener at det eksisterer et oppløst, klasseløst samfunn, det som her også er blitt kalt et 'massesamfunn', så påpeker han at befolkningen blir samlet bak den statlige ideologien. Han skriver: *"This mobilizational aspect is central to totalitarian systems and absent in many, if not most, other nondemocratic systems"* (2000:73). Massemobilisering er et synlig og nødvendig element innenfor totalitære regimer. Massemobiliseringen gir myndighetene kontroll og mulighet til å påvirke alle deler av samfunnslivet. I likhet med 'massesamfunnet' utpeker ikke Friedrich og Brzezinski 'massemobilisering' som et definerende kjennetegn på totalitære samfunn. Jeg vurderer det som underforstått at de mener at en slik mobilisering er nødvendig, fordi de vektlegger den utstrakte bruken av propaganda og massenes isolasjon.

Parti/Fører

Alle teoretikerne forutsetter også eksistensen av ett parti med en enerådende leder på toppen. Dette er direkte observerbare og udiskutable enheter, og er derfor lette å enes om. Neumann hevder at det er eksistensen av et monolittisk parti som først og fremst skiller totalitære regimer fra for eksempel absolutte monarki (1957:244). Partiet skal bringe myndighetenes budskap ut til massene, og partiet spiller derfor en viktig rolle i etableringen av den totale kontrollen over alle samfunnsnivåer. Linz understreker betydningen av det totalitære partiet på følgende måte: *"The theoretical model of the totalitarian party has been widely imitated, but only under very special circumstances can we say that a single party is a totalitarian party"* (2000:79). Det som skiller et virkelig totalitært parti fra andre parti innenfor ettpartistater, er at det er overordnet statsmakten.

Lederprinsippet er i likhet med partiet et udiskutabelt og observerbart element innenfor totalitære regimer. Alle teoretikerne som er presentert i oppgaven identifiserer slike dominerende ledere. Friedrich og Brzezinski skriver: "(...) *[T]he totalitarian dictator is both ruler and high priest. He interprets authoritatively the doctrines upon which the movement rests*" (1966:33). Lederen tolker ideologien, og all beslutningsmakt ligger helt og holdent hos lederen. Ingen av forfatterne som har hentet empiri fra Hitler-Tyskland og Sovjetunionen under Stalin har gått dypt inn i diskusjonen av betydningen av disse ledernes personligheter. Dette er heller ikke særlig vesentlig for totalitarismekonseptet i seg selv. Det er heller eksistensen av en leder og hans maktutøvelse som er sentralt, og ikke personlige trekk ved lederne.

Utslettelse av skillet mellom samfunn og stat

Utslettelsen av skillet mellom samfunn og stat er ikke et kjennetegn som noen av teoretikerne setter frem som definerende for totalitarisme, men alle nevner det i sine analyser og det er derfor også inkludert her. Neumann skriver for eksempel "*What distinguishes it [totalitarianism] from absolutism is (...) the destruction of the line between state and society by the device of the monopolistic party*" (1957:245). Myndighetene søker å kontrollere både private og offentlige aktiviteter, og det er dermed ikke noe som ikke angår dem som styrer. Selv folks tanker skal kontrolleres. Ingenting er utenfor statens kontroll. Denne opphevelsen av skillet mellom samfunn og stat oppnås ved at partiet styrer alle samfunnsorganisasjoner gjennom den totalitære bevegelse. Som tidligere nevnt er Linz mer moderat på dette området. Han erkjenner at en slik opphevelse er et mål for totalitære ledere, men han hevder samtidig at dette aldri er blitt gjennomført innenfor noe statssystem. Linz påpeker videre at en slik symbiose av samfunn og stat skiller totalitære regimer fra andre typer ikke-demokratiske regimer og spesielt fra demokratiske system. Utslettelsen av dette skillet er vanskelig å oppnå, og det vil derfor, i de fleste tilfeller, fortsatt eksistere en spenning mellom stat og samfunn (2000:66). Poenget er likevel at alle teoretikerne ser det som et mål for totalitære regimer å underordne alle samfunnsaktiviteter under sentralmakten.

Et historisk nytt fenomen

Årsaken til at det i det hele tatt ble aktuelt å innføre 'totalitarisme' som konsept innenfor regimeteori er nettopp det faktum at mange vurderte det som unikt i historisk sammenheng, og de ønsket å undersøke hva dette nye fenomenet bestod av og hvilke følger det hadde for de samfunn hvor det vokste frem. Den allmenne oppfatningen var at dette bare kunne skje innenfor et moderne og industrialisert samfunn. *"A fully developed totalitarian dictatorship is the form an industrial society may adopt if it should become necessary to maximize its repressive elements and eliminate its liberal ones"* (Neumann 1957:246). Friedrich og Brzezinski påpeker spesielt at årsaken til at det aldri tidligere har utviklet seg totalitære systemer, er at det ikke har eksistert teknologiske forutsetninger for total dominans tidligere. Dette gjaldt spesielt forutsetningene for massekommunikasjon som har gjort det mulig å spre ideologien på en overbevisende måte. Utbredelsen av ideologien gjorde det mulig å oppnå total kontroll over alle livets sfærer hos hele befolkningen, noe som aldri før hadde blitt gjennomført. Friedrich og Brzezinski argumenterer for sin holding om at konseptet er historisk unikt på følgende måte: *"What really is the specific difference, the innovation of totalitarian regimes, is the organization and methods developed and employed with the aid of modern technical devices in an effort to resuscitate such total control in the service of an ideologically motivated movement, dedicated to the total destruction and reconstruction of a mass society"* (1966:17). Det nye er altså ikke ønsket om å oppnå total kontroll, men at det faktisk i stor grad lot seg gjennomføre fordi man hadde organisatoriske og teknologiske hjelpemidler til rådighet. De totalitære regimene hadde mål som aldri før noen stater hadde satt seg, og de samfunnsmessige forutsetningene lå til rette for at målene kunne bli nådd.

7.3 Hvilke følger har forskjellene mellom teoriene?

Et viktig spørsmål som melder seg etter at forskjellene og likhetene mellom teoriene er identifisert og drøftet, er om forskjellene er så avgjørende at de i realiteten dekker forskjellige fenomen. Formålet med konseptanalyse er jo som nevnt at man skal avklare hvilke forhold i virkeligheten konseptet dekker. Når det er uenighet om dette

blir dermed begrepsbruken uklar, og fruktbarheten ved konseptet blir svekket eller faller helt bort. Konklusjonen jeg vil trekke nå er at avvikene jeg har identifisert mellom teoriene er så avgjørende og likhetene så konkrete og opplagte at konseptet slik det fremstår i dag er uklart og vagt. Dette kan igjen føre til at forskjellige stater kan får merkelappen 'totalitær' avhengig av hvilke teori man legger til grunn. Følgen av dette igjen er inkonsistens mellom bruken av betegnelsen, og dette kan i sin ytterste konsekvens føre til uklarhet. En utfordring er derfor å gjøre konseptet mer konkret og bringe det over på et empirisk, anvendbart plan.

7.4 Avslutning

Formålet med dette kapittelet har vært å presentere andre totalitarismeteorier som eksisterer ved siden av Arendts teori. Jeg har hatt en komparativ tilnærming hvor teoriene er blitt sammenlignet i forhold til de elementene Arendt ser på som definerende for totalitære regimer. Det viser seg at forfatterens motivasjon for å analysere 'totalitarisme' i stor grad er sammenfallende, nemlig ønsket om å vurdere hvilke elementer som inngår i konseptet for å klargjøre begrepsbruken og samtidig vise hvorfor konseptet skiller seg fra andre ikke-demokratiske regimebenevnelser. Teoriene har mange likheter, men skiller seg også fra hverandre på viktige punkter. Følgen av disse forskjellene er at de forholdene i virkeligheten som konseptet refererer til kan variere. Dette fører igjen til en inkonsistent begrepsbruk, som igjen har følger for begrepets fruktbarhet.

8. Forsøk på operasjonalisering

Oppgavens hovedvekt ligger på en teoretisk tilnærming til konseptet 'totalitarisme', hvor målet er å identifisere definerende kjennetegn på regimebetegnelsen. Uenighetene rundt disse kjennetegnene gjør det vanskelig å avgjøre hvilke samfunn som med rette faller innenfor kategorien. Likeledes er det vanskelig å skille samfunn med større eller mindre grad av disse kjennetegnene. Problemet er altså å måle hvilke regimer i den virkelige verden som dekkes av det teoretisk definerte konseptet. For å bevare konseptets aktualitet, og for å forsøke å gjøre det til en fruktbar betegnelse på regimer, er det nødvendig å kunne operasjonalisere konseptet.

Operasjonaliserte definisjoner er målbare definisjoner. Det vil si at de kjennetegnene som utgjør den teoretiske definisjonen, er gjort målbare i den virkelige verden (Hellevik 1999:51). På denne måten vil det være mulig å avgjøre om et samfunn er totalitært eller ikke, og dermed bringe et teoretisk konsept ned på et empirisk plan. I dette kapitlet tar jeg utgangspunkt i Giovanni Sartoris forslag til operasjonalisering av 'totalitarisme', slik han redegjør for prosessen i *The Theory of Democracy Revisited* (1987) og i *Parties and Party Systems* (1976). Formålet er å vise at den teoretiske debatten må overføres på det empiriske plan, for at konseptets gyldighetsområde skal kunne klargjøres og dermed bli mer anvendbart og forståelig. Samtidig blir hans tilnærming forsøkt overført på Hannah Arendts totalitarismeteor, for å klargjøre hvordan den kan undersøkes empirisk.

8.1 Hvordan operasjonalisere 'totalitarisme'?

Sartori ser flere problemer med den teoretiske tilnærmingen til konseptet slik den fremstår hos blant andre Arendt og Friedrich. Som tidligere nevnt, kan deres definisjon karakteriseres som *vesensdefinisjoner*, hvor de redegjør for spesifikke kjennetegn ved 'totalitarisme'. Sartori vurderer denne måten å definere konseptet på som en slags medisinsk tilnærming som identifiserer en rekke symptomer som sammen gir en diagnose, 'totalitarisme' (1987:195). Som nevnt kaller Friedrich og

Brzezinski sitt totalitarismekonsept for et 'syndrom'. Denne tilnærmingen dekker dermed over vanskelighetene med å identifisere hva som egentlig ligger i konseptet. Han påpeker at de fleste kjennetegnene som totalitarismeteorikere har identifisert som definerende kjennetegn, i større eller mindre grad også finnes innenfor andre ikke-demokratiske systemer. Dette gjør at man står overfor et problem med å klargjøre hvilke regimer som er totalitære, og hvilke som ikke er det.

En rekapitulasjon til kapittel 5, viser at det som ble fremhevet som kvalitativt forskjellig mellom totalitære samfunn og andre ikke-demokratiske regimekategorier, i den sene mellomkrigstid og tidlige etterkrigstid, var den altomfattende kontrollen totalitære regimer har. Denne kontrollen førte til en utslettelse av skillet mellom samfunn og stat. Sartori fremhever denne altomfattende kontrollen som kjernen i den semantiske betydningen av begrepet 'totalitarisme' (1987:198). Det er denne totale politiseringen av samfunnet som formidles når betegnelsen 'totalitær' brukes, og det er dette som skiller totalitære samfunn fra tidligere tiders tyrannier, og fra absolutistiske og autoritære regimer. Utover dette trenger man ikke å identifisere ytterligere definerende kjennetegn, men snarere *metoder* for å oppnå en slik kontroll.

8.1.1 Polmodellen

For å kunne gjøre konseptet og de elementene det innebærer empirisk overførbart, må kjennetegnene gjøres målbare. Sartori setter opp 'totalitarisme' som en *idealtipe*. Det vil si en kategori som aldri vil bli etablert empirisk, men som regimer i større eller mindre grad vil befinne seg i nærheten av. Denne idealtypen utgjør en ende av en skala eller et kontinuum mellom regimer. 'Totalitarisme' blir satt opp i den ene enden av skalaen, og i den andre enden står demokratiet, som den diametrale motsetning. For å plasseres på skalaen identifiseres ulike kjennetegn på regimer, og disse graderes i forhold til intensitet. Ut i fra en slik tankegang definerer Sartori 'totalitarisme' som en regimetype hvor alle kjennetegnene på undertrykkelse er på sitt mest intense nivå (1987:200). Innenfor totalitære regimer kan man derfor si at terroren genererer størst mulig grad av frykt, absolutt alle handlinger er dedusert fra en overordnet ideologi, og regimene har den mest ekstreme formen for

ettpartidominans. Disse elementene er dermed ikke bare forbeholdt totalitære samfunn, men kan også forekomme innenfor andre undertrykkende regimeformer. Det er med andre ord ikke eksistensen av kjennetegnene som er unik for totalitære stater. De realiseres, derimot, i størst mulig grad innenfor totalitære regimer. At 'totalitarisme' er en idealtipe indikerer samtidig at ingen stater er hundre prosent totalitære, det vil si, at ingen stater har maksimal intensitet på alle de undertrykkende kjennetegnene samtidig.

Ut i fra en slik tankegang kan Arendts teori operasjonaliseres ved at et regime vurderes som mer eller mindre totalitært avhengig av hvilken intensitet de har av de ulike kjennetegnene hvis disse gjøres om til målbare skalaer. For eksempel, total vs. ingen terror, fullendet ideologisk fundert politikk vs. ikke ideologisk fundert politikk, enerådende parti vs. flerpartisystem, osv. På denne måten måles 'totalitarisme' ut i fra en motsats som ikke er totalitær. Stater kan plasseres mellom polene, og disse regnes vanligvis som autoritære system av forskjellig grad. Det er derimot et poeng hos Sartori å løsrive hele totalitarismekonseptet fra vesensdefinisjoner, slik som det blant annet fremstår hos Arendt. I hvilken grad det er en absolutt motsetning mellom en operasjonalisering slik Sartori argumenterer for, og en eventuell lignende operasjonalisering av Arendt teori, er et skjønnsspørsmål. Poenget er at Sartoris fremgangsmåte gjør det mulig for slike definisjoner å få empirisk validitet.

8.1.2 Eksempel på operasjonalisering: Det totalitære partiet

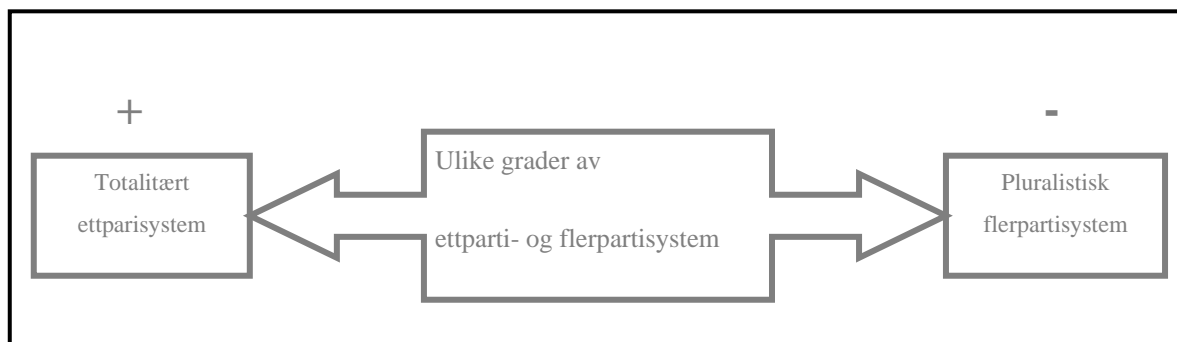
Det er altså ved å etablere en skala eller et kontinuum hvor en ekstremitet står i kontrast til en annen, det vil si en idealtipe som motsetning til en annen, at det er mulig å måle grad av realisert intensitet av bestemte kjennetegn ¹⁶. Et element som er brukt for å kategorisere stater, er partisystemets karakter. Arendt behandler også partisystemet, det vil si det totalitære, enerådende parti, som et karakteristisk

---

¹⁶ Det er her unngått å bruke metodeterminologi, men "realisert intensitet av kjennetegn" betyr det samme som "verdi på variabel", hvor intensiteten er verdien, og kjennetegnet variabelen.

kjennetegn på totalitære samfunn. Sartori gir eksempel på hvordan partisystemet kan måles for å avgjøre i hvilken grad et regime er totalitært.

Sartori (1976) setter opp ettpartisystemet som kontrast til flerpartisystemet på partikontinuumet. Den mest ekstreme ettpartivarianten er det totalitære partiet. Slik Sartori setter opp partiskalaen kan den illustreres på følgende måte:

Modell 7.1: Operasjonalisering av partiskalaen, ytterpunktene er idealtyper.

Plusstegnet illustrerer høy intensitet, altså det som her regnes som den mest undertrykkende partivarianten. Den høyeste intensiteten har det totalitære ettpartisystemet. Minustegnet angir lav intensitet av undertrykkelse, nærmere demokratiet.

De ulike ettpartisystemene Sartori setter opp er i tillegg til det totalitære parti, autoritært parti og pragmatisk parti (1976:222)¹⁷. Ettpartisystem kan i større eller mindre grad være undertrykkende, intolerante og altomfattende, og på denne måten kan de variere sterkt. De tre formene for ettpartisystem er satt opp etter gradvis mindre bruk av undertrykkelse. Dette innebærer at totalitære partier er mest undertrykkende og pragmatiske partier ikke er undertrykkende. Autoritære partier dekker hele spekteret mellom (Ibid.).

Totalitære partier skiller seg fra autoritære partier gjennom at de helt og holdent baserer seg på en ideologi og ved at de påvirker alle samfunnets sfærer. Det kan her

---

¹⁷ Med 'pragmatisk parti' menes her et parti som ikke baserer seg på en ideologi, men har en pragmatisk og tilpassningsdyktig politikk (Sartori 1976:223).

være fruktbart å forholde seg til Arendts beskrivelse av det totalitære parti og dets praksis. Noen av de trekkene ved totalitære partier som hun fremhever er at de har en enerådende fører på toppen, at partiet står over og styrer alle statsorganer og at det omfatter hele samfunnet. Disse kjennetegnene kan igjen graderes i forhold til intensitet, og dermed kan det avgjøres om et parti er mer totalitært enn et annet. Intensiteten kan måles i forhold til i hvor stor grad partiet er underlagt føreren, hvor mye autonomi statsorganene har og i hvor stor grad partiet er tilstede i det sivile samfunn. Ingen partier vil kunne ha høyest mulig intensitet på alle kjennetegnene.

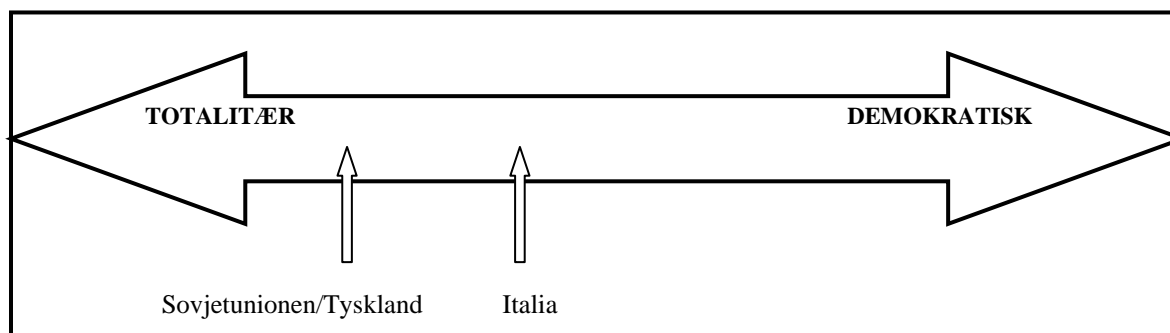
NSDAP og bolsjevikpartiet i Sovjetunionene befinner seg nært den totalitære enden av skalaen. Begge partiene var overordnet satssystemet, og hadde total autonomi. De gikk i tillegg ut over den politiske sfæren, og utøvde innflytelse også over befolkningens privatliv. Mussolinis fascistiske parti var derimot underlagt staten, og selv om det var det eneste lovlige partiet, var det ikke like sterkt som det tyske og det sovjetiske partiet. Italia har dermed en lavere intensitet på partiskalaen, og befinner seg ikke like nært den totalitære idealtypen som de to andre partiene gjør. Et tilsvarende funn vil bli gjort dersom man skulle plassere de tre regimene i forhold til hverandre på en terrorskala, med total terror i den ene enden og ikke-eksisterende terror i den andre. Her ville Tyskland og Sovjetunionen i forskjellige perioder hatt svært høy intensitet på skalaen. For eksempel ville Sovjetunionen hatt en svært høy verdi på skalaen under Den Store Terroren i årene 1937-1938. Italia ville hatt betydelig lavere verdi på terrorskalaen gjennom hele 1930- og 1940-tallet. Som tidligere nevnt var det fraværet av vedvarende terror som blant annet gjorde at Arendt ikke så på mellomkrigstidens Italia som totalitært. En annen grunn til dette, var at regimet ikke hadde en overordnet ideologi. Skulle Italia blitt plassert på en skala som målte intensiteten av ideologisk fundert politikk, ville regimet plassert seg nær enden av skalaen med ikke ideologisk fundert politikk¹⁸. Tyskland og Sovjetunionen ville derimot befunnet seg svært nært den andre enden av skalaen. På denne måten kan regimer plasseres i forhold til hverandre på en totalitær-demokratisk skala, ut i fra

---

¹⁸ Disse poengene er hentet fra avsnitt 5.1. "Totalitarisme i Italia".

intensiteten av forskjellige kjennetegn. Regimene kunne derfor ha blitt satt opp som følger:

Modell 7.2: Plassering eksempler i forhold til idealtyper. Eksempelene er fra mellomkrigstiden og andre verdenskrig.

Dette er et forsøk på å visualisere hvordan regimer kan plasseres i forhold til hverandre i en slik polmodell som Sartori ser for seg, og har ikke empirisk belegg. En slik plassering vil aldri kunne bli presis, og bare angi hvordan regimer er i forhold til hverandre, etter at intensiteten de har på undertrykkende kjennetegn er målt. Italia på 1930- og 1940-tallet kan derfor heller karakteriseres som en autoritær stat. Arendt skriver "(...) Mussolini, who was so fond of the term 'totalitarian state', did not attempt to establish a full-fledged totalitarian regime and contented himself with dictatorship and one-party rule" (1951 [1976]:309).

8.1.3 Behovet for operasjonalisering

Fordelen Sartori ser ved en slik målbar tilnærming til konseptet, er at det distanserer seg fra debatten rundt hvilke kjennetegn som skal være definerende. Som vist tidligere, er det ingen overordnet enighet om hvilke kjennetegn som er spesielt knyttet til regimekategorien 'totalitær', og bruken er dermed inkonsistent og uklar. Med en slik polarisert tilnærming løsrives konseptet fra denne debatten, og det er ikke lenger vesentlig hvilke kjennetegn som kan tilskrives konseptet (1987:201). Det handler heller om i hvilken grad, eller på hvilket intensitetsnivå undertrykkende kjennetegn er realisert. På denne måten bevares også konseptets aktualitet fordi det ikke lenger begrenses av en definerende debatt om spesifikke kjennetegn. Sartori forsvarer en slik tilnærming slik: "(...) it is time that unless the definition of

totalitarianism is made more precise, we shall know less and less to which systems it applies” (Ibid. s. 196).

Sartori tar avstand fra kritikken som hevder at konseptet er en del av den kalde krigens retorikk, samt kun anvendbar på en bestemt historisk epoke (1987:195-196). Gjennom sin diskusjon rundt operasjonaliseringen av konseptet, hevder han at en slik empirisk tilnærming hvor spesifikke kjennetegn måles i forhold til hverandre er nyttig for å aktualisere bruken av konseptet, og dermed er det ikke knyttet opp mot en spesiell historisk epoke. Han ser altså på 'totalitarisme' som et aktuelt og brukbart begrep.

Et ankepunkt mot Sartori er at samtidig som han argumenterer for en løsriving fra debatten rundt definerende kjennetegn, så hevder han at regimer skal sammenlignes i forhold til realisert intensitet av undertrykkende kjennetegn. Hvilke kjennetegn han forutsetter, nevner han ikke. Eksemplene på kjennetegn nevnt over har derfor, med unntak av hovedeksempelet om det totalitære parti, blitt hentet fra Hannah Arendts analyse. Et annet problem ved en slik tilnærming er vanskeligheten ved å gradere intensiteten. Hvordan man avgjør hva som er hundre prosent av, for eksempel terror, forklares ikke. Det vil i tillegg være vanskelig å avgjøre hvor skillet mellom 'totalitær' og 'ikke-totalitær' går. Hvor høy intensitet er nødvendig for at et samfunn skal kunne kalles 'totalitært', og hvordan måles intensiteten? Dette går ikke Sartori inn på, og han fullfører dermed ikke helt det prosjektet han begir seg ut på, nemlig å gjøre 'totalitarisme' målbart. Behovet for en klar operasjonalisering blir dermed stående.

8.2 Operasjonaliseringens betydning for totalitarismedebatten

Tanken med å introdusere Sartoris operasjonaliseringstilnærming er å vise hvordan det er forsøkt å lage en praktisk anvendelse av begrepet, og dermed imøtekomme noe av kritikken som har vært rettet mot konseptet generelt. Oppgavens hovedmål var å identifisere forsøk på å etablere 'totalitarisme' som et definert og avgrenset konsept, med spesifikke kjennetegn knyttet til seg. Dette kapitlet er blitt inkludert for å vise en

annen tilnærming til konseptet som prøver å vise hvordan de kjennetegn begrepet identifiserer, kan etterprøves empirisk, og som sikter mot å gjøre betegnelsen anvendbar som et målbart og presist fenomen. Slik jeg ser det er det et fruktbart innslag i en debatt som til dels har strandet som en følge av uenighet rundt spesifikke kjennetegn. Denne tilnærmingen gjør imidlertid ikke de teoretiske bidragene overflødige.

Sartori poengterte at det eneste han la i konseptet 'totalitarisme' var at det henviste til regimer som ikke lenger har et skille mellom statens og samfunnets interesser, men ser på disse som sammenfallende. Det er også et poeng Arendt fremhever, og det er ikke dermed en motsetning mellom Arendt vesensdefinisjon og Sartoris empiriske tilnærming. Jeg ser det heller slik at Arendts teori, og lignende teorier, legger grunnlaget for en slik tilnærming som Sartori presenterer. Disse teoriene bidrar til å klargjøre hvilke undertrykkende element regimeene skal vurderes ut i fra, altså hvilke kjennetegn som skal skaleres og måles intensiteten av. Slik sett er Sartoris analyse en videreføring av Arendt, Friedrich, Brzezinski, Neumann og Linz' vesensdefinisjoner, og den er med på å aktualisere bruken av konseptet.

9. Konseptet i perspektiv

Oppgavens formål har vært gjennom presentasjon av forskjellige teorier, å identifisere elementer som er blitt sett på som kjennetegn for totalitære stater. Hovedvekten er på Hannah Arendts totalitarismeteorier slik hun presenterer den i *The Origins of Totalitarianism*. Fremgangsmåten er en konseptanalytisk tilnærming hvor de forskjellige elementene som utgjør 'totalitarisme' blir identifisert og drøftet. Målet er å klargjøre hva som er unikt for totalitære systemer og hvorfor disse skiller seg fra andre ikke-demokratiske regimetyper. Tiden er nå kommet for å oppsummere hovedpoengene i oppgaven.

9.1 Hannah Arendts totalitarismekonsept: Et tilbakeblikk

Den første hovedproblemstillingen er spørsmålet om hva Hannah Arendts totalitarismekonsept innebærer, altså hvilke kjennetegn hun ser på som definerende for et totalitært samfunn. Hennes totalitarismeteorier kan oppsummeres på følgende måte: *Et regime med en overordnet ideologi som mobiliseringselement, som gjennom propaganda blir rettet mot et oppløst samfunn, holdt i tømme av frykt, generert av terror iverksatt av et enerådende parti med en allmektig leder på toppen.* Hun danner på grunnlag av sin kjennskap til forholdene i Hitlers Tyskland, og på en noe mindre kunnskap om forholdene i Sovjetunionen under Stalin, sin forståelse av det hun anser som en helt ny regimetype. Hovedkjennetegnene er ideologi og terror, og det er disse elementene som sammen danner grunnlaget for de overgrepene mot befolkningen som kan finne sted innenfor totalitære regimer. Menneskelig frihet og alle individuelle kjennetegn er fjernet til fordel for et ideologisk basert handlingsmønster. Gjennom en radikal form for ondskap utslettes innbilt fiender av regimet slik at bevegelsen kan komme nærmere sitt mål om verdensdominans.

Totalitarismekonseptet generelt, og Hannah Arendts teori spesielt, er blitt kritisert på mange områder. Mye av kritikken mot Arendt går på hennes empiribruk. Det er blitt hevdet at den er både selektiv og forenklet. Spesielt er hennes begrensede kunnskap

om Sovjetunionen et mye brukt ankepunkt. Kritikerne mener at denne svake empiribruken fører til at hun trekker til dels ukorrekte konklusjoner. Et eksempel på dette er hennes antagelse om at det sivile samfunnet i Tyskland var svekket, og at mange av de tradisjonelle grupperingene som befolkningen identifiserte seg med, var oppløst. Dette er senere blitt empirisk tilbakevist. Denne kritikken rettet mot Arendts empiribruk, er lite relevant for min forståelse av hennes totalitarismeteori. Jeg leser hennes analyse som en beskrivelse av idealtyper, og det er dermed av mindre betydning i hvilken grad hennes empiriske bruk er korrekt eller ikke. Om ikke Sovjetunionen og Tyskland passet helt inn i hennes tankestruktur, så er de kjennetegnene hun skisserer opp likevel verdifulle som et rammeverk stater kan analyseres innenfor.

En hovedkritikk har rettet seg mot hennes syn på ideologier og deres rolle innenfor et totalitært system. På dette punktet er hun blitt kritisert for å generalisere mellom svært forskjellige ideologier. Denne kritikken har jeg forsøkt å tilbakevise gjennom å åpne for en videre tolkning av Arendts syn på ideologier, nemlig at alle ideologier har totalitære elementer i seg, og at alle ideologier derfor kan utvikle seg i totalitær retning dersom andre omkringliggende forhold ligger til rette for en slik utvikling. Et unntak er liberalismen, som er motsetningen til totalitære ideologier. En slik pragmatisk tolkning gjør teorien mindre kategorisk og mer anvendelig, samtidig som den bevarer hovedelementene som er knyttet til konseptet.

Etter å ha gjennomgått Arendts teori, og kritikken rettet mot denne, er det tydelig å se hvor sentral hennes analyse har vært i debatten rundt totalitære regimer, og at den fremdeles står sterkt på området. Arendts teori gir en spennende innføring i det unike ved to regimer som satte sine blodige spor i et århundre hvor man trodde at barbariet var et tilbakelagt stadium. Så lenge en leser teorien med en pragmatisk tilnærming, kan den nok også i fremtiden bidra til å belyse totalitære regimers særegne karakter.

9.2 Konseptets utvikling

Ved å redegjøre for andre ikke-demokratiske regimetyper og sette disse i sammenligning med kjennetegnene på totalitære regimer slik de fremstår hos Arendt, så var et annet formål å vise hvorfor ulike teoretikere har sett nødvendigheten av å etablere 'totalitarisme' som regimebenevnelse. Poenget var å vise behovet for en ny regimekategori. Hovedfunnet her er at ingen av disse regimeformene har samme grad av statlig kontroll, og at de opprettholder skillet mellom stat og sivilsamfunn. Ingen andre regimetyper har heller som uttalt mål å endre den menneskelige natur slik at individualiteten forsvinner, og et kollektivt individ gjenstår. I tillegg representerer en brutal terror som et vedvarende element, et spesielt trekk ved totalitære regimer. Konklusjonen på dette er at totalitære regimer, slik de blir analysert av Arendt, representerer et nytt historisk fenomen.

En annen problemstilling som oppgaven bygger på, er hvordan 'totalitarisme' oppstod som politisk konsept. Jeg har forsøkt å spore konseptets historie for å se nærmere på hvordan det utviklet seg i lys av de historiske hendelsene i det 20. århundre. Selv i forkant av andre verdenskrig hevdet noen teoretikere på området at regimer som kunne kalles totalitære, i større grad enn andre regimetyper, appellerte til befolkningens følelser og utslettet selvstendige tankevirksomhet (jfr. Hayes 1939 og Lippmann 1933 [1950]). Gjennombruddet for slike forestillinger om totalitære regimers natur kom først rett etter andre verdenskrig da man fikk full innsikt i Tysklands praksis. Det lå derimot mange antagelser til grunn for parallellen mellom Tyskland og Sovjetunionen, fordi det sistnevnte var et lukket regime, og Stalin fremdeles levde. Hovedforskjellen mellom regimebetegnelsen slik den fremstod før og etter krigen, lå i at betegnelsen etter krigen karakteriserte regimer som hadde en større grad av statlig kontroll enn noen andre ikke-demokratiske regimer tidligere hadde vært kjennetegnet ved. En totalitær stat siktet også mot kontroll over individenes tanker og holdninger. Individet var helt og holdent underordnet staten. Dette innebar altså et kvalitativt brudd med tidligere forestillinger om maktbruk innenfor ikke-demokratiske stater, og med den tidlige bruken av konseptet 'totalitarisme'. Et totalitært samfunns dominans lå ikke bare i en sterk sentralmakt med kontroll over alle statsaktiviteter, men også i kontroll over den private sfære. I

tillegg kom de ambisiøse internasjonale målene til totalitære regimer. De utviklet en ny form for imperialism. En ekspansjon for ekspansjonens skyld, som ikke hadde et overordnet ønske om økonomisk gevinst, men heller om en ideologisk verdensdominans.

Nødvendigheten av 'totalitært regime' som betegnelse ble diskutert under og etter den kalde krigen. Begrepet er blitt vurdert som ideologisk ladet, som et språklig våpen mot ikke-liberale regimer. Etter at den kommunistiske trusselen forsvant har det derfor blitt hevdet at det ikke lenger er et fruktbart begrep. Dette er avhengig av hvordan man tolker totalitarismekonseptet. I oppgaven legger jeg til grunn en tolkning av konseptet som et *generelt* begrep som kan brukes under andre forhold enn dem som rådet på 1930-, 1940- og 1950-tallet, samtidig som det ble vist at 'totalitarisme' oppstod helt uavhengig av de ideologiske motsetningene under den kalde krigen. Jeg støtter meg her blant andre på Karl Dietrich Bracher som forsvarer konseptets fruktbarhet med det at det oppstod i forkant av den kalde krigen, og eksisterer dermed uavhengig av slik det ble brukt i denne perioden. Slik sett har konseptet fortsatt relevans i dag. Om ikke den ideologiske trusselen fra kommunismen lenger er reell, så kan andre ideologier utvikle seg i totalitær retning. Poenget er likevel at det alltid er en liberal verden som vil sette 'totalitær' som en merkelapp på regimer som ikke er liberale, og som har et sett av kjennetegn som gjør at de kan kalles totalitær og ikke noe annet.

9.3 Sammenligning av teoriene og konseptets fruktbarhet

Formålet med å presentere alternative totalitarismeteorier til Hannah Arendt var å undersøke om alle teoriene la de samme kjennetegnene til grunn. Det viser seg at det er til dels store sprik mellom teoriene angående hvilke forhold i virkeligheten som dekkes av deres totalitarismekonsept. Underproblemstillingene jeg satt frem i avnitt 1.2 stilte spørsmålet om hva de største av disse avvikene er, og om disse avvikene er så omfattende at de versjonene av 'totalitarisme' som blir presentert gjennom teoriene i praksis ikke dekker samme fenomen. Gjennom sammenligning av teoriene fant jeg at bare fire kjennetegn er felles for alle, nemlig *kun ett eksisterende parti, enerådende*

leder, propaganda og opphevelsen av skillet mellom samfunn og stat. Andre kjennetegn er det stor uenighet om, for eksempel nødvendigheten av et oppløst samfunn og eksistensen av utbredt terror. Den felles referansen de ulike teoriene har til forhold i den virkelige verden er dermed svært begrenset, og ikke så veldig ulik det man finner innenfor andre ikke-demokratiske regimebetegnelser. De spesielle kjennetegnene, som gjør at totalitarisme skiller seg ut fra andre regimekategorier, er kontroversielle, og ikke en del av den felles referansen. Følgen av disse variasjonene mellom totalitarismeteoriene er at begrepsbruken blir uklar.

Formålet med å definere ble i metodekapittelet fremsatt som å gi et begrep et avgrenset meningsinnhold. Målet Arendt, Friedrich, Brzezinski, Neumann og Linz hadde med å skrive sine totalitarismeteorier var nettopp å klargjøre hvilke forhold i verden konseptet 'totalitarisme' referer til. Selv om mange av forfatterne har tatt utgangspunkt i samme empiriske eksempler, har de kommet frem til forskjellige konklusjoner om konseptets implikasjoner. Ingen av teoriene blir regnet som overordnet de andre, og hvilken teori man velger å legge til grunn, varierer med hvordan man oppfatter forholdene innenfor de empiriske eksemplene. En felles forståelse av konseptets referanse og meningsinnhold er derfor ikke etablert. 1970-, 1980- og 1990-tallet bidro med lite ny litteratur på området, og debatten har dermed ebbet ut, uten at en overordnet forståelse av konseptets referanse har blitt klarlagt. Konseptet har dermed fortsatt en sprikende og varierende referanse, noe som fører til at det ikke er klart hvilke forhold i virkeligheten 'totalitarisme' refererer til.

En naturlig videreføring av Arendts teori, er å belyse i hvilken grad et slikt teoretisk definert konsept kan overføres til det empiriske plan. Sartori har diskutert en slik operasjonalisering av totalitarismekonseptet, og jeg har forsøkt å knytte dette sammen med Arendts vesensdefinisjon av konseptet. Slik jeg ser det er Sartoris empiriske tilnærming ikke en motsetning, men en videreføring av Arendts teoretiske tilnærming. Sartori ønsker å gjøre konseptet mer aktuelt, konkret og anvendelig etter at den teoretiske debatten har strandet på uenighet om definerende kjennetegn på det teoretiske plan.

9.4 Avsluttende kommentarer

Det var den moderne teknologien som gjorde det mulig for et politisk system med kontroll over alle samfunnest sfærer, å vokse frem. Uten dette avgjørende hjelpemiddelet ville det 20. århundrets diktaturer føyd seg inn i rekken av historiske regimer med begrenset frihet og tilfeldig terror. Samtidig er teknologien et viktig virkemiddel i kampen mot moderne totalitære regimer. 'Totalitarisme' er dermed en moderne regimetype som nå utgjør en del av det begrepsapparatet man har for å beskrive hvordan samfunn er organisert.

Konklusjonen min etter denne gjennomgangen er at det er uklart hva som ligger i konseptet 'totalitarisme', og at dette er en svakhet med konseptet i seg selv. Det er ikke fruktbart å bruke 'totalitær' som betegnelse så lenge den teoretiske referansen er uavklart. Begrepet blir derimot hyppig brukt, både i academia og i media. Hvis konseptet skal beholde sin relevans er det en utfordring for samfunnsforskere å avklare en gang for alle hva som ligger i konseptet 'totalitarisme', og å gjøre det enklere å overføre fra det teoretiske til det empiriske plan. Det kan være fruktbart å forsøke å måle konseptet empirisk slik at konseptets referanse kan avklares på dette nivået.

Tross det 20. århundrets birtre erfaringer, er det ingen garanti for at historien ikke vil gjenta seg. Den totalitæret tiltrekning kan igjen friste i perioder med økonomisk- og samfunnsmessig ustabilitet. Uavhengig av hva man legger i konseptet 'totalitarisme' er det en regimebetegnelse som er kommet for å bli. Hannah Arendt ønsket å beskrive et fenomen hun i bunn og grunn helst ville sett ødelagt. Hennes innsikt gjorde at hun skjønnte at utviklingen er kommet så langt at dette aldri vil skje. Hun konkluderer på denne måten: *"(...) there remains the fact that the crisis of our time and its central experience have brought forth an entirely new form of government which as a potentiality and ever-present danger is only too likely to stay with us from now on"* (1951 [1976]:478).

10. Litteratur

- Almond, Gabriel A. (1990): *A Discipline Divided. Schools and Sects in Political Science*. Newbury Park/London: Sage Publications, Inc.
- Amis, Martin (2002): *Koba the Dread. Laughter and the Twenty Million*. London: Vintage.
- Arato, Andrew: "Dictatorship Before and After Totalitarianism" (473-503) i Arien Mack (red.): *Social Research* vol. 69, sommer 2002 .
- Arendt, Hannah (1976): *The Origins of Totalitarianism*. Del tre: "Totalitarianism". New York: Harcourt, Inc.
- Aristoteles: *Politikken*, kilde: <http://bocc.ubi.pt/page/Aristoteles-Politica.html> og <http://classics.mit.edu/Aristotle/politics.html> Oktober/november 2003
- Baehr, Peter (red) (2003): *The Portable Hannah Arendt*. USA: Penguin Books.
- Boesche, Roger (1996): *Theories of Tyranny, from Plato to Arendt*. University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- Bracher, Karl Dietrich (1981): "The Disputed Concept of Totalitarianism: Experience and Actuality" i Ernest A. Menze (red.): *Totalitarianism Reconsidered*. Port Washington/London: National University Publications.
- Bracher, Karl Dietrich (1984): *The Age of Ideologies. A History of Political Thought in the Twentieth Century*. Cambridge: University Press.
- Bracher, Karl Dietrich (1995): *Turning Points in Modern Times. Essays on German and European History*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Brzezinski, Zbigniew K. (1956): "Totalitarianism and Rationality", s 751-763 i *The American Political Science Review*. vol. 50, No. 3.
- Canovan, Margaret (1974): *Political Thought of Hannah Arendt*. London: J. M. Dent & Sons LTD.
- Canovan, Margaret (1992): *Hannah Arendt: A reinterpretation of her political thought*. Glasgow: Cambridge University Press.
- Chiot, Daniel (1996): *Modern Tyrants and the Power and Prevalence of Evil in Our Age*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Conquest, Robert (1977): "Some Notes on Political Science", *Wilson Quarterly*, s.155-157.
- Dorpalen, Andreas (1968): *Europe in The 20th Century. A History*. New York: The Macmillan Company.

- Friedrich, Carl J. (1964): *Totalitarianism*. New York: Grosset & Dunnlap
- Friedrich, Carl J. og Zbigniew K. Brezezinski, (1966): *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. New York: Friedrich A. Praeger Publishers.
- Friedrich, Carl J, (1969): "The Evolving Theory and Practice of Totalitarian Regimes" , i Friedrich, Barber og Curtis: *Totalitarianism in Perspective. Three Viewes*. London: Praeger Publishers.
- Fromm, Erich (1992): *Flukten fra friheten*. Oslo: Aventura
- Furet, François og Ernst Nolte (2001): *Fascism and Communism*. Lincoln: Nebraska University Press.
- Fuss,Diana (1989):"EssentiallySpeaking",
<http://www.emory.edu/ENGLISH/Bahri/Essentialism.html>. Oktober 2003
- Gooddard, Cliff (1998): *Semantic Analysis. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Halberstam, Michael (1999): *Totalitarianism and the Modern Conception of Politics*. New Haven/London: Yale University Press.
- Hagtvet, Bernt m. fl. (1980): *Who were the Fascists? Social Roots of European Fascism*. Oslo, Bergen, Tromsø: Universitetsforlaget.
- Hagtvet, Bernt:"Ideologiens tidsalder". Adressavisen, 11.03.02.
- Hansen, Phillip (1993): *Hannah Arendt- Politics, History and Citizenship*. Cambridge: Polity Press.
- Hayes, Carlton J. (1939): "The Novelty of Totalitarianism in the History of Western Civilization". *Proceedings of American Philosophers Society*. Vol.82, no. 1, februar 1940.
- Hellesnes, Jon (2002): *Maska bak Andletet. Om veremåtar, ideologi og filosofisk antropologi*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Hellevik, Ottar (1999): *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*. 6. utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hobsbawm, Eric (1997): *Ekstremismens tidsalder. Det 20.århundrets Historie 1914-1919*. Oslo: Gyldendal.
- Jones, William David (1999): *The Lost Debate. German Socialist Intellectuals and Totalitarianism*. Urbana/Chicago: University of Illinois Press.
- Kershaw, Ian (1993): *The Nazi Dictatorship. Problems and Perspectives of Interpretation*. 3. utgave. London, New York, Melbourne, Aucland: Edward Arnold.
- Linz, Juan L.(2000): *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Boulder,Colorado: Lynne Reiner Publishers Inc.

- Lippmann, Walter (1950): *Veien til en bedre verden*. Oslo: Bergendahl.
- Mazower, Mark (1998): *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*. London: Penguin Books.
- Montefiore, Simon Sebag (2003): *Stalin. The Court of the Red Tsar*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Morrow, John (1998): *A History of Political Thought. A Thematic Introduction*. New York: New York University Press.
- Neumann, Franz (1942): *Behemoth. The Structure and Practice of National Socialism*. London: Victor Gollanz Ltd.
- Neumann, Franz (1957): *The Democratic and Authoritarian State. Essays in political and legal theory*. Clencoe, Illinois: The Free Press.
- Næss, Arne (1971): *En del elementære logiske emner*. Oslo/Bergen/Tromsø: Universitetsforlaget.
- Norsk Riksmålsordbok* (1983): Trygve Knudsen et.al. (red.). Bind VI. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Oppenheim, Felix (1981): *Political Concepts. A Reconstruction*. Oxford: Basil Blackwell.
- Outhwaite, William og Tom Bottomore (red.) (1998): *The Blackwell Dictionary of Twentieth-Century Social Thought*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Payne, Stanley G. (1995): *A History of Fascism, 1914-1945*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Plano, Jack C, Robert E. Riggs, Helenan S. Robin (1982): *Dictionary of Political Analysis*. 2. utgave. Santa Barbara, California: ABC-Clio.
- Sabine, George H. (1937): *A History Of Political Theory*. USA: George G. Harper & Co.
- Sartori, Giovanni (1967): *Democratic Theory*. New York/Washington/London: Friedrich A. Praeger Publisher.
- Sartori, Giovanni (1976): *Parties and Party Systems. A Framework for analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sartori, Giovanni (1984): *Social Science Concepts. A Systematic Analysis*, Beverly Hills: Sage Publications.
- Sartori, Giovanni (1987): *The Theory of Democracy Revisited*. Del 1: "The Contemporary Debate". Chatham, New Jersey: Chatham House Publishers, Inc.
- Schapiro, Leonard (1972): *Totalitarianism*. London: The Pall Mall Press.
- Seliger, Martin (1976): *Ideology and Politics*. London: George Allen & Unwin Ltd.

- Spiro, Herbert (1968): "Totalitarianism" i Sills, David L. (et. al.) *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York: McMillan.
- The Oxford English Dictionary* (1989): J. A. Simpson et.al. (red.). Oxford: Clarendon Press.
- Timasheff, N.S. (1964): "Totalitarianism, Despotism, Dictatorship" s. 39-47 i Carl J. Friedrich, *Totalitarianism* New York: Grosset & Dunnlap
- Tocqueville, Alexis de (1966) *Democracy in America* vol. 2. New York: Harper & Row.
- Underdal, Arild (1984): "Can We, In the Study of International Politics, do without the Model of the State as a Rational Unitary Actor? A Discussion of the Limitations and Possible Fruitfulness of the Model and Its Alternatives". *Internasjonal Politikk*, Temahefte I, NUPI.
- Webster's New International Dictionary of the English Language* (1920): W. T. Harris et.al. (red.). London: G. Bell & Sons, Ltd.
- Webster's New International Dictionary* vol. 2 (1934): Noah Webster et.al. (red.). Andre utgave, unabridged. Cambridge, Massachusetts: The Riverside Press.
- Webster's New International Dictionary* (1950) Andre utgave. Springfield, Massachusetts: G. & C. Merriam Company Publishers.
- Webster's Third New International Dictionary of the English Language* (1961): Phillip Babcock Gove (red.). Springfield, Massachusetts: G. & C. Merriam Company Publishers.
- Whitfield, Stephen J. (1980): *Into the Dark. Hannah Arendt and Totalitarianism*. Philadelphia: Temple University Press.
- Young-Bruehl, Elizabeth (1982): *Hannah Arendt, For the Love of the World*. New Haven/London: Yale University Press.
- Østerud, Øyvind m.fl (1997): *Statsvitenskapelig leksikon*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Øverenget, Helge (2001): *Hannah Arendt*. Oslo: Universitetsforlaget.